

MUISEF
İslam Ekonomisi ve
Finansı Enstitüsü

T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

İSLAM EKONOMİSİ VE FİNANSİ ENSTİTÜSÜ

İSLAM EKONOMİSİ VE FİNANSİ ANABİLİM DALI

İSLÂM HUKUKU'NA GÖRE ŞİRKETLERİN FAALİYET ALANLARI
BAKIMINDAN BORSA İŞLEMLERİNİN HÜKMÜ

Yüksek Lisans Tezi

YASEMİN ÇINAR

İSTANBUL, 2023

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
İSLAM EKONOMİSİ VE FİNANSİ ENSTİTÜSÜ
İSLAM EKONOMİSİ VE FİNANSİ ANABİLİM DALI

İSLÂM HUKUKU'NA GÖRE ŞİRKETLERİN FAALİYET ALANLARI
BAKIMINDAN BORSA İŞLEMLERİNİN HÜKMÜ

Yüksek Lisans Tezi

YASEMİN ÇINAR

ORCID: 0000-0001-5262-3072

Tez Danışmanı: PROF. DR. MEHMET BOYNUKALIN

ORCID: 0000-0001-9819-7726

İSTANBUL, 2023

ÖZET

İSLÂM HUKUKU'NA GÖRE ŞİRKETLERİN FAALİYET ALANLARI BAKIMINDAN BORSA İŞLEMLERİNİN HÜKMÜ

Günümüz finansında borsa işlemleri büyük bir önem arz etmektedir. Borsa işlemleri içinde de hisse senedi alım-satımı konusu İslâmî finans ilkelerine uygunluk bakımından araştırma konularının başında gelmektedir. Hisse senedi işlemlerini İslâmî finans ilkelerine uygunluk bakımından incelediğimizde öz ve nitelik olmak üzere iki açıdan değerlendirildiğini görürüz. Öz açısından değerlendirmede bir menkul kıymet olarak alım satıma konu olup olamayacağı incelenir. Nitelik açısından değerlendirmede ise sahiplerine sağladıkları haklar ve yükledikleri sorumluluklar ile hisse senedini çıkaran şirketin faaliyet alanı bakımından fikhî incelemeye tabi tutulur. Bu faaliyet alanlarının İslam'a göre meşru olup olmaması değerlendirmedeki ana unsurdur. Çünkü hisse senetleri bir ortaklık belgesini temsil eder. Hisse senedi sahibi, şirketin ortağı olarak bütün ortaklık haklarından faydalandığı gibi o şirketin yapmış olduğu faaliyetlere de ortak olur. Bu sebeple şirketin faaliyet alanının yanında gelir ve giderlerindeki haram kazançların miktarları da incelemeye tabi tutulur.

Günümüzde katılım endeksleri için de bu miktarlar önemlidir. Katılım endekslerine girecek şirketler için fıkıh kurullarının belirlediği farklı oranlar mevcuttur. Bu konuda çok sayıda ilmi toplantı ve sempozyumlar yapılmasına rağmen ittifak edilen bir görüş ortaya çıkmadığı görülmüştür. Biz tezimizde hisse senetlerini çıkaran şirketlerin faaliyet alanları bakımından hükmünü ve katılım endekslerine girecek şirketler için fıkıh kurullarının belirlediği farklı oranların dayandığı delilleri incelemeye çalıştık. Şirketlerin faaliyet alanlarının karışık olması sadece faizle ilgili olmamasına rağmen faiz konusuna yoğunlaştığını tespit ettik. Bu konuyla ilgili daha kapsamlı çalışmalar yapılmasına ihtiyaç duyulduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: İslâm Hukuku, İslâm iktisadı, borsa, faiz, hisse senedi, helâl hisse senetleri, karışık hisse senetleri

ABSTRACT

PROVISION OF EXCHANGE TRANSACTIONS ACCORDING TO THE FIELDS OF ACTIVITY OF COMPANIES ACCORDING TO ISLAMIC LAW

Stock market transactions are of great importance in today's finance. The subject of stock trading is one of the research topics in terms of compliance with Islamic finance principles. When we examine stock transactions in terms of compliance with Islamic finance principles, we see that they are evaluated in two aspects, namely essence and quality. In the self-evaluation, it is examined whether it can be traded as a security. In terms of quality, the rights and responsibilities they provide to the owners and the field of activity of the company issuing the shares are subject to fiqh review. Whether these fields of activity are legitimate according to Islam is the main factor in the evaluation. Because stocks represent a partnership document. As a shareholder of the company, the shareholder benefits from all partnership rights as well as becomes a partner in the activities of that company. For this reason, in addition to the company's field of activity, the amounts of haram earnings in income and expenses are also subject to examination.

Today, these amounts are also important for participation indices. There are different rates determined by fiqh boards for companies that will enter participation indices. Although many scientific meetings and symposiums have been held on this subject, it has been seen that no consensus has emerged. In our thesis, we tried to examine the provisions of the companies issuing the stocks in terms of their fields of activity and the evidence on which the different rates determined by the fiqh boards for the companies that will enter the participation indices are based. Although the complexity of the companies' fields of activity is not only about interest, we have determined that the focus is on interest. It is seen that there is a need for more comprehensive studies on this subject.

Keywords: Islamic Law, Islamic economics, stock market, interest, stock, halal stocks, mixed stocks

ÖNSÖZ

Günümüzde borsalarda pek çok işlem yapılmakta ve bu işlemlerin İslam hukuku açısından değerlendirilmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Hisse senedi işlemleri de bunlardan biridir. Hisse senedi işlemlerinin değerlendirilmesinde şirketlerin faaliyet alanları ve finansal işlemlerinin İslam hukukuna uygunluğu araştırma konularının başında gelmektedir. İslâm Hukuku'na Göre Şirketlerin Faaliyet Alanları Bakımından Borsa İşlemlerinin Hükmü isimli çalışma iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde borsa işlemleri, hisse senedi çeşitleri ve şirketlerin faaliyet alanları yer almaktadır. İkinci bölümde ise faaliyet alanlarına göre şirketlerin hisse senedi işlemleri fikhî ilkeler çerçevesinde incelenmektedir.

Araştırmanın olgunlaşmasında katkısı olan isimlerini tek tek zikredemeyeceğim birçok kişi bulunmaktadır. Öncelikle İslâmî finans alanında büyük kazanımlar elde etmeme vesile olan Prof. Dr. Servet Bayındır, Prof. Dr. Hasan Hacak, Prof. Dr. Mehmet Saraç, Prof. Dr. Abdullah Durmuş ve Prof. Dr. Cengiz Kallek'e, yetişmemde büyük emekleri olan Haseki Dini Yüksek İhtisas Merkezi'ndeki hocalarıma, tez savunma jürime katılma nezaketinde bulunarak kıymetli katkılar sunan Prof. Dr. Murat Şimşek ve Doç. Dr. Hüseyin Okur'a teşekkür ediyorum. Tez çalışmam boyunca gerek konunun belirlenmesinde gerekse tezin tamamlanmasında görüş, öneri ve eleştirileriyle tezimin her aşamasında yakın ilgi ve desteğini gördüğüm çok kıymetli danışman hocam Prof. Dr. Mehmet Boynukalın'a şükranlarımı sunuyorum.

Son olarak hayatım boyunca yanımda olan ve her türlü maddi manevi desteklerini gördüğüm çok kıymetli aileme sonsuz teşekkür ediyorum.

Yasemin Çınar

İstanbul, 2023

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ.....	vi
İÇİNDEKİLER.....	vi
KISALTMALAR LİSTESİ.....	ix
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	5
BORSA İŞLEMLERİ VE ŞİRKETLERİN FAALİYET ALANLARI.....	5
I. Borsa İşlemleri.....	6
II. Hisse Senedi	6
III. Hisse Senedi Çeşitleri	8
IV.Faaliyet Alanlarına Göre Şirketler	8
A. Faaliyet Alanı Haram Olan Şirketler	9
B. Faaliyet Alanı Helâl Olan Şirketler	13
C. Karışık Şirketler	13
İKİNCİ BÖLÜM	15
ŞİRKETLERİN FAALİYET ALANLARI BAKIMINDAN BORSA.....	15
I. Faaliyet Alanı Helâl Olan Şirketlerin Hisse Senedi İşlemlerinin Hükümü.....	17
II. Faaliyet Alanı Haram Olan Şirketlerin Hisse Senedi İşlemlerinin Hükümü	18
III. Karışık Şirketlerin Hisse Senedi İşlemlerinin Hükümü	22
A. Karışık Şirketlerin Hisse Senedi İşlemlerinin Haram Olduğu Görüşü.....	23
1. Müesseselerin Görüşleri.....	23

2.	Şahısların Görüşleri.....	24
3.	Deliller ve Tartışmalar.....	26
a.	Kur'ân-ı Kerim'den Deliller.....	26
b.	Sünnet'ten Deliller.....	28
c.	Maslahat İlkesi.....	32
d.	Fıkhî Kaideler:.....	33
	aa.Helâlle Haram Birleştiğinde Haram Galip Gelir	33
	bb. Der-i Mefâsid Celb-i Menâfiden Evlâdır	34
e.	Faizin Mala Karışma Şüphesi.....	34
f.	Hisse Senedi Ortaklığının Vekaletle Dayalı Olması.....	40
B.	Karışık Şirketlerin Hisse Senedi İşlemlerinin Belli Şartlarla Helâl Olduğu Görüşü.....	42
1.	Müesseselerin Görüşleri.....	43
2.	Şahısların Görüşleri.....	46
3.	Deliller ve Tartışmalar.....	49
a.	Maslahat İlkesi.....	49
b.	Genel İhtiyaç.....	50
c.	Örf	56
d.	Umûmu'l-belvâ	56
e.	Hisse Senedi Ortaklığının Yeni Bir Mesele Olması	58
f.	Fıkhî Kaideler	59
	aa.Zamanın Değişmesiyle Hükümlerin Değişmesi Kuralı ile Delil Getirme.....	59
	bb. Bağımsız Halde İken Caiz Olmayan Tabi İken Caiz Olur	60
	cc. Hüküm Çoğunluğa Göre Verilir Kaidesi	63
g.	Gabn-ı Yesîr ve Garar-ı Yesîr'e Cevaz Verilmesi.....	66
h.	Yahudi ve Hristiyanlarla Muamelede Bulunmanın Caiz Olması	67
i.	Satın Alınan Senedin Şirketin Bir Parçası Olarak Meşru Olduğu	68
4.	Haram Kazancın Temizlenmesi Şartı	70
a.	Yüzdelik Oranın Kaynağı.....	70

b.Vasiyet Hadisine Dayanılarak Belirlenen Azlık-Çokluk Ölçüsü.....	71
5.Bir Mahalde Helâlle Haramın Bir Araya Gelmesi Sorunu.....	72
SONUÇ	77
KAYNAKÇA	81

KISALTMALAR LİSTESİ

AAOIFI	Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions
A.Ş.	Anonim Şirket
BİST	Borsa İstanbul A.Ş.
BMD	Bizim Menkul Değerler
C	Cilt
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DJIMI	Dow Jones Islamic Market Index
DSI	Dubai Shariah Index
FTSE	Financial Times Stock Exchange
md.	Madde
PIE	Parsoli İslami Sermaye Endeksi Hindistan
SAC	Shariah Advisory Council
s.a.s.	Sallallahu Aleyhi ve Sellem
S&P	Standard & Poor's
TASIS	Taqwaa Advisory And Shariah Investment Solutions (P) Ltd.
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
TDVİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
TTK	Türk Ticaret Kanunu

GİRİŞ

Borsalar günümüz finans dünyasının en önemli organize pazarlarındanr. “Namazı kıldığınız zaman yeryüzüne dağılın ve Allah’ın fazlını arayın”¹ ayeti ve kuvvetli mü’minin zayıf mü’minden üstün olacağı hadisi müslümanları her alanda olduğu gibi finansal alanda da güçlü olmaya teşvik etmektedir.² “Kıyamet günü kişi malını nerede kazanıp, nereye harcadığından hesaba çekilmedikçe Allah’ın huzurundan ayrılmaz”³ hadisi şerifi gereğince müslümanca bir hayat yaşamak isteyen herkes kazandıklarının ve yatırımlarının helâl mi haram mı olduğunu bilmek ister. Bu perspektiften baktığımızda müslümanlar olarak ekonomik kararlarda dini sınırlar da bizim için önemlidir.

Yaşadığımız asırda finansal işlemlerle ilgili çok fazla sorular ortaya çıkmıştır. Bu soruların cevaplanması için araştırmalar ve makaleler yazılmış, sempozyumlar ve fikhî toplantılar düzenlenmiştir. Bu noktada karışık hisse senetleriyle ilgili araştırmalar otuz sene öncesine dayanır. İlk olarak Cidde’de Racihi Bank Shariah Group önderliğinde yapılan toplantıyı Mecmau’l-Fıkhi’l-İslâmî ed-Düveli’nin yardımıyla Cidde’de İslam Bankası İslami Araştırma ve Eğitim Enstitüsü riyaletindeki toplantı takip etmiştir ve günümüze kadar uluslararası ve ulusal düzeyde çeşitli ilmî toplantılar yapılmasına karşın konu vuzuha kavuşturulamamıştır. Karışık hisse senetlerine yatırım yapmak ve bunun ticaretini yapmak İslâm ekonomisi ve finansının çözüme kavuşturamadığı sorularından biridir. Soruların odak noktasını yapılacak işlemlerin fikhî hükmü oluşturmaktadır. Borsada hisse senedi işlemleri konusu uzun zamandır tartışılmış, fakat tatminkâr bir çözüme kavuşturulamamıştır. Bu çalışmada hisse senedi işlemleri İslâmî finans ilkelerine uygunluk bakımından incelenmeye çalışılacaktır.

Tezin Konusu ve Amacı

Günümüzde borsalarda hisse senedi işlemleri gerçekleştirilmektedir. Hisse senedi işlemlerinin İslam Hukuku açısından değerlendirilmesine ihtiyaç bulunmaktadır. Bu senetleri çıkaran şirketlerin faaliyet alanlarının İslam’a göre meşru olup olmaması değerlendirmedeki ana unsurdur. Çünkü hisse senetleri bir ortaklık belgesini temsil eder. Hisse senedi sahibi, şirketin

¹ Kur’ân-ı Kerîm, Cumâ, 1

² Müslim, Kader 34 (Fuad Abdülbaki tahkiki)

³ Tirmizi, Ebvabü Sıfeti’l-Kıyame, hadis no. 2417. Tirmizi bu hadisin hasen, sahih olduğunu söylemiştir (bk. Tirmizi, a.y.). (Ahmed Şakir tahkiki)

ortağı olarak bütün ortaklık haklarından faydalandığı gibi o şirketin yapmış olduğu faaliyetlere de ortak olur. Bu sebeple şirketin faaliyet alanının yanında gelir ve giderlerindeki haram kazançların miktarları da incelemeye tabi tutulur. Günümüzde katılım endeksleri için de bu miktarlar önemlidir. Katılım endekslerine girecek şirketler için fıkıh kurullarının belirlediği farklı oranlar mevcuttur. Hisse senetleri öz açısından genellikle mübah kabul edildiği için nitelik açısından şirketlerin faaliyet alanları özelinde çalışmamız yürütülecektir.

Şirketlerin faaliyet alanlarına göre borsa işlemlerinin hükmü konusunun seçilmesinde bu konuda yapılmış çalışmaların eksikliğinin giderilmesi amaçlanmaktadır. Türkçe literatür tarandığında borsanın fikhî tahlili içerikli sınırlı sayıdaki tezlerde karışık hisse senetlerine ya hiç değinilmemiş ya da çok az bahsedildiği tespit edilmiştir. Bu bahisler karışık hisse senetleri başlığıyla değil genel olarak borsa işlemleri içinde değerlendirilmiştir. Özellikle şirketlerin faaliyet alanlarına göre borsa işlemleri ve bunların delillerini inceleyen Türkçe teze literatürde rastlanılmamıştır. İslam ekonomisi ve finansıyla ilgili sempozyumlarda, kongrelerde ve tartışmalı ilmi toplantılarda en çok sorulan ve cevabı alınamayan soruların başında bu sorunun geldiği müşahade edilmiştir. Hisse senedi işlemlerinin İslam hukuku açısından değerlendirilmesinde hisse senetlerinin ait olduğu şirketlerin faaliyet alanları ve gelirlerinin fikhî açıdan tahlil edilmesi hedeflenmektedir. Konu özel olarak; ana faaliyet alanları helâl olmakla birlikte gelirlerine veya giderlerine haram karışan şirketlerin İslâm hukuku açısından değerlendirilmesini kapsayacaktır. İlgili literatüre İslamî perspektiften katkı sunmayı hedefleyen bu araştırmada özellikle İslâmî endekslerde fikhî filtrelemede kullanılan oranların İslâm hukukunda dayandığı deliller İslam hukuk usulünde kullanılan delillerle klasik fıkıh kaynaklarından hareketle incelenmeye çalışılacaktır.

Kaynakların Değerlendirilmesi

Araştırmamızın temel kaynaklarını karışık şirketler konusunu müstakil olarak fikhî açıdan inceleyen eserler oluşturmaktadır. Karışık şirketlerin fikhî tahlili konusunda Arap İslam dünyasında yeterli sayıda literatür oluştuğunu ifade edebiliriz. Ülkemizde ise gördüğümüz kadarıyla Türkçe literatürde konuyu İslam hukuku açısından ele alan müstakil tez bulunmamaktadır.

Arap İslam dünyasında akademik kaynaklar arasında Merzûkî'nin Hükmü'l-iktitâb evi'l-mütâcera fî eshûmi's-şerikâti'l-muhtelita adlı çalışması konuyla ilgili tartışma ve delilleri ayrıntılı şekilde açıklamaktadır. Bu çalışma, şirketlerin faaliyet alanlarına göre borsa işlemlerinin hükmü konusunun klasik fıkıh eserleri üzerinden teorik olarak temellendirilmesine

yoğunlaşması yönüyle oldukça ayrıntılı olup istifade ettiğimiz temel kaynaklardandır. Mecmau'l-Fıkhi'l-İslâmî'de yer alan muhtelif tebliğler de çalışmamızın şekillendirilmesinde katkı sağlayıcı ve yönlendirici olmuştur.

Arap İslam dünyasında şirketlerin faaliyet alanlarına göre borsa işlemlerinin hükmü konusunu ele alan çalışmalar arasında yöntemi ve içeriği ile dikkat çeken ve sıklıkla atıf yaptığımız kaynaklardan biri de Salih b. Mukbil et-Temîmî'nin el-Eshümü'l-muhtelita fî mîzânî's-şerîa, adlı eseridir. Bu eserde karışık şirketlerin fikhî tahlilini yapan araştırmacılar ve ortaya koydukları deliller ayrıntılı olarak açıklanmaktadır. Faydalandığımız bir diğer müellif olan Yusuf b. Abdullah eş-Şiblî'nin Ebhâs fî kadâyâ maliyye muâsıra adlı kitabında karışık hissenin tanımı ve bunu caiz görenlerle görmeyenlerin delilleri özet olarak verilmektedir. Ayrıca al-Mandumah veri tabanından ulaştığımız Ali Ahmed en-Nedvî'nin Hükümü tedâvülü'l-eshümi'l-muhtelita bi'l-unsuri'r-ribeviyyi ve Muhammed Mizyânî'nin "Hükümü'l-eshümi ve's-senedât" adlı çalışmalar başvurduğumuz önemli kaynaklardandır.

Konunun fikhî boyutunu sunarken kararlarından istifade ettiğimiz pek çok ulusal ve uluslararası fetva kurulu bulunmaktadır. Bunların başında İİT'e (eski adıyla İKÖ'ye) bağlı Uluslararası İslam Fıkıh Akademisi (Mecmau'l-Fıkhi'l-İslâmî ed-Düvelî) ve Râbıtatü'l-Âlemi'l-İslâmî'ye bağlı İslam Fıkıh Akademisi (el-Mecmau'l- Fıkhiyyü'l-İslâmî) ve AAOIFI (Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions) gibi İslam dünyasındaki önemli kurullar ile ülkemizden TKBB danışma kurulunun kararları gelmektedir. Bunların haricinde, klasik fıkıh ve hadis eserleri çalışmamızın tüm bölümlerinde sıklıkla temel kaynak olarak kullanılmış ve klasik görüşlere referanslarda bulunulmuştur.

Tezde Uygulanan Yöntem

Tezde sosyal bilimlerde kullanılan yöntemlerden nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Konuyla ilgili bilgiler toplanıp sınıflandırılmış ve karışık şirketlere cevaz verenler ile cevaz vermeyenlerin görüşleri delillerin karşılaştırılmasıyla açıklanmaya çalışılmıştır. Tez iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde borsa işlemleri ve şirketlerin faaliyet alanları verilmiş, ikinci bölümde şirketlerin faaliyet alanları bakımından borsa işlemlerinin hükmü tartışılmıştır. Birinci bölümde borsa ve hisse senediyle ilgili önem arz eden kavramlar ele alınmıştır. İkinci bölümde ise karışık şirketlerin fikhî hükmü ile ilgili kararlar yayınlayan müesseseler ve şahısların görüşlerine yer verilmiştir. Ardından bu hükümlerine mesnet teşkil eden deliller ayrıntılı bir şekilde tartışılmıştır.

Tez kaynaklarına ulaşma noktasında İsam kütüphanesinden erişimin sağlanabildiği Dar Al-mandumah'tan ulaşılan makaleler tezde önemli bir yer tutmaktadır. Mecmau'l-Fıkhî'l-İslâmî ed-Düvelî) ve Râbitatu'l-Âlemi'l İslâmî'ye bağlı İslam Fıkıh Akademisi (el-Mecmau'l-Fıkhîyyi'l-İslâmî)'nin kararları ve yapılan toplantılardaki tebliğlere, yurt içindeki ve yurt dışındaki makale ve tezlere internet yoluyla ulaşılabilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

BORSA İŞLEMLERİ VE ŞİRKETLERİN FAALİYET ALANLARI

I.Borsa İşlemleri

Borsa kelimesinin Türkçe ve Arapçaya İtalyancadan geçtiği ifade edilmektedir. Arapçada (بورصة) şeklinde yazılmaktadır. Kıta Avrupası'nda "burse, börsen, bourse, bolse" ve Anglosakson ülkelerinde "Exchange" kelimesi kullanılmıştır.⁴ Terim olarak kuralları ve düzenlemeleri olan organize ve merkezi piyasa şeklinde tanımlanmaktadır.⁵ Bu organize ve merkezi piyasada tüccar, banker, komisyoncu vb. kişiler doğrudan veya dolaylı olarak ticaret, bankerlik, menkul kıymet, emtia vs. alım ve satım işlemi yapmaktadırlar.⁶ Borsalarda hisse senetlerinin işlem gördüğü pay piyasası, kıymetli madenler ve kıymetli taşlar piyasası, vadeli işlem ve opsiyon piyasası ve borçlanma araçları piyasası bulunmaktadır.⁷

Pay piyasalarında; paylar, borsa yatırım fonları, varantlar, yatırım kuruluşu sertifikaları, girişim sermayesi yatırım fonu ve gayrimenkul yatırım fonu katılma payları ve gayrimenkul sertifikaları işlem görmektedir. Hisse senetleri işlemleri pay piyasasında gerçekleştirilmektedir.⁸

Borsalar ekonomiye likidite sağlama, piyasada tek fiyat oluşturma, güvence sağlama, ekonomide barometre görevi görme, sermayeye hareketlilik sağlama, mülkiyeti tabana yayma ve ekonomiye kaynak yaratma faydalarını sağlamaktadır.⁹

II.Hisse Senedi

Hisse; pay, nasip demektir. Arap dilinde hisse senedi "sehm" kelimesiyle ifade edilmektedir. İki kişi arasında kura çekildiğinde her birine düşen kısma "sehm" yani hisse, pay denir. Kur'ân-

⁴ Abdurrahman Yıldırım, *Borsanın ABC'si Ayılar, Boğalar ve Paranız*, 2 Baskı (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1990), 9.

⁵ Ethem Sancak, *Türev Finansal Araçlar Sözlüğü*, 1 Baskı (İstanbul: Alkım Yayıncılık, 2011), 62.

⁶ Muharrem Karşı, *Sermaye Piyasası Borsa Menkul Kıymetler*, 3 Baskı (İstanbul: Alfa Yayınları, 2004), 214.

⁷ "Piyasalar", erişim: <https://www.borsaistanbul.com/tr/sayfa/862/piyasalar>. erişim tarihi: 8.11.2022

⁸ "Pay Piyasası Ürünler", erişim: <https://www.borsaistanbul.com/tr/sayfa/488/pay-piyasasi-urunler>.

⁹ Muharrem Karşı, "Menkul Kıymetler Borsaları", *İslam Açısından Borsa* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 1994), 18-22.

1 Kerim’de “sehm” kökünden türeyen “sâheme” fiili kullanılarak “kura çektiler ve o kaybedenlerden oldu”¹⁰ buyrulur.¹¹

Hisse senedi ıstılâhî olarak “Ortaklık sermayesinin belirli bir parçasını değerlendiren belgelerle anonim yahut komandit ortaklıklarda ortaklık sermayesinin birbirine eşit bölümlere ayrılmış parçasından her birinin karşılığı olmak üzere yasada gösterilen özelliklere uygun biçimde düzenlenmiş değerli belgelere hisse / pay senedi denilir” şeklinde tanımlanmıştır.¹²

Yeni Türk Ticaret Kanunu’nda 6102 sayılı Kanun’un yürürlük tarihi olan 01.07.2012 tarihinden itibaren hisse senedi yerine pay senedi ifadesine yer verilmiştir.¹³

Borsa İstanbul’un sitesinde pay senedi, anonim ortaklıklarca ihraç edilen ve anonim ortaklık sermaye payını temsil eden kıymetli evrak niteliğinde senetler diye tanımlanmaktadır.¹⁴

Hisse senedi şirket sermayesinin bir parçasıdır ve sermayenin kaç hisseye bölüneceği, bölünen her hissenin sermayenin ne kadarını temsil edeceği şirket esas sözleşmesinde belirtilir.¹⁵ Hisse senedi sahipleri ortaklık ve malî açıdan iki çeşit hakka sahip olurlar. Ortaklık hakları; genel kurula katılma, yönetim kuruluna seçilme, bilgi alma, denetleme ve iptal davası açma vb., malî haklar ise; kâr payı, yeni paylardan öncelikli pay alma hakkı (rüçhan hakkı) ve tasfiye bakiyesine katılma hakkı vb. haklardır.¹⁶

Komandit şirketlerin¹⁷ de hisse senedi ihraç etme hakları vardır. Ancak komandit şirketlerin hisseleri halka arz edilmemektedir. Hisse senedi ifadesiyle anonim şirketlerin halka arz ettikleri paylar kastedilmektedir. Tezde anonim şirketlerin çıkardığı hisse senetleri incelenecektir.

¹⁰ *Kur’ân-ı Kerim*, Sâffât, 37/141.

¹¹ Ebü’l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 3 Baskı (Beyrut: Dâr Sâdır, H. 1424), c.12, s.308; Ebü’t-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya’kûb b. Muhammed Fîrûzâbâdî, *El-Kâmûsü’l-Muhtâ* (Beyrut, Lübnan2005), 125.¹² Mehmet Boynukalın, “Senet”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi. (TDVİA, III, 23, İstanbul 2021

¹² Mehmet Boynukalın, “Senet”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi. (TDVİA, III, 23, İstanbul 2021

¹³ “6762 Sayılı Türk Ticaret Kanunu”, erişim: <https://www.bahukuk.com/Haberler/6762-sayili-turk-ticaret-kanunu-ve-6102-sayili-turk-ticaret-kanunu-kapsaminda-pay-senetlerinin-ve-ilmuhaberlerin-durumunu/88#:~:text=Pay%20senedi%20ifadesi%2C%20eski%20TTK,pay%20senedi%20ifadesine%20yer%20verilmi%C5%9Ftir>.

¹⁴ Borsa İstanbul, “Borsa İstanbul”, erişim: <https://www.borsaistanbul.com/urunler-ve-piyasalar/urunler/paylar>.

¹⁵ Karşlı, *Sermaye Piyasası Borsa Menkul Kıymetler*, 423.

¹⁶ Karşlı, *Sermaye Piyasası Borsa Menkul Kıymetler*, 425.

¹⁷ Komandit şirket, “Ticari bir işletmeyi bir ticaret unvanı altında işletmek amacıyla kurulan, şirket alacaklılarına karşı ortaklardan bir veya birkaçının sorumluluğu sınırlandırılmamış ve diğer ortak veya ortakların sorumluluğu belirli bir sermaye ile sınırlandırılmış olan şirket komandit şirkettir” şeklinde tanımlanmıştır. Sorumluluğu sınırlı olmayan ortaklara komandite, sorumluluğu sınırlı olanlara komanditer denir. Komandite ortakların gerçek kişi olmaları gerekir. Tüzel kişiler ancak komanditer ortak olabilirler. TTK, *Türk Ticaret Kanunu*, Madde 304.

III. Hisse Senedi Çeşitleri

Hisse senetleri hamiline yazılı, nama yazılı, adi, imtiyazlı, bedelli, bedelsiz, primli, primsiz, kurucu ve intifa hisse senetleri çeşitlerine ayrılmaktadır. Hamiline yazılı hisse senetleri teslim ile, nama yazılı hisse senetleri ise ciro ve teslim ile devredilmektedir. Borsa İstanbul'da hamiline yazılı hisse senetleri ve şirket yönetim kurulunun beyaz ciroyla devrine dair karar almış olması şartıyla nama yazılı hisse senetleri işlem görebilmektedir. Adi hisse senetleri, sahiplerine eşit hak sağlamaktadır. Hisse senetleri, ana sözleşmede aksine bir hüküm yoksa adi hisse senedi olmaktadır. İmtiyazlı hisse senetleri, sahiplerine kâra iştirak ve genel kurulda oy kullanma bakımından ayrıcalıklı birtakım haklar sağlamaktadır. Bedelsiz sermaye artırımını, şirketlerin iç kaynaklarından sermayeye aktardıkları tutar karşılığında çıkardıkları hisse senetlerinin bir bedel alınmaksızın ortaklara dağıtılmasıdır. Bu işlem sonucunda çıkarılan hisse senetleri bedelsiz hisse senetleridir. Bedelsiz sermaye artırımını dışarıdan fon girişine yol açmamaktadır. Bedelli sermaye artırımını, şirketlerin yeni fon kaynağı temin etmek amacıyla çıkardıkları "bedelli" hisse senetlerini, nominal değerinden veya daha yüksek bir fiyattan satmalarıdır. Bedelli hisse senetleri, mevcut ortaklara satılabileceği gibi (rüçhan hakkı) diğer yatırımcılara da satılabilmektedir. Üzerinde yazılı değer (nominal değer) ile ihraç edilen hisse senetleri primsiz, nominal değerinden yüksek bir bedelle ihraç edilen hisse senetleri ise primli hisse senetleridir. Borsa İstanbul'da kote şirketler kayıtlı sermaye sistemine tabi olup, esas sözleşmelerinde hüküm bulunması halinde, yönetim kurulu kararı ile primli hisse senetleri ihraç edebilmektedir. Kurucu hisse senetleri, kuruluş hizmeti karşılığında ana sözleşme hükümleri gereğince şirket kârının bir kısmına iştirak hakkı veren ve daima kurucuların adlarına yazılı olmak şartıyla ihraç edilen hisse senetleridir. Kurucu hisse senetleri, belli bir sermaye payını temsil etmediği gibi şirket yönetimine katılma hakkı da vermemektedir. İntifa hisse senetleri ise, şirket genel kurulunun alacağı kararla bazı kimselere çeşitli hizmetler ve alacak karşılığı olarak kuruluştan sonra verilen ve sermaye payını temsil etmeyen hisse senetleridir.”¹⁸

IV. Faaliyet Alanlarına Göre Şirketler

Anonim şirket, sermayesi belirli ve paylara bölünmüş olan, borçlarından dolayı yalnız şirket tüzel kişiliğinin kendi malvarlığıyla sorumlu olduğu, pay sahiplerinin sadece

¹⁸ Borsa İstanbul, “Pay Çeşitleri”, erişim: <https://borsaistanbul.com/tr/sayfa/93/pay-cesitleri>.

taahhüt ettikleri sermaye paylarından ve ancak şirkete karşı sorumlu oldukları bir şirket türüdür.¹⁹ Sınırlı sorumluluğa sahip olan anonim şirketler hisse senedi ihraç edebilirler.²⁰

Anonim şirketler birçok alanda faaliyet göstermektedirler. şirketlerin faaliyet alanları; sınai, ticari, zirai, gıda, mali, gayrimenkul, inşaat, taahhüt, petrol, petrol ürünleri, telekomünikasyon ile her türlü taşımacılık, otomotiv, madencilik, reklamcılık, bankacılık, sigortacılık, enerji üretim, enerji dağıtım, doğalgaz dağıtım, enerji ve doğalgaz toptan satışı veya turizm, hizmet ve finans sektörleridir.²¹ Şirketin ana faaliyet alanı şirkete hangi alanda faaliyet yapacağına dair verilen ruhsatta yazılıdır ve şirket bu şekilde borsada o alanda sınıflandırılıp işlem görür.²²

Faaliyet alanlarına göre şirketler üçe ayrılır:

1-Faaliyet alanı haram olan şirketler

2-Faaliyet alanı helâl olan şirketler

3-Asıl faaliyet alanı helâl olmakla birlikte gelirlerine haram bulaşan karışık şirketler

A. Faaliyet Alanı Haram Olan Şirketler

İslam'ın öngördüğü ilke ve hükümlere ters düşen faaliyetleri yapan şirketlerdir. Bu faaliyetler; alkollü içki üretim ve ticareti, tıbbi gayeler dışında uyuşturucu maddelerin üretim ve ticareti, kumar ve kumar hükmündeki faaliyetler, domuz ve mamullerinin üretim ve ticareti, faizli finans işlemleri, para ve/veya para hükmündeki varlıklar arasında yapılan vadeli işlemler, sağlığa zararlı tütün ürünlerinin üretim ve ticareti,²³ ahlaka ve İslami değerlere aykırı yayıncılık, İslami değerlerle bağdaşmayan eğlence, otelcilik vb. faaliyetler, çevreye ve canlılara büyük zararı olan faaliyetler, insan fitratını değiştirmeye yönelik biyolojik/genetik faaliyetler,²⁴ ve kimi

¹⁹ Türk Ticaret Kanunu, Madde 329

²⁰ Abdullah b. Süleyman el- Menî', *Buhûs fi'l-iktisadi'l-İslâmî*, 1 Baskı (Mekke-i Mükerrreme: El-Mektebül-İslâmî, 1996), 219; Mehmet Bolak, *Sermaye Piyasası Menkul Kıymetler ve Portföy Analizi* (İstanbul: Beta, 2001), 127.

²¹ "kap.org.tr", erişim: <https://www.kap.org.tr/tr/ek-indir/4028328d59de8491015a032303fc6517#:~:text=%C5%9Eirket%2C%20s%C4%B1nai%2C%20ticari%2C%20zirai,sat%C4%B1%C5%9F%C4%B1%20veya%20turizm%2C%20hizmet%2C%20finans>.

²² Yusuf b. Abdullah eş- Şiblî, *Ebhâs fî kadâyâ maliyye muâsıra* 1Baskı (Riyad: Dâr Almainan, Bank Albilad, 2020), 37; "Limited Şirketlerin Faaliyet Alanları", erişim: <https://blog.mukellef.co/limited-sirketlerin-faaliyet-alanlari/>.

²³ TASIS, "Handbook on Investments in Shariah Tolerant Stocks," 7.

²⁴ Türkiye Katılım Bankaları Birliği, "Pay Senedi İhracı ve Alım-Satımı," ed. TKBB (Türkiye15.10.2020 26 no.lu karar), 5; "Ratings Intelligence", erişim: <https://www.ratingsintelligence.com/shariah-screening.html>.

araştırmacılara göre müzik aleti üretimi gibi²⁵ haram faaliyetleri bulunan şirketlerdir. Bazı müesseselere göre ülke yasalarına aykırı olarak silah üretimi yapan kuruluşlar²⁶ ile İslâm'a aykırı ürün ve hizmetleri sağlayan, ticaretini yapan, pazarlayan veya bunlara aracılık eden oteller, tatil köyleri gibi kuruluşlar²⁷ ve sinema sektörü²⁸ yasaklanmış faaliyet alanlarındandır.

S&P ve Dow Jones Shariah Indices'in özel Şer'î Danışmanlık Servisi Ratings Intelligence, şirketler için gayrı meşru gelir ifade eden faaliyetleri örneklerle açıklamaktadır.²⁹ Alkol üretim ve ticaretiyle ilgili; bira, içki ve şarap imalathaneleri, paketleyiciler, toptancılar, nakliyeciler, bar vb. satıcıların hepsi yer almaktadır. İçkiden elde edilen hiçbir gelire müsaade edilmemektedir. Buna üreticiler, şişeleyciler, tedarikçiler, perakendeciler ve alkol endüstrisine hizmet eden ve alkol endüstrisinden gelir elde eden tüm destek fonksiyonları dahildir. Özellikle alkol üretimi için mahsul yetiştiren ve satan üreticiler, biracılık makineleri yapan imalatçılar, mayalama veya damıtma makinesi gibi özel yapım makine üreticisi veya otomasyon mühendisliği şirketi vb. Bu tür makine satışlarından elde edilen gelir, uygun olmayan gelir olarak değerlendirilmektedir. Alkollü içeceklerin ambalajlanmasında kullanılmak üzere özel olarak tasarlanmış şişeleme yapan şişe imalatçıları, alkol ambalajı üreten ambalaj malzemesi üreticileri, özel tasarım şarap şişeleri üreten cam şişe üreticisi vb. Alkolsüz içecek üreticileri için etiket basımına ek olarak, alkollü içecekler için etiket tasarlamayı ve basmayı taahhüt eden şişe etiket yazıcısı. Barlar, birahaneler, kulüpler ve alkol servisi yapılan eğlence mekanları ile yemek alanlarında/tezgahlarında alkol satan bir eğlence parkı işletmecisi buna dahil olmaktadır. Spor kulüpleri, restoranlar, alkol satan süpermarket ve mağazalar ile restoran, bar ve süpermarket kiralaması yapan gayrimenkul şirketleri de uygunsuz gelir faaliyetleri grubundadır. Bu şirketlerde tespit edilmesi gerekenin alkol satışından elde edilen gelir payı değil, alkol satışı için kullanılan alan miktarı baz alınmaktadır. Örneğin alışveriş merkezi sahibi bir emlak şirketi, bir süpermarket için yer kiralamıştır. Bu süpermarket aynı zamanda alkol de satmaktadır. Diyelim ki emlak şirketi süpermarketten 10000 TL kira geliri elde ediyor. Piyasalar bazında, süpermarketin gelirinin yaklaşık %10'unun alkol satışından olduğu

²⁵ Menî', *Buhûs fî'l-İktisadî'l-İslamî*, 219-220; Salih bin Zâbin Merzûkî, *Hükmü'l-iktitâb evi'l-mütâcera fî eshûmî's-şerikâti'l muhtelita*, 1 Baskı (Riyad: Mektebetü Obekan, 2008), 6; Saad b. Türkî Haslân, *El-Eshûmü'l-câize ve'l-mahzûra* (Riyad: Câmiatü İmam Muhammed b. Suud İslâmiyye, 2007), 18.

²⁶ Sheila Nu Nu Htay, Abedeen, Zafar, Salman, Syed Ahmed "Towards Standardization of Shari'ah Screening Norms and Practices", *International Journal of Humanities and Social Science Invention* 2/11 (2013): 25; "Endeks Kural Kitapçığı", erişim: https://tkbb.org.tr/Documents/OnemliBasliklar/ke_kitapcik.pdf; Mevlüt Camgöz, *İslami Hisse Senedi Yatırımı ve İslami Endekslerin Performansının Değerlendirilmesi* (Yayınlanmamış Doktora Tezi İstanbul Üniversitesi, 2017), 94.

²⁷ in <https://www.dfm.ae/>, ed. Dubai Finansal Piyasası, 4.

²⁸ *Resolutions of the Shariah Advisory Council of the Securities Commission Malaysia*, (Kuala Lumpur Malezya: Securities Commission Malaysia, 31 Aralık 2022), 189.

²⁹ "Ratings Intelligence". "Ratings Intelligence".

biliniyorsa/varsayılyorsa, gayrimenkul sahibinin kira gelirinin %10'unun haram bir kaynaktan, yani alkol satışından olduğu oranlanabilir. Bu durumda gayrimenkul sahibinin haram olan geliri $10000 \times \%10 = 1000$ TL olacaktır. Ancak danışma kurulu, gayrimenkul sahibi için haram olan gelirin, mali değeri ile değil, kiracısının haram faaliyetler için kullandığı alan kadar olması gerektiğini söylemektedir. Dolayısıyla, bir süpermarketteki taban alanının yaklaşık %5'inin alkollü içecekleri depolamak/teşhir etmek için kullanıldığı varsayılsa gayrimenkul sahibi için izin verilmeyen gelir $10000 \times \%5 = 500$ TL olur. Ayrıca yan ürünlerini alkol üreticilerine satış yapmak da yasaklanmıştır. Örneğin şeker üretiminin artık ürünü olan melas³⁰ alkol endüstrisine satılabilir ve damıtma işleminde kullanılabilir. Bu tür satışlardan elde edilen gelir, izin verilmeyen olarak kabul edilmektedir.

Faize dayalı finansal hizmetlerle uğraşan şirketler; ticari bankalar, yatırım bankaları, mortgage kredisi verenler, borsalar dahil sermaye piyasaları, finansal aracı kurumlar, yatırım yönetimi firmaları/ajansları, rehin acenteleri, yatırım fonları ve diğer tüm finansal fonlar, sigortacılar, sigorta şirketleri, sigorta acenteleri ve sigorta komisyoncularıdır. İslami Bankalar, İslami Finans Kuruluşları ve İslami Sigorta Şirketlerinin gelirlerine izin verilmektedir. Bununla beraber tüm gelirlerini İslami ürünlerden elde eden ve tüm yatırımları meşru kabul edilen ancak faaliyetlerini denetleyen şer'î denetleme kurulu veya fıkıh araştırmacısı olmayan bir İslami finans kurumu gayri meşru gelir elde eden şirket kabul edilmektedir.

Kumarla ilgili olarak; piyango ve kumarhane işlemleri, çevrim içi kumar, kumar yazılımı geliştiricileri, bahis şirketleri, kumar makinesi üreticileri, kumar destekleyicileri ve pazarlamacıları ile çevrimiçi oyun şirketlerine izin verilmemektedir.

Domuz eti ile ilgili yasaklı faaliyetler; domuz eti içeren gıda ürünleri perakendecileri, üreticileri ve distribütörleri ile domuz ürünleri satan restoranlardır. Domuz eti ürünlerinin yetiştirilmesi ve yetiştirmeyi içeren ticari faaliyetler, kesilmesi, işlenmesi ve paketlenmesini içeren ticari faaliyetlerin uygun olmadığı kabul edilir. Bunlar; domuz eti içeren yemekler satan restoranlar, taze veya dondurulmuş domuz eti ürünleri satan süpermarketler, domuz eti ile ilgili faaliyetlerde bulunan hayvancılık şirketleri ve domuz eti ile ilgili faaliyetlerde bulunan hayvan yemi imalat şirketleridir.

Pornografik materyal üreten, basan, dağıtan veya pazarlayan işletmeler yatırım için uygun görülmemektedir. Bunlar üreticiler, destekçiler, pazarlamacılar, her tür yetişkin eğlencesi,

³⁰ Şeker fabrikalarında şeker pancarı ve şeker kamışı üretiminde fabrikasyon kademesinde şekerin fabrikasyona geri alınamayan son şurubudur. Melas; alkol, maya ve yem sanayinde temel hammadde durumundadır. "Vikipedi", erişim: <https://tr.wikipedia.org/wiki/Melas>.

müstehcen içerik vb. yayıncılarıdır. Basılı, görsel veya işitsel herhangi bir medya üzerinden olabilir. Taciz edici/saldırgan içerik de izin verilmeyen içerik olarak kabul edilir. Bu noktada çevrimiçi pazarlama firmaları, kitapçılar, medya firmaları, prodüksiyon şirketleri, cinsel içerikli dergiler, cinsel temalara sahip oyun formatları üreten oyun şirketleri ve kablo TV operatörlerinden elde edilen gelirlere izin verilmemektedir.

Tütün ürünlerinin yetiştirilmesi, işlenmesi, paketlenmesi, pazarlanması ve perakende satışı ile uğraşan işletmelere izin verilmemektedir. Tütün şirketleri adına araştırma yapan veya onlar tarafından finanse edilen şirketler de caiz değildir. Tütün ürünleri satan süpermarketler ve perakendeciler, tütün araştırmalarında yer alan ar-ge laboratuvarları ile sigara sarma ve filtreler için özel olarak tasarlanmış kâğıt satan kâğıt üreticileri izin verilmeyen şirketlerdir.

Reklam sektöründe domuz eti, alkol, kumar, tütün ve İslami olmayan diğer tüm faaliyetlerin reklamcıları ile İslam dinine aykırı içerikler yayınlayan reklam yayıncılarının gelirleri izin verilmeyen şirketlerdir.

Medya ve eğlence sektöründe reklam ve medya sektörü dini açıdan uygunsuz sayılabilecek görseller/dil içerebileceğinden caiz olmadığı kabul edilir. Bu sektöre uzun metrajlı film, müzik, televizyon dizileri vb. gibi eğlence içeriği üreten, yayınlayan, dağıtan veya pazarlayan şirketler de dahildir. Ancak haber ve spor kanallarının reklam gelirleri, reklam içeriklerinin dini açıdan daha az uygunsuz olacağı varsayıldığından ve haber kanallarının toplumsal faydaya hizmet ettiği düşünüldüğünden caiz kabul edilmektedir. Gazetelerdeki reklam içeriği resimden ziyade metin içerikli olduğundan caiz kabul edilir. Aynı zamanda Google reklamları gibi metin tabanlı reklam gelirlerine de izin verilmektedir. Çocuk kanalları, eğitim kanalları ile animasyon filmler ve medya içeriği üreticileri/dağıtıcıları caiz kabul edilir. Reklam içeriği üreticileri, bu reklamları taşıyan ve bunlardan gelir elde eden medya şirketleri, film içerikleri, televizyon dizisi içerikleri üreten medya şirketleri ise uygunsuz kabul edilir. Müzik ve film CD'leri veya DVD'leri satan süpermarketler ve kitapçılardan elde edilen gelirin caiz olmadığı kabul edilmektedir.

Altın ve gümüşün vadeli olarak alım-satımı caiz görülmemektedir. Altın/gümüş madenciliği şirketlerinin ticari faaliyetleri caiz olsa da bu şirketlerin riskten korunma amacıyla altın/gümüş hisselerini forward etmelerine izin verilmemektedir.³¹

³¹ "Ratings Intelligence". "Ratings Intelligence".

Müesseseler ve fıkıh araştırmacıları uygunsuz faaliyetler hususunda genel olarak ittifak halindedir. Silah üretim ve ticareti ile savunma sanayi ürünleri,³² medya sektörü³³ altın ve gümüş ticareti işlemleri³⁴ biyoteknoloji endüstrisi³⁵ gayrı meşru olması ihtilaflı görülen faaliyet alanlarındandır. Global kuruluşlardan S&P ve AAOIFI ile TKBB silahlar ve savunma sanayi ürünlerini, FTSE, MSCI ve Dow Jones altın ve gümüş ticareti işlemlerini, FTSE ile MSCI gazete harici medya sektörünü mahzurlu faaliyet alanları saymamışlardır.³⁶

B. Faaliyet Alanı Helâl Olan Şirketler

Eşyada aslolan ibahadır kuralı gereği yukarıda yazılan haram faaliyetlerde bulunmayan şirketler faaliyet alanı helâl olan şirketlerdir. Yatırım faaliyetleri haram içermeyen, faizle kredi almayan veya faizli kredi ödemeyen, faiz elde etmek için parasını bankaya koymayan, haram kazançlarla yatırım yapmayan³⁷ ve kuruluş sözleşmesinde mübah alanlarda faaliyetler yapacağı yazılan ve bazıları için özel bir ayrıcalık veya mali garanti içermeyen şirketlerdir.³⁸

C. Karışık Şirketler

Ana faaliyet alanı meşru faaliyetlerden oluşmakla birlikte zaman zaman faizli bankalara para yatırmak ya da o bankalara faiz ödemek veya sermayesinde faizli kredi bulunup helâl yanında haram kazancın da karıştığı veya zaman zaman dinen mahzurlu sayılan işlemler yapan

³² Saeed bin Mahfooz, Ahmed, Habib “Sharī‘ah Investment Screening Criteria: A Critical Review”, *Journal of King Abdulaziz University: Islamic Economics* 27/ (Ocak 2014): 7.

³³ Saeed Salem Binmahfouz, *Investment Characteristics of Islamic Investment Portfolios: Evidence from Saudi Mutual Funds and Global Indices* (Doktora, Durham University, 2012), 75.

³⁴ Mahfooz, “Sharī‘ah Investment Screening Criteria: A Critical Review”, 8.

³⁵ Ulrich Derigs, Marzban, Shehab, “Review and Analysis of Current ShariahCompliant Equity Screening Practices ”, *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management* 1/4 (2008): 291.

³⁶ Mahfooz, “Sharī‘ah Investment Screening Criteria: A Critical Review”, 8.

³⁷ Salih b. Mukbil et- Temîmî, *el-Eshümü'l-muhtelita fî mîzânî's-şerîa*, 2 Baskı (b.y.2006), 42; Muhammed Mizyânî, “Hükmü'l-eshümi ve's-senedât ”, *Mecelletü'l-İslâh* 2/8 (Aralık-Şubat 2008): 31; Hani b. Abdullah Cubeyr, “Tathîru'l-kesbî'l-harâmi fî'l-eshüm”, *Mecelletü'l Hikme* 45 (Mayıs 2012): 167.

³⁸ Ali Muhyiddin Karadâğî, “Bahsü'l-esvâki'l-mâliyye fî mîzânî'l-fıkhi'l-islâmî ”, *Mecelletü mecma'i'l-fıkhi'l-İslâmî* <https://al-maktaba.org/book> (Cidde: Münazzamatü mü'temiri'l-İslâmiyyi mecma'i'l-fıkhi'l-İslâmî, 1992), 47; Saad b. Türkî Haslân, *El-Eshümü'l-câize ve'l-mahzûra* (Riyad: Câmiatü İmam Muhammed b. Suud İslâmiyye, 2007), 18.

şirketlerdir.³⁹ Örneğin restoran şirketi helâl gıdanın yanında şarap satıyor, sanayi şirketi likiditesini faizli bankada değerlendiriyor ve faiz geliri elde ediyor vb.⁴⁰

³⁹ Haslân, *El Eshümü'l Câize ve'l Mahzûra*, 18; Salih bin Zâbin Merzûkî, *Hükmü'l-iktitâb evi'l-mütâcera fî eshümi's-şerikâti'l muhtelita*, 1 Baskı (Riyad: Mektebetü Obekan, 2008), 7; Hani b. Abdullah Cubeyr, “Tathîru'l-kesbi'l-harâmi fî'l-eshüm”, *Mecelletü'l Hikme* 45 (Mayıs 2012): 168; Türkiye Katılım Bankaları Birliği, *Pay Senedi İhracı ve Alım-Satımı* (Türkiye 15.10.2020), 6-7.

⁴⁰ Yusuf b. Abdullah eş- Şiblî, *Ebhâs fî kadâyâ maliyye muâsıra* 1 Baskı (Riyad: Dâr Almainan, Bank Albilad, 2020), 37.

İKİNCİ BÖLÜM

ŞİRKETLERİN FAALİYET ALANLARI BAKIMINDAN BORSA

İŞLEMLERİNİN HÜKMÜ

Hisse senedi işlemleri İslâm hukuku ilkeleri bakımından öz ve nitelik olmak üzere iki açıdan değerlendirilir. Öz açısından değerlendirmede bir menkul kıymet olarak alım satımına konu olup olamayacağı incelenir. Nitelik açısından değerlendirmede ise sahiplerine sağladıkları haklar ve yükledikleri sorumluluklar ile hisse senedini çıkaran şirketin faaliyet alanı bakımından fikhî incelemeye tabi tutulur.⁴¹ Değerlendirmedeki ana unsur, faaliyet alanlarının İslam'a göre meşru olup olmamasıdır. Çünkü hisse senetleri bir ortaklık belgesini temsil eder. Hisse senedi sahibi, şirketin ortağı olarak bütün ortaklık haklarından faydalandığı gibi o şirketin yapmış olduğu faaliyetlere de ortak olur.⁴²

Adi hisse senetlerini çıkarmak ve onlara yatırım yapmak çağdaş fukahânın da genel kanaatine göre caizdir.⁴³ Şirketin tasfiye edilmesi veya kâr dağıtımı sırasında sahiplerine imtiyazlı haklar verilmesini sağlayan imtiyazlı hisse senetleri ihraç edilmesi ise caiz değildir.⁴⁴ Ancak adi hisse senetlerinde bulunan oy hakkı gibi birtakım haklara ek olarak bazı senetlere icra ve yönetimle ilgili özellikler tanınması veya sermaye artırımına gidildiğinde payları alma konusunda öncelik hakkı veren imtiyazlı pay senetlerinin ihraç edilmesinde fikhî açıdan bir sakınca yoktur.⁴⁵

İslam hukukuna göre şirketler faaliyet alanlarına göre üçe ayrılır. Buradaki ayrım şirketlerin kuruluş gayesinin ve faaliyetlerinin İslam hukukuna uygun olup olmamasına göredir.⁴⁶

1-Faaliyet alanı helâl olan şirketler

2-Faaliyet alanı haram olan şirketler

3-Asıl faaliyet alanı helâl olmakla birlikte gelirlerine haram bulaşan karışık şirketler

⁴¹ Saeed bin Mahfooz, Ahmed, Habib "Sharī'ah Investment Screening Criteria: A Critical Review", *Journal of King Abdulaziz University: Islamic Economics* 27/ (Ocak 2014): 9; Servet Bayındır, *Fikhî ve İktisadi Açısından İslamî Finans-2: Para ve Sermaye Piyasaları* (İstanbul: Süleymaniye Vakfı Yayınları, 2015), 74-75; Mevlüt Camgöz, *İslami Hisse Senedi Yatırımı ve İslami Endekslerin Performansının Değerlendirilmesi* (Yayınlanmamış Doktora Tezi İstanbul Üniversitesi, 2017), 70-71.

⁴² Abdullah b. Süleyman el- Menî', *Buhûs fi'l-iktisadi'l-İslâmî*, 1 Baskı (Mekke-i Mükerrreme: El-Mektebül-İslâmî, 1996), 220-221; Ali Aba, *İslâm Hukuku'nda Borsa* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Uludağ Üniversitesi 1996), 88; Mehmet Çolak, *Borsa İstanbul'da Yapılan İşlemlerin İslâm Fıkhi Açısından Değerlendirilmesi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzincan Üniversitesi 2014), 92-93.

⁴³ Rabitâtü'l-alemi'l-İslami Mecmai'l-fikhî'l-İslâmî, *Kararatu mecmâi'l-fikhî'l-İslâmî bi Mekketi'l-Mükerrreme*, 2 Baskı (Mekke ts.), 200; Muhammed Mizyânî, "Hükmü'l-eshûmi ve's-senedât", *Mecelletü'l-İslâh* 2/8 (Aralık-Şubat 2008): 31; Bayındır, *Fikhî ve İktisadi Açısından İslamî Finans-2: Para ve Sermaye Piyasaları*, 77.

⁴⁴ *El-Fetâva'l-iktisâdiyye*: Beytüt-temvîli'l-Kuveytiyyi, 1986), c.1, s.100; Mizyânî, "Hükmü'l-eshûmi ve's-senedât", 31; "Thomson Reuters Ideal Ratings Islamic Indices", in <https://www.thomsonreuters.com/>, 6.

⁴⁵ İslâmî Finans Kuruluşları İçin Muhasebe ve Denetleme Kurumu, "Menkul Kıymetler (Hisse Senetleri ve Tahviller)," ed. AAOFİ (İstanbul: Türkiye Katılım Bankaları Birliği, 2012), 274-275; Birliği, *Pay Senedi İhracı ve Alım-Satımı*, 9-10.

⁴⁶ Salih Salih b. Mukbil et- Temîmî, *el-Eshûmü'l-muhtelita fi mîzânî's-şerîa*, 2 Baskı (b.y.2006), 42; Abdullah b. Muhammed Umrânî, *el-İstismâr ve'l-mütâcera fi eshûmî's-şerikâti'l-muhtelita* (Riyad: Dâru Kunûzi İşbiliyya, 2006), 7; Çolak, *Borsa İstanbul'da Yapılan İşlemlerin İslâm Fıkhi Açısından Değerlendirilmesi* 94; Bayındır, *Fikhî ve İktisadi Açısından İslamî Finans-2: Para ve Sermaye Piyasaları*, 79.

I. Faaliyet Alanı Helâl Olan Şirketlerin Hisse Senedi İşlemlerinin Hükümü

Borsada pay senetleriyle işlem yapmayı caiz gören tüm alimler ana faaliyet alanı meşru olan şirketlerin pay senetleriyle işlem yapmaya da cevaz verirler. Şirketin ana faaliyet alanının meşru olması İslam'ın öngördüğü ilke ve hükümlere ters düşen faaliyetlerden uzak durmasıyla mümkündür. Ayrıca pay senedi alım satım işlemlerinin haksız kazanç doğurabilecek hileli işlemlerden ve manipülasyonlardan da uzak olması gerekir. İslam'ın öngördüğü ilke ve hükümlere ters düşen faaliyetler; alkollü içki üretim ve ticareti, tıbbi gayeler dışında uyuşturucu maddelerin üretim ve ticareti, kumar ve kumar hükmündeki faaliyetler, domuz ve mamullerinin üretim ve ticareti, faizli finans işlemleri, para ve/veya para hükmündeki varlıklar arasında yapılan vadeli işlemler, ahlâka ve İslami değerlere aykırı yayıncılık, İslami değerlerle bağdaşmayan eğlence, otelcilik vb. faaliyetler, çevreye ve canlılara büyük zararı olan faaliyetler, insan fitratını değiştirmeye yönelik biyolojik/genetik faaliyetler, sağlığa zararlı tütün ürünlerinin üretim ve ticaretidir.⁴⁷ Şirketler bu faaliyetlerin dışında kalan beyaz eşya, mobilya, helal gıda, iletişim, elektrik, ilaç, su, tarım, inşaat, otomotiv vb. sektörlerde helal bir mal satıyor ya da meşru hizmetler sunuyorsa bu şirketlerin kurulması ve hisselerinin tedavülü caizdir.⁴⁸ Pay senedi işlemlerine ilkesel olarak cevaz verenler Kur'an, sünnet ve icmâ⁴⁹ delillerine dayanırlar.⁵⁰ “Doğrusu ortakların çoğu, birbirlerinin haklarına tecavüz ederler. İman edip salih amel işleyenler başka”⁵¹ ayeti ile Kur'ân-ı Kerim'de ortaklıklardan bahsedilip yasaklanmamış olması şirketleşmenin caiz olduğunun delilidir. Ticaret ve alım-satımın cevazına dair “Allah alım-satımı helâl, faizi ise haram kılmıştır”⁵² ve “Ey iman edenler! Karşılıklı rızaya dayanan ticaret dışında mallarınızı aranızda batıl yollarla yemeyin”⁵³ ayetleri

⁴⁷ Birliği, *Pay Senedi İhracı ve Alım-Satımı*, 5-6.

⁴⁸ Menî', *Buhûs fi'l-İktisadi'l-İslamî*, 220; Haslân, *El Eshümü'l Câize ve'l Mahzûra*, 18; Mübarek b. Süleyman Âli Fevvâz, *El-Esvâkü'l-mâliyye min manzûr İslâmiyyi*, 1 Baskı (Cidde: Merkezü'n-neşri ilmiyyi câmiati melik abdülaziz, 2010), 14; Hayrettin Karaman, *İş ve Ticaret İlmihali* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2012), 247; Aytaç Aydın, *İslam Hukuku'nda Kıymetli Evrak, Kambiyo Senetleri, Hisse Senedi ve Borsa* (Konya: Burç Yayınevi, 2015), 196; Bayındır, *Fıkhi ve İktisadi Açından İslamî Finans-2: Para ve Sermaye Piyasaları*, 79.

⁴⁹ Birliği, *Pay Senedi İhracı ve Alım-Satımı*, 8.

⁵⁰ Bayındır, *Fıkhi ve İktisadi Açından İslamî Finans-2: Para ve Sermaye Piyasaları*, 79-80.

⁵¹ Kur'ân-ı Kerim, Sâd 38/24.

⁵² Kur'ân-ı Kerim, Bakara 2/275.

⁵³ Kur'ân-ı Kerim, Nisâ 4/29.

vardır. Sünnetten deliller ise; Hz. Peygamber'in bizzat ortaklık yapmasıdır. Peygamber Efendimiz (s.a.v.) bi'setten önce bir adamla ortak olmuş ve Mekke'nin fethinden sonra kendisine rastlayınca şöyle demiştir: "Cahiliyye döneminde benim ortağımdın, hem de ne hayırlı ortak. Ne hile yapar ne de münakaşa ederdin."⁵⁴ Bir hadis-i kutsîde Peygamber Efendimiz (s.a.v.) şöyle buyuruyor: "Allah Teâla buyuruyor ki: İki ortak birbirlerine ihanet etmedikleri sürece üçüncüsü ben olurum, onlar birbirlerine ihanet ederlerse ben aralarından çekilirim."⁵⁵ Günümüzde fıkıh araştırmacılarının çoğunluğu kural olarak pay senedi alım satımını helal görmüşlerdir. Bunlardan Muhammed Ebu Zehra, Mahmud Şeltut, Abdülvehhab Hallâf, Abdurrahman Hasan, Hayrettin Karaman, Hamza Aktan, Ali el-Hafif, Abdullah el-Menî', Abdülaziz Hayyat, Vehbe Zuhayli ve Abdurrahman Hasan ayrıntılarını zikretmeden genel olarak pay senedi alım-satımına cevaz vermektedirler.⁵⁶ Az bir kısım fıkıh araştırmacısı ise anonim şirketlerin kapitalist sistemin bir parçası olduğundan hareketle caiz olmadığını belirtmekte, borsa sistemini ve hisse senedi ticaretini eleştirerek cevaz vermemektedir.⁵⁷ Bu fıkıh araştırmacıları Takiyyüddin Nebhani, Abdülaziz Bayındır,⁵⁸ Cevat Akşit, Mehmet Erkal ve Fatih Kalender gibi isimlerdir.⁵⁹ Pay senedi alım satımını helâl görenler, bu görüşlerinin gerekçeleri olarak; borsanın faizin en önemli alternatifi olduğundan teşvik ve ıslah edilmesi gerektiğini, hisse senetlerinin kâr-zarar ortaklığı içerdiğinden kural olarak helâl olduğunu, haram muameleleri olmayan, hisse senedi satışlarını kamuoyuna bildirip şeffaflık sağlayan ve ortaklıktan çıkmak isteyenlerin de hisselerini satabilecekleri ortamı sağlayan şirketlerin hisse senetlerini almakta bir mahzur olmadığını söylemişlerdir.⁶⁰

II. Faaliyet Alanı Haram Olan Şirketlerin Hisse Senedi İşlemlerinin Hükümü

⁵⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî İbn Mâce, "Sünen-i İbn Mâce" (273/887), Ticaret, 63; Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî Ebû Dâvûd, "es-Sünen" (Beyrut, 275/889), Edep, 17.

⁵⁵ Ebû Dâvûd, "es-Sünen," Büyü, 26.

⁵⁶ Karadâğî, "Bahsü'l-esvâki'l-mâliyye fî mîzânî'l-fikhi'l-islâmî ", 58; Hayreddin Karaman, Ali Bardakoğlu, Hacı Yunus Apaydın *Diyanet İlmihali 2* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2006), 449; Çolak, *Borsa İstanbul'da Yapılan İşlemlerin İslâm Fıkhi Açısından Değerlendirilmesi* 103.

⁵⁷ Karadâğî, "Bahsü'l-esvâki'l-mâliyye fî mîzânî'l-fikhi'l-islâmî ", 47; Takiyyüddin Nebhanî, *en-Nizâmü'l-iktisâdiyyü fî'l-İslâm* (Beyrut: Dâr'ul-ümme, 2004), 169-170.

⁵⁸ Abdülaziz Bayındır, "Menkul Kıymetler Borsası Faizsiz Finansman Yolları", *I. Uluslararası İslâm Ticaret Hukukunun Günümüzdeki Meseleleri Kongresi* ed. Doç. Dr. Mehmet Bayyigit (Konya: Kombad Yayınları, Şubat 1997), 325.

⁵⁹ Nebhanî, *en-Nizâmü'l-iktisâdiyyü fî'l-İslâm*, 169-170; Çolak, *Borsa İstanbul'da Yapılan İşlemlerin İslâm Fıkhi Açısından Değerlendirilmesi* 103.

⁶⁰ Faruk Beşer, *Fetvalar* (İzmir: Nil Yayınları, 1991), 15; Hamdi Döndüren, *Ticaret ve İktisat İlmihali* (İstanbul: Erkam Yayınları, 1993), 627; Karaman, *Diyanet İlmihali 2*, 450; Çolak, *Borsa İstanbul'da Yapılan İşlemlerin İslâm Fıkhi Açısından Değerlendirilmesi* 97.

Şirketin ürettiği mal, hizmet ve yürüttüğü işlem gayr-i meşru ise bu hisse senetleri ile işlem yapmak caiz görülmemektedir. Örneğin şirket alkollü içecekler, uyuşturucu, domuz ürünleri vb. haram içerikli mallar üretiyor veya kumar, şans oyunu, faiz gibi gayr-i meşru hizmetler sunuyorsa, içime yönelik tütün mamullerinin üretimi veya satışını yapıyorsa⁶¹ ve gayr-ı ahlâki filmler çekiyorsa bu şirketlerin hisse senetlerinin alım satımına cevaz verilmemektedir.⁶² Bu şirketlerin kurulması da hisse senetlerine yatırım da alimlerin ittifakıyla haram kabul edilmektedir.⁶³ Çünkü Kur'an'da içki, kumar gibi uğraşlar günah ve düşmanlığa sebep olucu olarak nitelendirilmiş, günah ve düşmanlıkta yardımlaşmak yasaklanıp, iyilik ve takvada yardımlaşmak ise emredilmiştir.⁶⁴ Haram kılınan şeyler İslam hukukuna göre mütekavvim mal sayılmadığından alım-satımına konu edilemez. Dolayısıyla bu şirketlerin pay senetleri de haram mal sayılır. İslâm Konferansı Teşkilâtı'na bağlı İslâm Fıkıh Akademisi, kuruluş gayesi faizcilik olan, haram mal üretim ve ticareti gibi haramla iştigal eden şirketlere ortak olmanın haramlığı konusunda herhangi bir şüphe olmadığını ifade etmiştir.⁶⁵ Bunların haramlığı hususunda alimler arasında da ihtilaf yoktur.⁶⁶ Çünkü mebînin mübah olması alışveriş akdinin sıhhat şartlarındandır.⁶⁷ Allah Teâlâ faizi kesin bir dille yasaklamıştır.⁶⁸ Pay senedi ortağı da malda yapılan tasarruflarda müvekkil olduğundan sorumludur.⁶⁹ İbn Kayyım (751/1350) haram

⁶¹ Birliği, *Pay Senedi İhracı ve Alım-Satımı*, 5.

⁶² Beşer, *Fetvalar*, 78-79; Karadâgî, “Bahsü'l-esvâki'l-mâliyye fî mîzânî'l-fikhi'l-İslâmî”, 46; Döndüren, *Ticaret ve İktisat İlmi*, 627; Aba, *İslâm Hukuku'nda Borsa* 88; Hayrettin Karaman, *Günlük Hayatımızda Helaller ve Haramlar* (İstanbul: Nesil Yayıncılık, 1999), 98; Umrânî, *el-İstismâr ve'l-mütâcera*, 7; Murtaza Köse, *İslam Hukuku'nda Anonim Ortaklıklar* (İzmir: Yeni Akademi Yayınları, 2006), 213; Bayındır, *Fikhi ve İktisadi Açından İslâmî Finans-2: Para ve Sermaye Piyasaları*, 81; Aydın, *İslam Hukuku'nda Kıymetli Evrak, Kambiyo Senetleri, Hisse Senedi ve Borsa*, 196 ; Abdülazim Ebu Zeyd, "Hisse Senedi İşlemlerinde Şer'i Problemler," in *II. Uluslararası İslam Ticaret Hukuku Kongresi Günümüzdeki Meseleler*, ed. Murat Şimşek (Konya: Karatay Üniversitesi Yayınları, 2016), 784; Halil Güneç, *Günümüz Meselelerine Fetvalar* (İstanbul: Yasin Yayınları, 2012), c.1, s.382-383; Merzûkî, *Hükmü'l-iktîbâ evi'l-mütâcera fî eshûmi's-şerikâti'l muhtelita*, 6; Karaman, *İş ve Ticaret İlmi*, 241; Çolak, *Borsa İstanbul'da Yapılan İşlemlerin İslâm Fıkhi Açısından Değerlendirilmesi* 92-93; Cubeyr, “Tathîru'l-kesbi'l-harâmî fî'l-eshûm”, 166-167; Mizyânî, “Hükmü'l-eshûmi ve's-senedât”, 31.

⁶³ Ali Muhyiddin Karadâgî, “El-İstismâr fî'l-eshûm”, *Mecelletü Mecma'î'l-fikhi'l-İslâmî Münazzamatü Mü'temiri'l İslâmiyyi Mecma'î'l Fikh'il İslâmî* (Trablus, Libya: , 1996), 65; Haslân, *El Eshûmü'l Câize ve'l Mahzûra*, 18.

⁶⁴ *Kur'an-ı Kerim*, Mâide, 5/2.

⁶⁵ *Mecma'u'l-fikhi'l-İslâmî karâru bi şe'ni esvâki'l-mâliyye*: *Mecma'u'l-fikhi'l-İslâmî* 1992); Döndüren, *Ticaret ve İktisat İlmi*, 627; Menî, *Buhûs fî'l-İktisadi'l-İslâmî*, 220; Hamid Muhammed Câbir Hâcirî, “Hükmü'l-iktîbâ ve'l-mütâcera fî eshûmi's-şerikâti'l müsâheme elletî tümârisü a'mâlen ve enşitatü muhtelita”, *Mecelletü câmiati's-şârîga li'l-ulûmü's-şer'iyyeti ve'l-kânûniyyeti* 5/2 (2008): 206; Âli Fevâz, *El-Esvâki'l-mâliyye*, 14; Çolak, *Borsa İstanbul'da Yapılan İşlemlerin İslâm Fıkhi Açısından Değerlendirilmesi* 94; Bayındır, *Fikhi ve İktisadi Açından İslâmî Finans-2: Para ve Sermaye Piyasaları*, 81.

⁶⁶ Umrânî, *el-İstismâr ve'l-mütâcera*, 7; Temîmî, *el-Eshûmü'l-muhtelita fî mîzânî's-şerîa*, 42; Çolak, *Borsa İstanbul'da Yapılan İşlemlerin İslâm Fıkhi Açısından Değerlendirilmesi* 93.

⁶⁷ Mansûr b. Yûnus b. Salâhiddîn Buhûtî, *Keşşâfü'l-kınâ' an (metn)i'l-İknâ'*: Dâr'ul Kütübül İlmiyye, t.y.), c.3, s.152; Vehbe bin Mustafâ Zuhayli, *El-fikhü'l-İslâmî ve edilletuhu* 4Baskı (Suriye Dimeşk: Dâru'l Fikr, c.5, s.335; Umrânî, *el-İstismâr ve'l-mütâcera*, 7.

⁶⁸ *Kur'an-ı Kerim*, Bakara, 2/278, 279.

⁶⁹ Cubeyr, “Tathîru'l-kesbi'l-harâmî fî'l-eshûm”, 166.

kılınan şeylerin satımının haram kılınması hadisini⁷⁰ zikrettikten sonra; şarap vb. içkileri içmenin akli, meyte gibi haram yiyeceklerin gıdaları ve putların da dinleri ifsat ettiğini belirterek bu hükmü gerekçelendirmiştir.⁷¹

Müesseselerin ve fıkıh araştırmacılarının yasaklanmış faaliyetlerin/sektörlerin belirlenmesi konusunda Kur'an-ı Kerim ve Sünnet gibi aslî kaynaklarda yer alan faiz, kumar, domuz, içki vb. hükümlerde ittifak ettikleri görülürken tâlî kaynaklara başvurularak hüküm çıkarılan silah, savunma ve medya sektörü gibi faaliyet alanlarında ihtilafa düştükleri görülmektedir.⁷²

Silah üretim ve savunma sanayi ürünleri ticareti ile ilgili çeşitli görüşler vardır. Yasaklayan tarafta olan kuruluşlar ve araştırmacıların hem finansal getiriye hem de sosyal/çevresel iyiliği dikkate almayı amaçlayan yeşil/ahlâki yatırım (ethical investment) stratejisini benimseyerek bu kararı aldıkları ifade edilmektedir. Çünkü silah üretim ve savunma sanayi ürünleri ticaretini şer'i açıdan yasaklayacak kat'î bir delil bulunmamaktadır.⁷³ Bazı araştırmacılar ise silah üretim ve savunma sanayi ürünleri ticaretine yalnızca savunma amacıyla izin verildiğinden bu faaliyet alanına cevaz vermekten kaçınmayı tercih etmektedirler.⁷⁴ Cevaz veren tarafta olanlar ise İslâm'a göre vatandaşların güvenliğini sağlamak için savunma sanayiine ihtiyaç olduğunu söylemektedirler. Bu sebeple tüm savunma ve silah imalat şirketlerini tamamen gayrı meşru olarak reddetmek yerine, üretilen silahların, kullanılan mekanizmaların, hedef müşterilerin vb. özelliklerine göre hükümler koymuşlardır.⁷⁵ Bu faaliyet alanıyla ilgili görüşlerde güncellemeye gidildiği de gözlemlenmektedir. Örneğin Türkiye'de, 2015 öncesine kadar yasaklı faaliyet alanı sayılırken⁷⁶ Kamuyu Aydınlatma Platformu'nda yer alan Endeks Hesaplama Sözleşmesi'nde 30.11.2015'ten sonra yasaklı faaliyet alanlarından çıkarıldığı görülmektedir.⁷⁷

⁷⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fi el- Buhârî, "el-Câmi'u'l-müsnedü's-şâhihu'l-muhtasar min umûri Resûlillâh şallâllâhü 'aleyhi ve sellem ve sünenihî ve eyyâmih, el-Câmi'u's-şâhih" (b.y., 256/870 h.1422), Büyü, 2236; Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî Müslim, "Şâhih-i Müslim" (Beyrut, 261/875), Müsâkât, 1583. قاتل الله اليهود، حرم عليهم الشحم، فباعوه وأكلوا ثمنه.

⁷¹ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Züraî ed-Dımaşkî el-Hanbelî İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdü'l-me'âd fî hedyi hayri'l-'ibâd*, 27 Baskı (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1994), c.5, s.661-662; Karadâğî, "Bahsü'l-esvâki'l-mâliyye fî mîzânî'l-fikhi'l-islâmî ", 46.

⁷² Shafiqur Rahman, "Ethical Investment in Stock Screening and Zakat on Stocks ", *Journal of Islamic Finance* 4/1 (2015): 51.

⁷³ Elgari Mohamed Ali, "Shari'ah Foundations of Islamic Equity Investment Criteria and Purification of Investments", *Islamic Capital Markets and Products : Managing Capital and Liquidity Requirements Under Basel III*, ed. Rifaat Ahmed Abdel Karim Simon Archer (Great Britain: TJ International, 2018), 186.

⁷⁴ Tariq Alrifai, *Islamic Finance and the New Financial System An Ethical Approach to Preventing Future Financial Crises* (Singapore: John Wiley & Sons Singapore, 2015), 118.

⁷⁵ Rahman, "Ethical Investment in Stock Screening and Zakat on Stocks ", 51-52.

⁷⁶ "Endeks Kural Kitapçığı", erişim: https://tkbb.org.tr/Documents/OnemliBasliklar/ke_kitapcik.pdf.

⁷⁷ "Katılım Endeksleri Temel Kuralları", erişim: <https://www.kap.org.tr/ek-indir>.

İçime yönelik tütün mamullerinin üretimi veya satışı Kur'ân-ı Kerim ve Sünnet gibi aslî kaynaklarda açıkça yasaklanmadığı için hükmü tartışılmıştır. Bazı fıkıh araştırmacıları sigaranın tahrimen mekruh olduğu görüşündedir. Birçok fıkıh araştırmacısı ile fetva meclisi de kişinin kendisini tehlikeye atmama ve öldürmeme, başkalarına zarar vermeme, zararı giderme ve sağlığı koruma yönündeki temel ilkeleri esas alarak sigaranın haram olduğu görüşündedir.⁷⁸ Ayrıca günümüzde naslarda açıkça belirtilmemiş olsa bile zararlı olan her şeyden kaçınılması gerektiği konusunda âlimler arasında görüş birliği vardır.⁷⁹ Bundan dolayı haram olan bir şeyi, haram kılınan şekilde kullanmak isteyene satmanın câiz olmaması gerekçesiyle içime yönelik tütün ürünlerinin üretim ve satımına cevaz verilmemektedir.⁸⁰

İçtihat farklılıklarına bir başka örnek de sinema sektöründedir. Malezya Merkezi Danışma Kurulu (SAC) sinemayla ilgili olumsuz bir imaj olduğundan sedd-i zerâiye dayanarak uygunsuz gelir sınırını %5 olarak belirlemiştir. Ancak daha sonra sinemanın; faiz, kumar, içki vb. gibi Şâri tarafından açıkça yasaklanan diğer faaliyetlerle bir tutulamayacağından oranı %20'ye güncellemiştir.⁸¹ Aynı kuruluş daha önce %20 sınırını koyduğu otel ve tatil köyü işletme gelirlerini mahzurlu gelir grubundan çıkarmıştır. Gerekçe olarak günümüzde otel ve tatil köyü işletmelerinin temel amacının konaklama sağlamak olduğunu belirtmiştir.⁸²

İhtilafli olan bu sektörler yanında şeker ve et imalatı ve pazarlaması sadece tek bir kurum tarafından mahzurlu kabul edilmiştir. Hindistan'da şer'î danışmanlık hizmeti veren Taqwaa Advisory And Shariah Investment Solutions (P) Ltd. (TASIS) şeker ve et endüstrisini Hindistan'daki uygulamalar sebebiyle yasaklı listeye almıştır.⁸³ Üretimde artık ürün olan melas, şeker üreticilerinin çoğunluğu tarafından alkol endüstrisinde kullanılabildiği için ve Hindistan'da bazı durumlarda helâl kesim ilkelerine riayet edilmediğinden et üretimi mahzurlu alanlardan sayılmıştır.⁸⁴ Bu sektörler için şirketlerin ana faaliyetleri yanında doğrudan ya da dolaylı yan sektörlerde faaliyet göstermesi de yasak kapsamına girmektedir.⁸⁵ Benzer şekilde Ratings Intelligence, şeker üreticilerinin yan ürünleri olan melası alkol üreticilerine satmasını yasak kapsamına dahil etmektedir.⁸⁶

⁷⁸ Karaman, *Diyanet İlmihali* 2, c.2, s.68.

⁷⁹ Alrifai, *Islamic Finance and the New Financial System*, 118.

⁸⁰ "hayrettinkaraman.net", erişim: <https://www.hayrettinkaraman.net/yazi/hayat/0467.htm>.

⁸¹ *Resolutions of the Shariah Advisory Council of the Securities Commission Malaysia*, (Kuala Lumpur Malezya: Securities Commission Malaysia, 31 Aralık 2022), 189.

⁸² *Resolutions of the Shariah Advisory Council of the Securities Commission Malaysia*, 190.

⁸³ TASIS, "Handbook on Investments in Shariah Tolerant Stocks," 7.

⁸⁴ TASIS, "Handbook on Investments in Shariah Tolerant Stocks," 14.

⁸⁵ TASIS, "Handbook on Investments in Shariah Tolerant Stocks," 7; Batuhan Buğra Akartepe, *Hisse Senedi Şer'i İzleme Kriterlerinin Analizi* (Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi 2022), 70-71.

⁸⁶ "Ratings Intelligence", (Ratings Intelligence).

TASIS, haber kanalları haricindeki medya sektörünü; çıplaklık, şiddet, puta tapınma, gayri meşru cinsel ilişkiler gibi dinen sakıncalı olabilecek içerikleri yayınladıkları için uygunsuz faaliyet alanı saymaktadır.⁸⁷

III. Karışık Şirketlerin Hisse Senedi İşlemlerinin Hükümü

Günümüz şirketleri incelendiğinde çoğunluğunun bu gruba girdiği görülmektedir. Bunlar asıl faaliyet alanı helâl olmakla birlikte gelirlerine haram bulaşan karışık şirketlerdir. Çünkü şirketlerin büyük bir kısmının gelirlerine ve/veya giderlerine isteyerek veya istemeyerek haram mal karışır. Bu türden helalle haramın karıştığı şirketlerin hisseleri, karışık (muhtelit, مختلط) hisse senetleri diye meşhur olmuştur. Kuruluş sözleşmesinde açıkça haramla iştigal edeceğini yazmamasına rağmen nakit fazlasını faizli bankalara yatırması, nakit açığını faizli krediyle gidermesi, faizli teminatlar ve fasit akitli muameleler yapması veya sermayesinin içinde faizli kredili mal bulundurması gibi işlemler sebebiyle şirketler karışık şirketler grubuna dahil olur.⁸⁸ Yine şirketlerin uluslararası ödemeler ve bankacılık sistemini kullanarak gerçekleştirdiği para akışları sırasında faizli işlemler dolayısıyla finansal tablolarına faiz yansıyabilmektedir. Gıda sektöründe faaliyet gösteren bir şirketin helâl ürünleri yanında alkollü içecekler ve domuz ürünleri satması, ulaşım ve konaklama hizmetleri sunan firmaların alkollü içecekler servis etmesi, iletişim sektöründeki firmaların gayr-ı ahlakî yayın yapmaları şirketlerin gelirlerine haram karışmasına sebep olan faktörlerdendir.⁸⁹

Karışık şirketlerin hisse senetleriyle muamele yapmanın hükmünün büyük bir titizlikle incelenmesi gerekmektedir. Çünkü alimlerin görüşleri arasında kuvvetli ihtilaflar vardır. Her bir görüşün muteber illetleri ve delilleri mevcuttur. Bu konuda çok sayıda ilmî toplantı ve sempozyumlar yapılmasına rağmen ittifak edilen bir görüş çıkmamıştır.

Günümüz İslâm hukukçuları karışık şirketlere ortak olmanın hükmü konusunda ihtilaf etmişlerdir. Bu konuda iki görüş vardır.

⁸⁷ TASIS, "Handbook on Investments in Shariah Tolerant Stocks," 14.

⁸⁸ Menî', *Buhûs fi'l-İktisadi'l-İslâmî*, 221; Ahmed b. Muhammed Halîl, *El-Eshûm ve's-senedât ve ahkâmühâ fi'l-fikhi'l-İslâmî*, 2 Baskı: Dâr İbn Cevziyye, (2004), 140; Temîmî, *el-Eshûmü'l-muhtelita fi mîzânî's-şerîa*, 38-39, 42-43; Şiblî, *Ebhâs fi Kadâyâ Maliyye Muâsıra*, 33.

⁸⁹ Karadâğî, "Bahsü'l-esvâki'l-mâliyye fi mîzânî'l-fikhi'l-islâmî", 53; Abdullah Mahfuz b. Beyye, "El-Müşâreketü fi şerikâtin aslû neşâtihâ helalün illâ ennehâ teteâmelu bi'l-harâm", *Mecelletü Mecma'i'l-Fikhi'l-İslâmî* 1/7 (1992): 320.

1-Karışık şirketlere ortak olmak haramdır.

2-Karışık şirketlere yatırım yapmak belli şartlarla helâldir.

Aşağıda bu farklı görüş sahipleri ve dayandıkları deliller açıklanmaya çalışılacaktır.

A. Karışık Şirketlerin Hisse Senedi İşlemlerinin Haram Olduğu Görüşü

1. Müesseselerin Görüşleri

Merkezi Cidde’de bulunan İslâm Konferansı Teşkilâtı’na bağlı İslâm Fıkıh Akademisi (Mecma‘u’l-fıkhî’l-İslâmî et-tâbi li-munazzamati’l-mü’temeri’l-İslâmî) 14 Mayıs 1992 tarihindeki toplantısında asıl faaliyet alanı meşru olsa bile faiz vb. gibi bazen haram muamelelerde bulunan şirketlerin hisse senetlerini almanın haram olduğu kararına varmıştır.⁹⁰

Merkezi Mekke’de bulunan Râbitatü’l-Âlemi’l-İslâmî’ye bağlı Mecma‘u’l-fıkhî’l-İslâmî’nin 14.Dönem toplantısında aldığı, 20 Şaban h.1415 tarihli kararı şöyledir:

1-Kuruluş gayesi ve faaliyetleri helâl olan şirketlere ortak olmak şer’an caizdir.

2-Kuruluş gayesi haram olan, faizli işlemler yapan veya haram üretimde bulunan şirketlerin haramlığında ihtilaf yoktur.

3-Müşteri de olsa, bir müslümanın bir kısım işlemleri faizli olan bankalar ve şirketlerin hisse senetlerini bilerek satın alması caiz olmaz.

4-Bir kişi faizli muameleleri olan bir şirkete bunu bilmeden ortak olsa öğrendiğinde ortaklıktan çıkması gerekir.

Faizin haram oluşu kitap ve sünnetten delillerle açıktır. Müşteri ister bilerek ister bilmeden faizli muameleleri olan şirkete ortak olduğunda, faizli işlemler yapılırken o da niyabeten işlemleri yapmış olur. Vekil olarak haram muameleleri yapmak ise caiz değildir.⁹¹

⁹⁰ Mecma‘u’l-fıkhî’l-İslâmî karârü bi şe’ni esvâki’l-mâliyye, Karar No:63; Mecma‘u’l-fıkhî’l-İslâmî, *Mecelletü Mecma‘i’l-fıkhî’l-İslâmî*, 6. Sayı, c.2, s.1273; Temîmî, *el-Eshümü’l-muhtelita fî mizâni’ş-şerîa*, 48; Hâcîrî, “Hükmü’l-iktitâb ve’l-mütâcera”, 206.

⁹¹ Mecma‘i’l-fıkhî’l-İslâmî, *Kararatu mecma‘i’l-fıkhî’l-İslâmî bi Mekketi’l-Mükerreme*, Karar No:4, s.297-298; Temîmî, *el-Eshümü’l-muhtelita fî mizâni’ş-şerîa*, 47-48; Merzûkî, *Hükmü’l-iktitâb evi’l-mütâcera fî eshümi’ş-şerikâti’l muhtelita*, 16; Hâcîrî, “Hükmü’l-iktitâb ve’l-mütâcera”, 206.

Merkezi Cidde’de bulunan İslâm Konferansı Teşkilâtı’na bağlı İslâm Fıkıh Akademisi Mecma‘u’l-fıkhî’l-İslâmî ve el-Mahedü’l-İslâmî li’l-buhûs ve’t-tedrib et-tâbi li’l banki’l-İslâmî li’t-tenmiye (İslam Kalkınma Bankası) arasında düzenlenen yirmiden fazla ilim adamı ve araştırmacının katıldığı, bazen faizli işlemler yapan şirketlerin hisse senetlerinin alım satımı konusu üç gün (27-29/1/1419 h. m.1998) boyunca tartışılmıştır. Toplantıda Mecmau’l Fıkhî’l İslami’nin kararı teyid edilmiştir. Ana faaliyet alanı meşru da olsa bazen faiz gibi haram muameleleri bulunan şirketlere ortaklık konusunda haramlığın esas olduğu ve İslam ülkelerinde helalle haram karışık işlemleri olan devlet veya özel şirketlerin sadece faizli borç almaya mecbur kaldığında bunu yapması gerektiği kararlarına varılmıştır.⁹²

Kuweyt Finans Fetva Heyeti de bir müslüman için hisse senedini alacağı şirketin şer’î ölçüye sahip olması gerektiğini söylemiştir. Çünkü kişi hissesini aldığı şirketin kazancından ve kaybetmesinden sorumludur. Şârî faizli işlemleri nehyetmiştir. Bu sebeple fetva verme hususunda şirketlerin muamelelerinde faiz ödeme ve faiz alma işlemleri göz önünde bulundurulmaktadır denilerek karışık şirketlere cevaz verilmemektedir.⁹³ Dubai İslâmî Bankası Şer’i Heyeti ve Sudan İslâmî Bankası Şer’i Heyeti de karışık şirketlerin hisse senetlerini almanın haram olduğuna karar vermiştir.⁹⁴

Diyanet İşleri Başkanlığı’nın dini soruları cevaplama sitesinde e-posta yoluyla yöneltilen soruya verilen cevap şu şekildedir; faaliyet alanı ve finansal gelirleri İslam’a göre meşru olan şirketlerin pay senetleri alınıp satılabilir. Ancak faaliyet alanı faiz, kumar, içki, domuz ürünleri gibi dinen yasaklanan işlemlerden oluşan ve/veya finansal işlemlerden kaynaklı faiz gibi gayrimeşru kazançları olan şirketlerin pay senetlerini alıp satmak caiz değildir. Söz konusu senetlerin dinen meşruluğunun araştırılıp ona göre hareket edilmesi, bu senetleri alıp satmak isteyen kişilerin sorumluluğundadır. Ayrıca borsada hile, dolandırıcılık vb. her türlü manipülatif davranış ve işlemden uzak durmak gerekir.⁹⁵

2. Şahısların Görüşleri

⁹² Temîmî, *el-Eshümü’l-muhtelita fî mizâni’ş-şeria*, 50.

⁹³ Temîmî, *el-Eshümü’l-muhtelita fî mizâni’ş-şeria*, 48; Hâcîrî, “Hükmü’l-iktitâb ve’l-mütâcera”, 207; Beytüt-temvîl Kuveytiyyi, *Fetâvâ şer’iyye fî’l-mesâili’l-iktisâd* ts.), 505-506.

⁹⁴ Temîmî, *el-Eshümü’l-muhtelita fî mizâni’ş-şeria*, 55.

⁹⁵ *Borsa*, (15 Ağustos 2022).

Mecma‘u’l-fıkhî’l-İslâmî (Râbîta) Genel Sekreteri Dr. Salih Merzûkî asıl faaliyet alanı mübah olup sinema filmleri, plaj işletmesi vb. gibi haramla anılan işleri de yapan şirketlerin hisse senetlerinin hiçbirinin caiz olmadığını söylemiştir.⁹⁶ Dr. Ali es-Sâlûs,⁹⁷ Mekke Mahkemesi Eski Kadısı Hani b. Abdullah Cubeyr,⁹⁸ Şeyh Ali Şeybânî,⁹⁹ Dr. Ahmed b. Muhammed el-Halîl¹⁰⁰ ve Muhammed b. Abdullah b. Useymîn faizli işlemlerde bulunan şirketlere yatırım yapanların bu şirketler ister faizli borç alsın ister faizli mevduata koysun fark etmez yaptıkları tüm işlemlerde pay sahibi olduklarını söylemişlerdir. Çünkü ribanın azı da çoğu da haramdır.¹⁰¹ Kuveyt Evkâf ve İslam İşleri Bakanlığı Fıkıh Kurulu Uzmanı Dr. Ahmed el-Hacci hisse sahiplerinin -gücünün yeteceğini düşünüyorsa- şirket yöneticilerine faizli işlemleri bırakmalarını nasihat etmesi gerektiğini söylemiştir. El-Hacci’ye göre eğer hisse sahiplerinin buna gücü yetmiyorsa bu hisse senetlerini satarak derhal ortaklıktan çıkması ve hisse senetlerine tahakkuk eden kârı da elden çıkarılmasını etmesi gerekir.¹⁰² Dr. Derviş Cestenye “ayrırken caiz olmayan tabi iken caiz olur” kuralını uygulayarak faize izin vermenin kıyas meal fârik olduğunu ifade etmiştir.¹⁰³ Dr. Abdullah es-Suûdî karışık şirketlere ortak olunduğu zaman faizli işlemlere katkı sağlanmış olunacağını ve bu anılan hisse senetlerinin tedavülünün ahlâkî ve iktisadî bozulmalara yol açacağından faiz karışmış hisse senetlerinin tedavülünün engellenmesi gerektiğini ifade etmiştir.¹⁰⁴ Dr. Uceyl en-Neşmi Mecmau’l Fıkhî’l İslâmî’nin bu şirketlerin haramlığı konusundaki kararını desteklemiştir.¹⁰⁵ Muhammed b. Sâlih el-Useymîn birçok fetvasında Hz. Peygamber’in faiz yiyene ve yedirene lanet ettiği hadisini gerekçe göstererek karışık şirketlere ortak olmaya haram demiştir. Useymîn şirketin faizli geliri biliniyorsa bu miktarın hemen elden çıkarılması, miktar bilinmiyorsa ihtiyaten kârın yarısının elden çıkarılması gerektiğini söylemiştir.¹⁰⁶ Dr. Yusuf eş-Şiblî doktora tezinde bu şirketlerin haramlığı hükmüne meylettiğini söylemektedir.¹⁰⁷ Ona göre haram faaliyetlerden kaynaklanan gelir önemsiz miktarda bile olsa hisse senedi ortaklığı haram olmaktadır.¹⁰⁸

⁹⁶ Temîmî, *el-Eshümü’l-muhtelita fî mîzânî’s-şerîa*, 52; Merzûkî, *Hükmü’l-iktitâb evi’l-mütâcera fî eshümi’s-şerikâti’l muhtelita*, 81-82.

⁹⁷ Temîmî, *el-Eshümü’l-muhtelita fî mîzânî’s-şerîa*, 50-51.

⁹⁸ Cubeyr, “Tathîru’l-kesbi’l-harâmi fi’l-eshüm”, 168.

⁹⁹ Temîmî, *el-Eshümü’l-muhtelita fî mîzânî’s-şerîa*, 52-53.

¹⁰⁰ Halîl, *El-Eshüm ve’s-senedât ve ahkâmühâ*, 163.

¹⁰¹ Temîmî, *el-Eshümü’l-muhtelita fî mîzânî’s-şerîa*, 50-51.

¹⁰² Temîmî, *el-Eshümü’l-muhtelita fî mîzânî’s-şerîa*, 53-54.

¹⁰³ Temîmî, *el-Eshümü’l-muhtelita fî mîzânî’s-şerîa*, 51-52.

¹⁰⁴ Temîmî, *el-Eshümü’l-muhtelita fî mîzânî’s-şerîa*, 55.

¹⁰⁵ Hâcîrî, “Hükmü’l-iktitâb ve’l-mütâcera”, 207-208.

¹⁰⁶ Merzûkî, *Hükmü’l-iktitâb evi’l-mütâcera fî eshümi’s-şerikâti’l muhtelita*, 20,21.

¹⁰⁷ Temîmî, *el-Eshümü’l-muhtelita fî mîzânî’s-şerîa*, 56.

¹⁰⁸ Şiblî, *Ebhâs fî Kadâyâ Maliyye Muâsıra*, 36.

Fakihlerin ve günümüzdeki fetva heyetlerinin çoğunluğu karışık hisse senetlerine yatırımı caiz görmezler. Cidde merkezli Mecma‘u‘l-fıkhî‘l-İslâmî (İslam Fıkıh Akademisi), Mekke merkezli Mecma‘u‘l-fıkhî‘l-İslâmî (İslam Fıkıh Konseyi) ile Kuveyt Finans Kurumu, Dubai İslam Bankası ve Sudan İslam Bankası fetva heyetleri¹⁰⁹, Suudi Arabistan İfta Heyeti, Bahreyn “el-Evraku‘l-Maliyye” Kongresi kararı, İslam Kalkınma Bankası ve Mecma‘u‘l-fıkhî‘l-İslâmî (İslam Fıkıh Akademisi)’nin ortaklaşa kongreleri ile Sıddık ed-Darîr, Abdullah b. Baz, Salih el-Husayn, Şeyh Sellâmî, Abdullah b. Beyye, Salih el-Merzûkî, Abdulaziz Hayyât, Ebû Zehrâ, Ahmed el-Kürdi, Ahmed Muhyiddin, Muhammed Fevzi Feyzullah, Uceyl en-Neşmi, Abdullah es-Saîdî, Ahmed el-Halil, Ali Muhammed İsa ve Ali Ahmed es-Sâlûs bu görüşü paylaşmaktadırlar.¹¹⁰

3. Deliller ve Tartışmalar

Karışık şirketlerin hükmüyle ilgili görüş beyan eden alimler bu şirketlerin paralarını faizli bankalara koymak suretiyle faiz geliri elde ettikleri veya faizli bankalardan kredi çektikleri için gelirlerine haram karıştığını söylemişlerdir.¹¹¹ Karışık hisse senetlerinin haramlığı sonucuna varan alimler çok sayıda naklî ve aklî delillere dayanmışlardır. Bunların en önemlileri şunlardır:

a. Kur‘ân-ı Kerim’den Deliller

Kur‘an’ı Kerim’de Âli İmrân 130, Bakara 275, Bakara 278-280 ayetleri ile faiz kesin olarak yasaklanmıştır. Ayetlerden faizin haramlığı açıkça anlaşılmaktadır. Ancak faizin miktarıyla ilgili bir sınır olup olmadığı sorusu ahkâm tefsirlerinde cevabını bulmaktadır. Ribâ kelimesinin başındaki elif lâm takısı cins veya istiğrak içindir ve umum ifade etmektedir. Bu da her türlü faizin haram olduğu anlamına gelmektedir. Bazılarının elif lâm takısını ahd için düşünerek buradaki ribâyı cahiliyedeki katlanarak artan borç ribasına hasretmesi doğru değildir. Bundan dolayı karışık şirketlerin hisse senetlerindeki az veya çok faiz ya da akitten bağımsız veya akde

¹⁰⁹ Halîl, *El-Eshûm ve’s-senedât ve ahkâmühâ*, 140-141; Hurşid Ahmed İkbal, *Sukuk‘ul-evraki‘l-maliyye beyne’s-şeriatî‘l-islamiyye ve’n-nuzumî‘l-vaz‘iyye* (Riyad2006), 180-181; Salih b. Muhammed b. Süleyman Sultan, *El-Eshûm hükmühâ ve âsârûha*: Dâru İbn Cevziyye, 2006), 22-23; Bayındır, *Fıkhî ve İktisadi Açından İslâmî Finans-2: Para ve Sermaye Piyasaları*, 82.

¹¹⁰ Umrânî, *el-İstismâr ve‘l-mütâcera*, 34-35; Merzûkî, *Hükmü‘l-iktitâb evi‘l-mütâcera fî eshûmî’s-şerikâtî‘l muhtelita*, 18.

¹¹¹ Temîmî, *el-Eshûmü‘l-muhtelita fî mîzânî’s-şerîa*, 42-43; Merzûkî, *Hükmü‘l-iktitâb evi‘l-mütâcera fî eshûmî’s-şerikâtî‘l muhtelita*, 45; Şiblî, *Ebhâs fî Kadâyâ Maliyye Muâsıra*, 34.

tâbi faizli sözleşmelerin geneli haram olmaktadır.¹¹² Ayrıca Bakara Sûresi 278. ayetteki “mâ” kelimesi miktar az da çok da olsa tüm riba çeşitlerini içine almaktadır. Dede İbn Rüşd kitabında faiz yasağıyla ilgili ayet ve hadisleri zikrettikten sonra faizden uzak durmak ve korunmanın seddi zeraî ilkesi gereği olduğu uyarısını yaparak bahanelerle faiz mubah sayılamaz demiştir.¹¹³

Başka bir ayette şöyle buyrulur: “İyilik ve takvâ üzere yardımlaşın, günah ve düşmanlıkta yardımlaşmayın!”¹¹⁴ Karışık hisse senetleriyle ilgili hüküm verme hususunda medar olan konu faizdir. Faizle ilgili ilk akla gelen soruların en önemlilerinden biri de faizli bankalarda vadesiz mevduat hesaplarında para bulundurmanın hükmüdür. Zira faizli bankalarda vadeli mevduat hesaplarını kullanmanın haramlığı açıktır. Fıkıh kurullarının kararlarında faizli bankalarda vadesiz mevduat hesaplarında para bulundurmanın; faizle iştigal eden bankaların mallarının haram olduğu, faizle muamele konusunda onlarla yardımlaşıldığı ve onların yaygınlaşmalarını takviye ettiği gerekçesiyle haram olduğu hükmüne varıldığı görülmektedir.¹¹⁵

Faizli bankalara ve faizli müesseselere ister faizli ister faizsiz olarak para yatırmak, günahla yardımlaşmak olduğundan caiz görülmemektedir.¹¹⁶ Mekke merkezli Mecma‘u’l-fıkhi’l-İslâmî (İslam Fıkıh Konseyi) islamî alternatif ortaya çıktıktan sonra, faizli bankalarla muamelede bulunmanın özürlü olmadığını, habîs olanın tayyip olanla değiştirilmesinin gerektiğini ifade etmiştir.¹¹⁷ Ayrıca karışık şirketlere yatırım yapanların onların faizli muamelelerine devam etmelerine, faizli işlemlere kapılmalarına hatta faizli işlemlerden kaynaklanan kârın çıkarılmasına önem vermemelerine sebep olacağı¹¹⁸ düşünülerek faizle iştigal eden şirketlerin hisse senetlerine yatırım yapmanın günahla yardımlaşmak anlamına geldiği görülmektedir.¹¹⁹ Kimi alimler verdikleri bu hükmü “üzüm satıcısının şarap yapacak olan kimseye üzüm satmasının ona en büyük yardım olacağı”¹²⁰ savıyla desteklemişlerdir.¹²¹ Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s.) şarap yapılması için üzüm satacak olan adama, içilmesi haram olanın satışının da haram

¹¹² Merzûkî, *Hükmü'l-iktitâb evi'l-mütâcera fî eshûmi's-şerikâti'l muhtelita*, 48-49.

¹¹³ Ebû'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Ahmed el-Kurtubî el-Endelüsî İbn Rüşd, "el-Muqaddimâtü'l-mümehhidât" (Beyrut, 520/1126 1988), c.2, s.41-42; Ali Ahmed en- Nedvî, "Hükmü tedâvülî'l-eshûmi'l-muhtelita bi'l-unsuri'r-ribeviyyi fî dav'il-kavâidi'l-fikhiyye", *Mecelletü Câmîati'l Melik Abdil Aziz* 25/2 (2012): 8.

¹¹⁴ *Kur'ân-ı Kerim*, Mâide, 5/2.

¹¹⁵ Mecma'i'l-fıkhi'l-İslâmî, *Kararatu mecmâi'l-fıkhi'l-İslâmî bi Mekketi'l-Mükerrreme*, 9. Devre; Menî', *Buhûs fî'l-İktisâdi'l-İslâmî*, 245-246; Temîmî, *el-Eshûmü'l-muhtelita fî mîzânî's-şerîa*, 57-60.

¹¹⁶ Temîmî, *el-Eshûmü'l-muhtelita fî mîzânî's-şerîa*, 58-59; Hâcîrî, "Hükmü'l-iktitâb ve'l-mütâcera", 215; Cubeyr, "Tathîru'l-kesbi'l-harâmî fî'l-eshûm", 169.

¹¹⁷ Mecma'i'l-fıkhi'l-İslâmî, *Kararatu mecmâi'l-fıkhi'l-İslâmî bi Mekketi'l-Mükerrreme*, 9. Devre.

¹¹⁸ Beyye, "El-Müşâreketü fî şerikâtin aslû neşâti'hâ helâlün illâ ennehâ teteâmelu bi'l-harâm", 326.

¹¹⁹ Halîl, *El-Eshûm ve's-senedât ve'ahkâmühâ*, 143; Hâcîrî, "Hükmü'l-iktitâb ve'l-mütâcera", 215.

¹²⁰ Takîyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî İbn Teymiyye, *Mecmûu'l Fetâvâ* (Medine: Mecmea Melik Fahd, 1995), c.3, s.441.

¹²¹ Umrânî, *el-İstismâr ve'l-mütâcera*, 45.

olduğunu beyan etmiştir.¹²² Cumhur fukaha akdin sıhhati için meşru bir sebep olmasını şart koşmuşlardır. Sebep haram olursa akit batıl olmaktadır. Malikî, Hanbelî, Zahirî ve Şafiîlerin görüşü böyledir. Üzüm satışı helâldir. Fakat şarap yapacak olana satılırsa satım batıl olur. Aynı şekilde bir binayı kilise olarak kullanacak olanla yapılan icare akdi de batıl sayılmıştır. Çünkü Allah Teâlâ iyilik ve takvada yardımlaşmamızı, kötülük ve günahla yardımlaşmamamızı¹²³ emretmektedir.¹²⁴ Bir başka açıdan Şâri'in şarap içmeyi ve faiz yemeyi haram kılmakla yetinmeyip faizi yazana, ona şahitlik edene, şarabı taşıyana ve sıkana da lanet etmesi¹²⁵ bunlara yardımcı olmayı da yasaklaması anlamına gelmektedir.¹²⁶

b. Sünnet'ten Deliller

Faizin yasaklanmasıyla ilgili ayet-i kerîmeler ve bu ayetlerden istişhadlar zikredildikten sonra konuyla ilgili hadis rivayetlerine yer verilecektir.

“Rasûlullah (s.a.v.) faiz yiyene, yedirene, onu yazana ve şahitliğini yapana lanet etmiştir. Onların hepsi eşittir”¹²⁷ buyurmuştur. Bu hadisin delaletiyle karışık şirketin hissedarı, faiz az da olsa harama bulaşmış olur. Müslüman için faiz az da olsa bunu sürdürmesi caiz değildir.¹²⁸

Hiz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmaktadır: “...Ben size bir şeyi yasakladığımda ondan sakının, bir işi emrettiğimde de onu gücünüz yettiğince yapmaya çalışın.”¹²⁹ Karışık şirketlerin hisse senetlerinde de büyük günahlardan olan faizin mevcut olduğu gayet açıktır. Bu şirketlerden uzak durmak gerekir.¹³⁰

¹²² Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî İmam Mâlik, "el-Muvatta'" (Beyrut, Lübnan, 179/795 1985), Eşribe, 3132; Müslim, "Şâhih-i Müslim," Buyû, 1579.

¹²³ *Kur'an-ı Kerim*, Mâide, 5/2.

¹²⁴ Merzûkî, *Hükmü'l-iktitâb evi'l-mütâcera fî eshümi's-şerikâti'l muhtelita*, 66.

¹²⁵ İbn Mâce, "Sünen-i İbn Mâce," Eşribe, 3382; Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ b. Sevre (Yezîd) Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, nşr. Beşşar Avvâd (Beyrut: Dâru'l Garbî'l İslâmiyyi, 1998), Büyû, 1295.

¹²⁶ Merzûkî, *Hükmü'l-iktitâb evi'l-mütâcera fî eshümi's-şerikâti'l muhtelita*, 73.

¹²⁷ Buhârî, "el-Câmi'u's-şâhih," Büyû, 2086; Müslim, "Şâhih-i Müslim," Âkulu'r-Ribâ, 1598.

¹²⁸ Halîl, *El-Eşhüm ve's-senedât ve ahkâmühâ*, 142; Temîmî, *el-Eşhümü'l-muhtelita fî mizânî's-şeria*, 57; Hâcirî, "Hükmü'l-iktitâb ve'l-mütâcera", 211.

¹²⁹ Buhârî, "el-Câmi'u's-şâhih," I'tisâm, 2.

¹³⁰ Halîl, *El-Eşhüm ve's-senedât ve ahkâmühâ*, 143; Temîmî, *el-Eşhümü'l-muhtelita fî mizânî's-şeria*, 61; Hâcirî, "Hükmü'l-iktitâb ve'l-mütâcera", 214; Merzûkî, *Hükmü'l-iktitâb evi'l-mütâcera fî eshümi's-şerikâti'l muhtelita*, 55.

“Sa’d b. Ebî Vakkas (55/675) (r.a.) şöyle dedi: Nebî (s.a.s.)’ye taze hurma hakkında soruldu. Buyurdu ki: “yaş hurma kuruduğunda eksilir mi?” dediler ki: “evet” bunun üzerine “öyleyse olmaz” buyurdular.¹³¹ Hz. Peygamber (s.a.s.) bir ölçü miktarında da olsa faizden sakındırmıştır. Ribanın az miktarda olanı da ribadır. Dolayısıyla faizle muamelede bulunan şirketler için muayyen faiz ölçüsü belirlenebilmesi mümkün görünmemektedir.¹³²

“Şunu iyi bilin ki (dikkat edin!); Cahiliyye döneminden kalan tüm faizler ayaklarımızın altındadır.”¹³³ Hadise “elâ” tenbih edatıyla başlanması muhatabın zihnine, gelecek cümlelerin büyük bir iş ve çok önemli olduğu hazır bulunuşluğunu sağlamaktadır. Dikkat edin edatı gelmişken çok helalin içine karışmış az ribanın helal olacağını söylemek zordur.¹³⁴ Buradaki “küll” lafzı en kuvvetli umum siygasıdır ve tüm fertlerine şamildir. Faiz almak veya faiz vermeyi de içine alan faizin tüm suretlerini yasaklayan bir lafızdır.¹³⁵

Karışık şirketlere cevaz verenlerin haram diyenlerin ileri sürdükleri sünnetten delillere karşı eleştirilerine bakıldığında faiz ödemeye faiz almanın arasını ayırdıkları görülmektedir. Onlara göre şirketler faiz ödediklerinde faiz yedirmiş olurlar. Bu da faiz yeme haramlığına değil lanetlenen kimselerin zikredildiği hadisin kapsamına girer. Ayrıca karışık şirketlerin pay senedi sahiplerinin faiz yemediğini, faiz yiyenlerin yönetim kurulu üyeleri olduklarını ve şirketin kuruluş sözleşmesinde faizle iştigal edebileceği yazıyor ise ancak o durumda pay senedi sahiplerinin faiz yemiş olacaklarını söylemektedirler. Bunun yanı sıra şirket daha önceden faize para yatırdıysa bundan hisse senedi sahibinin mesul olmayacağını dile getirmektedirler.¹³⁶ Haramla iştigal etmeye devam eden şirkete ister ortak olunsun ister ortak olunmasın kesin olarak bir günah tahakkuk etmeyeceğini, pay senedi sahibinin faiz almadığını söylemektedirler.¹³⁷ Cevaz verenlere göre kişinin tövbe edip tahakkuk eden haram kazancı derhal hayır yolunda kullanması mesuliyeti düşürmektedir.¹³⁸

Cevaz verenlerin yukarıdaki eleştirilerine karşı şöyle cevaplar verilmiştir. Hisse sahipleri doğrudan faizle iş yapmış olmasalar da şirketin haram muamelelerinden hisse senedi sahipleri de sorumludur.¹³⁹ Haram miktarın takdir edilip elden çıkarılması ve tövbe edilmesi makbul

¹³¹ Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, Büyû, 63; Hâcîrî, “Hükmü'l-iktitâb ve'l-mütâcera”, 213.

¹³² Temîmî, *el-Eshümü'l-muhtelita fî mîzânî's-şerîa*, 65-66.

¹³³ Müslim, “Şahîh-i Müslim,” Hac, 1218.

¹³⁴ Merzûkî, *Hükmü'l-iktitâb evi'l-mütâcera fî eshümi's-şerikâti'l muhtelita*, 57.

¹³⁵ Merzûkî, *Hükmü'l-iktitâb evi'l-mütâcera fî eshümi's-şerikâti'l muhtelita*, 119-120.

¹³⁶ Umrânî, *el-İstismâr ve'l-mütâcera*, 36-46.

¹³⁷ Yusuf b. Abdullah b. Salih Şiblî, *El-Hidemâtü'l-istismâriyye fî'l-masârif ve ahkâmühâ fî'l-fikhi'l-İslâmî*, 1 Baskı: Dâru İbnî'l-Cevzî, 2005), c.2, s.260; Hâcîrî, “Hükmü'l-iktitâb ve'l-mütâcera”, 215.

¹³⁸ Karadâğî, “El-İstismâr fî'l-eshüm”, 82-83; Umrânî, *el-İstismâr ve'l-mütâcera*, 36; Hâcîrî, “Hükmü'l-iktitâb ve'l-mütâcera”, 211.

¹³⁹ Umrânî, *el-İstismâr ve'l-mütâcera*, 37; Şiblî, *Ebhâs fî Kadâyâ Maliyye Muâsıra*, c.2, s.35.

değildir. Çünkü tövbenin kabulü için o günaha tekrar dönmek gerekir. Hisse senetleri ile işlem yapıldığı sürece söz konusu günaha tekrar düşülmüş olur. Nitekim günah işlemeye devam ederek tövbe etmek imkansızdır.¹⁴⁰ Ayrıca şirket faizli kredi alıyor veya parasını faize yatırıyor hisse senedi alım akdinin mahallü'l- akdi haram mal olmuş olur. Bundan dolayı akit cumhura göre batıl, Hanefilere göre fasittir.¹⁴¹

Cevaz verenler mahallü'l- akdin haram olduğu eleştirisine hisselerin şayi hisse olup az bir kısmı faizli olduğundan faizden kurtulmanın mümkün olduğunu söylemektedirler. Aynı zamanda şirketin faaliyetleri mübah olduğundan mahallü'l akdin haram mal olduğu sözünün doğru olmadığını ifade ederler. Tövbenin kabul edilmemesine ise mahallü'l akdin şirketin şayi hissesi olduğundan hareketle az bir kısım faizin çıkarıldığında günah olmayacağını söylerler. Çünkü şirketin asıl faaliyet alanı mübahtır ve pay senedi alınırken faizli kısmın alınması kastedilmemektedir.¹⁴²

Karışık şirketlere cevaz vermeyen fıkıh araştırmacıları Hz. Peygamber (s.a.s.)'in Abdullah b. Hanzala (r.a.)'dan rivayetle “bir adamın bilerek bir dirhem faiz yemesi otuz üç kez zina etmesinden daha büyük günahdır”¹⁴³ hadisini delil getirmişlerdir.¹⁴⁴ Elbânî; Suyuti, Heysemi ve İbn Hacer el-Askalani'nin faiz yemenin, zinadan daha büyük günah olduğuna dair hadisi doğruladıklarını belirterek delillerini kuvvetlendirmiştir.¹⁴⁵

Karışık şirketlere cevaz verenler ise zina hadisinin şâz olduğunu ileri sürmüşlerdir. Çünkü zina günahı ırza, faiz günahı ise mala taalluk etmektedir. Irzı korumayı malı korumaktan daha önemli addederek ve zina günahı için dünyevî bir cezanın olup faiz yiyenler için dünyevî bir cezanın olmamasını gerekçe göstererek delili kabul etmemişlerdir.¹⁴⁶ Ayrıca söz konusu hadisin bilerek faiz yiyenden bahsettiğini pay senedi sahibinin malına ne miktarda faiz karışacağını bilemeyeceğinden ve karışan bu faizden de bir an önce kurtulmaya çalışacağı için bu hadisin kapsamına girmeyeceğini söylemişlerdir.¹⁴⁷

¹⁴⁰ Umrânî, *el-İstismâr ve'l-mütâcera*, 39; Hâcîrî, “Hükmü'l-iktitâb ve'l-mütâcera”, 212.

¹⁴¹ Hâcîrî, “Hükmü'l-iktitâb ve'l-mütâcera”, 212.

¹⁴² Umrânî, *el-İstismâr ve'l-mütâcera*, 37-39.

¹⁴³ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî Ahmed b. Hanbel, “el-Müsned” (241/855 1421/2001), 21959.

¹⁴⁴ Hâcîrî, “Hükmü'l-iktitâb ve'l-mütâcera”, 212.

¹⁴⁵ Ahmed b. Hanbel, “el-Müsned,” c.36, s.290; Merzûkî, *Hükmü'l-iktitâb evi'l-mütâcera fî eshümi's-şerikâti'l muhtelita*, 58.

¹⁴⁶ Merzûkî, *Hükmü'l-iktitâb evi'l-mütâcera fî eshümi's-şerikâti'l muhtelita*, 154; Hâcîrî, “Hükmü'l-iktitâb ve'l-mütâcera”, 213.

¹⁴⁷ Hâcîrî, “Hükmü'l-iktitâb ve'l-mütâcera”, 214.

Allah ve Rasulü'nün açıkça savaş ilan ettiği faiz yeme günahının zina etmenin günahından daha büyük olduğu söylenmiştir.¹⁴⁸ Faiz yemenin günahından insanları sakındırmak için Hz. Peygamber böyle bir ifade kullanmış olabilir.¹⁴⁹ Ayrıca kişinin malına ne kadar faiz terettüp edeceğini bilmemesi mazeret değildir. Burada kastedilen faizli anlaşmaya imza atılmasıdır. Kişinin faizin haram olduğu hükmünü bilmesinin yeterli olduğu, miktarının önemli olmadığı bilinmektedir.¹⁵⁰ Bunlara ilaveten karışık şirketlerin faizle borç alması ve faizle borç vermesinin bir sınırı çizilemez. Gerçek şu ki bu şirketlerin faizli işlemleri çoktur ve buna cevaz verilmesi mümkün değildir.¹⁵¹

Cevaz vermeyenlerin bir diğer delili Yahudi ve Hristiyanlarla ortaklığın yasaklanması hadisidir. Atâ'dan rivayetle: "Resûlullah (s.a.v.) alış ve satışın (yönetimin) bir Müslümanın elinde olması haricindeki Yahudi ve Hristiyanlarla ortaklığı yasaklamıştır."¹⁵² Atâ'nın rivayetine göre Yahudi ve Hristiyanlarla ortaklık yasaklanmaktadır. Yasağın sebebi onların şarap, domuz sattıkları ve tefecilik yaptıkları için mallarının helâl olmamasıdır.¹⁵³ Bazı alimler bundan dolayı Yahudi ve Hristiyanlarla ortaklığı faiz şüphesinden sakınmak için hoş görmemişlerdir. Bazı alimler de bunu haram saymışlardır. Bu durum haram muameleler yaptıklarını bilmemeleri durumunda geçerlidir. İbn Kudâme Yahudi ve Hristiyanlarla ortaklık yapmak hakkında, onların ortak iken şarap ve domuz ticareti yaptıkları zaman şirketin akdini fasit kılacaklarını söylemiştir. Çünkü vekil akdi müvekkil için yapar. Haram mallar müslümanın mülkiyetine girmez. Ancak ortağının yaptığı bu haram işleri bilmezse ortaklığın aslı ibaha olduğundan ortaklığın caiz olmaya devam edeceğini söylemiştir.¹⁵⁴ Bununla birlikte hadisin mürsel olduğu

¹⁴⁸ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Züraî ed-Dımaşkî el-Hanbelî İbn Kayyim el-Cevziyye, "İ'lâmü'l-muvakkî'în 'an rabbi'l-'âlemîn" (Beyrut, 751/1350 1991), c.2, s.135; Ahmed b. Abdurrahmân b. Muhammed el-Bennâ Sââtî, *el-Fethu'r-rabbânî li-tertibî Müsnedi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî Bulûğu'l-emânî min esrârî'l-Fethi'r-rabbânî*, 2 Baskı (b.y.: Dâru İhyâi't-Türâsi'l Arabî, ts.), c.15, s.69; Merzûkî, *Hükmü'l-iktitâb evi'l-mütâcera fî eshûmi's-şerikâti'l muhtelita*, 154; Hâcîrî, "Hükmü'l-iktitâb ve'l-mütâcera", 213.

¹⁴⁹ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ahmed b. Hamza er- Remlî, *Fetâva'r-Remlî* (by.: el-Mektebetü'l İslâmiyye, ts.), c.2, s.124; Hâcîrî, "Hükmü'l-iktitâb ve'l-mütâcera", 213.

¹⁵⁰ Zeynüddîn Muhammed Abdür-raûf b. Tâcîl'ârifîn b. Nûriddîn Alî el- Münâvî, *Feyzü'l-kadîr şerhu'l-Câmi 'i's-sağîr*, 1 Baskı (Mısır: el Mektebetü't-ticariyyetü'l Kübrâ, h.1356), c.3, s.524; Şiblî, *El-Hidematü'l-istismâriyye fi'l-masârif ve'ahkâmühâ fi'l-fikhi'l-İslâmî*, c.2, s.262; Hâcîrî, "Hükmü'l-iktitâb ve'l-mütâcera", 214.

¹⁵¹ Temîmî, *el-Eshûmü'l-muhtelita fî mîzânî's-şerîa*, 63-64.

¹⁵² Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed b. Hârûn Hallâl, *Ahkâmü Ehli'l-Mîlel Mine'l-Câmi 'li-Mesâ'ili'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 1 Baskı (Beyrut: Dâru'l Kütübî'l İlmiyye, 1994), c.1, s.108; Hâcîrî, "Hükmü'l-iktitâb ve'l-mütâcera", 215.

¹⁵³ Beyye, "El-Müşâreketü fi şerikâtin aslû neşâtihâ helalün illâ ennehâ teteâmelu bi'l-harâm", 322; Halîl, *El-Eshûm ve's-senedât ve'ahkâmühâ*, 143; Merzûkî, *Hükmü'l-iktitâb evi'l-mütâcera fî eshûmi's-şerikâti'l muhtelita*, 62-63.

¹⁵⁴ Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâilî el-Makdisî İbn Kudâme, *el-Muğnî Mektebetü'l Kahire*, 1968), c.5, s.3; Umrânî, *el-İstismâr ve'l-mütâcera*, 41; Şiblî, *Ebhâs fi Kadâyâ Maliyye Muâsıra*, 35.

ancak cumhur ulema nezdinde hüccet kabul edildiği bilinmektedir. Sadece İmam Şafii mürsel hadisi hüccet kabul etmek konusunda bazı şartlar ileri sürmüştür.¹⁵⁵

Hadisin metninden hareketle Menî', gayrı müslimlerin yönetici oldukları şirketlerin hisse senedini almayı caiz görmemektedir. Çünkü hisse senedi sahibi yönetim kuruluna girip onların iktisat ve yatırım politikalarına etki edemez. Bu yöneticiler garar ve faiz içeren işlemleri gerçekleştirirler. Ancak hisse sahibi değiştirebileceğine inanarak girerse hakkı gerçekleştirme ve batılı yok etme düşüncesinden dolayı bunun güzel görüleceğini söylemiştir.¹⁵⁶

Cevaz verenler en başta hadise usûl açısından yaklaşıp hadisin mürsel olduğu¹⁵⁷ ve senedi zayıf olduğu için delil olarak kullanılmaya uygun olmadığını söylemişlerdir.¹⁵⁸ Bu hadisin sahih kabul edilmesi durumunda ise yorumu şöyle yapılmıştır: Yahudi ve Hristiyanlarla ortaklığı yasaklayan hadisler uyarı niteliğindedir. Onların caiz olmayan malları alıp satmaları veya faizle iştigalleri nedeniyle Müslümanları faiz töhmetinden sakındırmak için söylenmiştir. Böyle ortaklıklarda ortağın halinin bilinemediği durumlarda faiz şüphesinden kurtulmak için kazanılan malın elden çıkarılması mendup görülmüştür. Mala faiz karıştığından emin olunursa bu durumda haram miktarın elden çıkarılması vaciptir ve bir daha bu ortaklığa dönmek üzere tövbe etmek lazımdır. Çünkü Allah Teala; “Eğer tövbe ederseniz, haksızlık etmemek ve haksızlığa uğramamak üzere anaparanız sizindir”¹⁵⁹ buyurmaktadır.¹⁶⁰

c. Maslahat İlkesi

İslâm'ın teşrî amacı insanların faydasına olanların gerçekleştirilmesi ve zararlarına olanların uzaklaştırılması yoluyla kişilerin korunmasıdır. İslam alimleri de bazı hükümleri verirken bu faydayı gözetmek maksadıyla maslahat ilkesinden faydalanmışlardır. Araştırmamızla ilgili verilen hükümlere baktığımızda karışık şirketlere yatırımı yasaklayan delillerden elde edilecek menfaatlerin bu şirketlere izin veren delillerin menfaatlerinden daha fazla ve daha kuvvetli olması hasebiyle bu şirketlere yatırım yapmaya cevaz verilmediğini görürüz. Çünkü bahse konu deliller faizin kötülüklerinden kurtulmayı öncelemektedir.¹⁶¹ Bunun yanı sıra faizden kurtulmanın toplumsal faydası vardır. Müslümanlar faizle iştigal eden şirketlerin hisse

¹⁵⁵ Merzûkî, *Hükmü'l-iktitâb evi'l-mütâcera fî eshümi's-şerikâti'l muhtelita*, 60.

¹⁵⁶ Menî', *Buhûs fî'l-İktisadi'l-İslamî*, 247-248.

¹⁵⁷ Halîl, *El-Eshüm ve's-senedât ve ahkâmühâ*, 144.

¹⁵⁸ Beyye, “El-Müşâreketü fî şerikâtin aslû neşâtihâ helalün illâ ennehâ teteâmelu bi'l-harâm”, 322; Hâcirî, “Hükmü'l-iktitâb ve'l-mütâcera”, 216.

¹⁵⁹ *Kur'ân-ı Kerim*, Bakara, 2/279.

¹⁶⁰ Beyye, “El-Müşâreketü fî şerikâtin aslû neşâtihâ helalün illâ ennehâ teteâmelu bi'l-harâm”, 324.

¹⁶¹ Hâcirî, “Hükmü'l-iktitâb ve'l-mütâcera”, 216.

senetlerini almaktan vazgeçerlerse bu şirketleri haram sözleşmeler yapmaktan kaçınmaya, onların helâle yönelmelerine vesile olurlar ve onları helâl yollar aramaya teşvik ederler.¹⁶² Fakat karışık şirketlere cevaz verilirse faizden arındırılmış İslamî şirketlerin kurulması noktasında müslümanlar atâlete sürüklenir.¹⁶³ Nitekim günümüze baktığımızda maalesef bunun gerçekleştiğini görürüz. Faizli işlemlerden âri şirket sayısı yok denecek kadar azdır.

d. Fıkḥî Kaideler:

Karışık şirketlere cevaz vermeyenlerin dayandıkları fikhî kaideler şunlardır:

aa.Helâlle Haram Birleştiğinde Haram Galip Gelir

Karışık şirketlere cevaz vermeyenlerin gerekçe gösterdikleri fikhî kaidelerden en önemlisi “helâlle haram birleştiğinde haram galip gelir”¹⁶⁴ kaidesidir.¹⁶⁵ Serahsî’ye göre helâl ve haram bir mahalde birleştiğinde haramlık yönü tercih edilir.¹⁶⁶ Çünkü karışık şirketlerde mübah işlemlerle gayr-ı meşru işlemler birleştiğinde gayr-ı meşru işlemler hâkim konumda olmaktadır.¹⁶⁷ Yine bu kaideden hareketle bazı İslam hukukçuları helâl dirhemlerle bir haram dirhem karışsa, ayırtırmak mümkünse helâl dirhemlerden ayırtırmadan onlarla herhangi bir muamelede bulunmak haram olur demişlerdir.¹⁶⁸ Riba gibi aslen haram olan şeylerde ihtiyatlı olunmalıdır.¹⁶⁹ Faizin azı da çoğu da caiz değildir.¹⁷⁰ Bu kaide helâllerle haramların karıştığı işlemlerden kaçınılması gerektiğini gösterir.

¹⁶² Şiblî, *El-Hidematü'l-istismâriyye fi'l-masârif ve ahkâmühâ fi'l-fikhi'l-İslâmî*, c.2, s.260; Umrânî, *el-İstismâr ve'l-mütâcera*, 46; Hâcîrî, “Hükümü'l-iktitâb ve'l-mütâcera”, 215; Bayındır, *Fikhî ve İktisadî Açından İslamî Finans-2: Para ve Sermaye Piyasaları*, 83.

¹⁶³ Mecma' u'l-fikhi'l-İslâmî, *Mecelletü Mecma' i'l-fikhi'l-İslâmî*, Sayı:7, c.1, s.707; Halîl, *El-Eshüm ve's-senedât ve ahkâmühâ*, 144; Temîmî, *el-Eshümü'l-muhtelita fi mîzânî's-şerîa*, 62; Hâcîrî, “Hükümü'l-iktitâb ve'l-mütâcera”, 216; Cubeyr, “Tathîru'l-kesbi'l-harâmî fi'l-eshüm”, 169.

¹⁶⁴ Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî Süyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*, 1 Baskı (b.y.: Dâr'ul Kütüb'il İlmiyye, 1990), 105; Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısırî İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*, 1 Baskı (Beyrut: Dâr'ul Kütüb'i'l İlmiyye, 1999), 93.

¹⁶⁵ Karadâğî, “Bahsü'l-esvâki'l-mâliyye fi mîzânî'l-fikhi'l-islâmî”, 58.

¹⁶⁶ Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed Serahsî, *el-Mebsût* (b.y.: Dârul Mârife, 1993), c.6, s.90.

¹⁶⁷ Halîl, *El-Eshüm ve's-senedât ve ahkâmühâ*, 145; Hâcîrî, “Hükümü'l-iktitâb ve'l-mütâcera”, 216.

¹⁶⁸ Bayındır, *Fikhî ve İktisadî Açından İslamî Finans-2: Para ve Sermaye Piyasaları*, 84.

¹⁶⁹ Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısırî eş-Şâfiî Zerkeşî, *el-Menşûr fi'l-kavâ'id*, 2 Baskı (b.y.: Vizâratü Evgâf'il Kuveytiyye, 1985), c.2, s.238.

¹⁷⁰ Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî İbn Abdülberr, “et-Temhîd limâ fi'l-Muvaṭṭa' mine'l-me'ânî ve'l-esânîd” (Mağrib, 463/1071 ts.), c.14, s.213; Nedvî, “Hükümü tedâvülil-eshümü'l-muhtelita bi'l-unsuri'r-ribeviyyi”, 8.

Cevaz verenler ise fukahadan İbn Teymiyye'nin el-Fetâvâ'sından naklen helâl ile haram karıştığında bunun iki çeşit olduğunu, birincisinde leş gibi biaynihi haram olanın temiz bir şeye karıştığında onu tamamen haram kılacağını söylerler. İkincisinde ise gasp edilmiş mal veya faiz ve kumar gibi haram akitlerle elde edilip helâl mala karışanın sonradan kazanılmış haramlık (haram likesbihi) olduğunu ve hepsini haram kılmadığını, bilakis o kimsenin helâl miktar kadarını almasının uygun olacağını dile getirirler.¹⁷¹

bb. Der-i Mefâsid Celb-i Menâfiden Evlâdır¹⁷²

Karışık senetlere cevaz vermeyenler bunun mefsedet içeren bir durum olduğunu ve maslahatla mefsedet tearuz ettiğinde mefsedetın izalesinin evlâ olacağı kaidesini delil getirmişlerdir.¹⁷³ Çünkü Şari' için yasaklar emirlerden daha önemlidir. Karışık şirketlere yatırım yapmanın sonucunda onların riba ve haramla işgal etmeleri ile kazanılacak mefsedeti önlemek bu şirketlere yatırım yapmanın sonucunda oluşacak maslahattan önceliklidir.¹⁷⁴ Fıkıh kitaplarında bu kaide seddi zera'i ilkesi olarak yer almaktadır. Günümüz fıkıh araştırmacıları da bu kaideye dayanarak faizli kredi kullanan veya faizli bankaya para yatıran şirketlerin hissesini almayı caiz görmemektedirler.¹⁷⁵

e. Faizin Mala Karışma Şüphesi

¹⁷¹ İbn Teymiyye, *Mecmûu'l Fetâvâ*, c.29, s.329; Karadâğî, "Bahsü'l-esvâki'l-mâliyye fî mîzânî'l-fıkhî'l-islâmî", 188; Sultan, *El-Eshüm hükmühâ ve âsârüha*, 37; Abdullah b. Muhammed el-Umrânî, *el-İstismâr ve'l-mütâcera fî eshümi's-şerikâti'l-muhtelita*, Riyad 2006 (Riyad Dâru Kunûzi İşbîliyya, 2006), 19-20; Temîmî, *el-Eshümü'l-muhtelita fî mîzânî's-şerîa*, 79; Hâcîrî, "Hükmü'l-iktitâb ve'l-mütâcera", 217; Ebu Zeyd, "Hisse Senedi İşlemlerinde Şer'i Problemler," 784.

¹⁷² Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfî es-Sübkî İbnü's-Sübkî, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir* 1 Baskı (Beyrut: Dâru'l Kütübü'l İlmiyye, 1991), c.1, s.105; İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*, 77; *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*, (Tahrant.y.), Madde 30; Mustafâ b. Ahmed b. Muhammed Zerkâ, *Şerhu'l-kavâ'id-i'l-fıkhiyye*, 2 Baskı (Dimeşk: Dâr'ul Kalem, 1989), 205.

¹⁷³ Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdîrahmân el-Mısrî el-Karâfî Karâfî, *el-Furûk* (b.y.: Âlimü'l Kütüb, ts.), c.4, s.79.

¹⁷⁴ Halîl, *El-Eshüm ve's-senedât ve ahkâmühâ*, 145; Temîmî, *el-Eshümü'l-muhtelita fî mîzânî's-şerîa*, 61; Hâcîrî, "Hükmü'l-iktitâb ve'l-mütâcera", 216.

¹⁷⁵ Nedvî, "Hükmü tedâvülü'l-eshümü'l-muhtelita bi'l-unsuri'r-ribeviyyi", 9.

Karışık pay senetlerine yatırımı haram sayanlar faizden kaynaklanan kazançlarla ilgili alimlerin görüşlerini kendilerine dayanak yapmışlardır. Bu delillerden biri faiz şüphesinin akdi ifsat etmesidir. Fasit akdi “asıl itibariyle meşrû, vasıf itibariyle gayri meşrû akid”¹⁷⁶ diyerek tanımlayan Hanefî hukukçulara göre akdin konusunda faiz varsa fasit akid gerçekleşmiş olur.¹⁷⁷ Cevaz vermeyen alimlerin fasit akde dayanak olarak zikrettikleri hadis-i şerif Buhari, Müslim ve Nesai’de geçmektedir. Ebu Said el Hudri ve Ebu Hureyre’den nakledildiğine göre Rasulullah (s.a.s.) bir kimseyi Hayber arazisinin vergisini toplamakla görevlendirdi. Bu kimse cenîb denilen iyi cins bir hurma ile geldi. Resulullah “Hayber hurmasının hepsi böyle midir?” buyurdu. O da “Hayır ey Allah’ın Resulü vallahi böyle değildir. Fakat biz bu iyi cins bir sa’ hurmayı düşük kaliteli olan iki sa’ hurmayla, iki sa’ iyi hurmayı da üç sa’ düşük kaliteli hurma ile değiştiririz” dedi. Resulullah “Böyle yapma hurma yığını bir fiyata sat sonra da bu paralarla cenîb denilen bu iyi cins hurmayı satın al” buyurdu.¹⁷⁸ Zikrettiğimiz hadise göre akde faiz girdiği için akit ifsad olmuştur ve Hz. Peygamber de onlara farklı bir yol çizmiştir. Bu hadisin delaletiyle pay senetlerindeki haram miktarın çıkarılması yoluyla hisse senetlerinin temizlenmesi mümkün görünmemektedir. Çünkü faiz pay senetlerini kaplamıştır.¹⁷⁹ Akdin sıhhatinin şartı olan mahallü’l akdin mübah olması gerektiğinden haram miktarın çıkarılması pay senetlerini veya ortaklığı helâl kılmaya yeterli olmamaktadır. Faizli bankaya mevduat yatıran veya faizli kredi çeken şirketlerin hisse senetlerini faiz kapladığı için mal haram olmakta¹⁸⁰ ve cumhur fukahaya göre akit batıl, Hanefilere göre fasit olmaktadır. Mesela İbn Rüşd, faizli işlemlerden kaynaklanan haramın malın tamamını kaplamasından dolayı onda herhangi bir tasarrufun caiz olmadığını söylemektedir.¹⁸¹ Bir dinar iki dinarla satıldığında akdi ifsat eden fazlalığın izale edilmesi gerekir. Fazla olan dinar ortadan kaldırıldığında akit sahih hale gelir. Fakat hisse senetlerindeki ribanın mebîden ayrılması mümkün değildir. Pay senedini satan tüm haklarıyla satmış olmaktadır.¹⁸² Tüm haklarından kasıt; pay senetlerinin ana para, kârlar, ihtiyatlar (yedek rezerv) ve hakları kapsamasıdır. Pay senedi satışları farklı zamanlarda

¹⁷⁶ *Mecelle*, Madde 109.

¹⁷⁷ H. Yunus Apaydın, “Fesad”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1995).

¹⁷⁸ Buhârî, “el-Câmi’u’s-şâhih,” *Kitabu'l Vekâle*, 2302; Müslim, “Şâhih-i Müslim,” *Kitabu'l Müsâkât*, 95; Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî Nesâî, “es-Sünenü’l-kübrâ” (Beyrut, 303/915 2001), *Kitabu'l Büyû*, 6100.

¹⁷⁹ Ebû'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Ahmed el-Kurtubî el-Endelüsî İbn Rüşd, *El-Beyân ve't-Tahsîl*, 2 Baskı (Beyrut: Dâru'l-garbi'l-İslâmî, 1988), c.18, 194-195; Beyye, “El-Müşâreketü fî şerikâtin aslû neşâtihâ helalün illâ ennehâ teteâmelu bi'l-harâm”, 325.

¹⁸⁰ Halîl, *El-Eshûm ve's-senedât ve ahkâmühâ*, 144-145; el-Umrânî, *el-İstismâr ve'l-mütâcera fî eshûmi's-şerikâti'l-muhtelita*, Riyad 2006, 47; Temîmî, *el-Eshûmü'l-muhtelita fî mîzânî's-şerîa*, 62; Hâcîrî, “Hükmü'l-iktitâb ve'l-mütâcera”, 217.

¹⁸¹ İbn Rüşd, *El-Beyân ve't-Tahsîl*, c.18, 194-195; Beyye, “El-Müşâreketü fî şerikâtin aslû neşâtihâ helalün illâ ennehâ teteâmelu bi'l-harâm”, 325.

¹⁸² Merzûkî, *Hükmü'l-iktitâb evi'l-mütâcera fî eshûmi's-şerikâti'l muhtelita*, 162-163.

olduğu için kâra tahakkuk eden faiz miktarını hesaplayıp çıkarmak mümkün görünmemektedir.¹⁸³ Aynı zamanda malın içine faizli gelir karıştığı biliniyorsa bunun ölçüsünün neye göre tayin edileceği sorusunun cevabı yoktur.¹⁸⁴

Tüm bu söylenenlerin yanı sıra Hanefî mezhebine göre akdi ifsat eden şeyden dolayı akdi yapanların tövbe etmesi ve akdi feshetmeleri gerekir.¹⁸⁵ Hatta ikisinden birinin talebi olmasa dahi kadı, Allah hakkı için akdi fesheder.¹⁸⁶ Ayrıca bu hisse senetlerini caiz görmek makâsıdü's-şeriaya aykırıdır. Ribanın haram olduğu açıktır. Kişi bile bile faiz içeren sözleşmeye imza attığı için akit batıl olmaktadır.¹⁸⁷

Cevaz vermeyen alimlerin hadislerden¹⁸⁸ çıkardıkları bir başka delil de faiz şüphesi içeren müzâbene¹⁸⁹ ve muhâkale¹⁹⁰ akitleridir. Arâya satışı hariç müzâbenenin haramlığı konusunda alimler ittifak etmiştir. Çünkü Şari' insanların ihtiyacından dolayı beş vesk altındaki müzâbeneye ruhsat vermiştir ve müzâbene cumhura göre batıl, Hanefîlere göre fasittir. Buradan hareketle nakit fazlasını faize yatıran veya faizli kredi çeken şirketlerin hisse senetlerindeki haramlığın daha fazla olması ve yapılan akdin batıl olması daha kuvvetli görünmektedir.¹⁹¹ Müzâbene ve muhâkalenin yasaklanmasının illetine bakıldığında ribevî mallarda fazlalaşma, şüphe ve garar, ribevî olmayan mallarda ise satılan malın miktarının tam olarak tahakkuk ettirilememesinden kaynaklanan garar olduğu görülmektedir. Nitekim Bâbertî faiz şüphesi olduğundan dolayı Şari'in müzâbene satışını yasakladığını söylemiştir.¹⁹² Alım-satıma konu maddelerin eşitliğinin bozulması haramlığa sebep oluyor ve bu, akdin yasaklanmasına kadar uzanıyorsa faize para yatıran veya faizli kredi çeken şirketlerin hisse senetleriyle işlem yapılmasının batıl ve haram olmasını tercih etmek yerinde bir karar olarak görünmektedir.¹⁹³

¹⁸³ Merzûkî, *Hükmü'l-iktitâb evi'l-mütâcera fî eshümi's-şerikâti'l muhtelita*, 150-152.

¹⁸⁴ Ebû'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdurrahmân Receb el-Bağdâdî ed-Dımaşkî İbn Receb, *El-Kavâ'id fî'l-fikhi'l-İslâmî* Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, ts.), 29-30; Beyye, "El-Müşâreketü fî şerikâtin aslû neşâtihâ helalün illâ ennehâ teteâmelu bi'l-harâm", 325.

¹⁸⁵ Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısırî İbn Nüceym el-Mısırî *el-Bahrü'r-râ'ik Şerhu Kenzü'd-dekâ'ik*, 2 Baskı (b.y.: Dâru'l Kitabi'l İslâmî, t.s.), c.6, s.99.

¹⁸⁶ Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşkî İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 2 Baskı (Beyrut: Dâr'ul Fikr, 1992), c.4, s.125.

¹⁸⁷ Merzûkî, *Hükmü'l-iktitâb evi'l-mütâcera fî eshümi's-şerikâti'l muhtelita*, 165-166.

¹⁸⁸ İmam Mâlik, "el-Muvaţta'", Büyû, 2518; Ahmed b. Hanbel, "el-Müsne'd", 9088; Ebû Dâvûd, "es-Sünen", Büyû, 3405; Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, "Fethü'l-bârî bi-şerhi Şahîhi'l-Buhârî" (Beyrut, 852/1449 h.1379), c.4, s.384-385.

¹⁸⁹ Hz. Peygamber'in yasakladığı bir satış türüdür. Ağaç üzerindeki olgunlaşmış taze hurmanın kuru hurma karşılığında satılmasıdır. Celal Yeniçeri, "Müzâbene", *TDV İslâm Ansiklopedisi* Türkiye Diyanet Vakfı.

¹⁹⁰ Hz. Peygamber'in yasakladığı bir satış türüdür. Ekinin henüz başağı kurumadan satılmasıdır. Cengiz Kallek, "Muhâkale", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı.

¹⁹¹ Merzûkî, *Hükmü'l-iktitâb evi'l-mütâcera fî eshümi's-şerikâti'l muhtelita*, 61-65.

¹⁹² Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed el-Bâbertî, *el-İnâye* (by.: Dâr'ul Fikr, ts.), c.6, s.415; Merzûkî, *Hükmü'l-iktitâb evi'l-mütâcera fî eshümi's-şerikâti'l muhtelita*, 65.

¹⁹³ Merzûkî, *Hükmü'l-iktitâb evi'l-mütâcera fî eshümi's-şerikâti'l muhtelita*, 66.

İbn Beyye makalesinde İbn Rüşt'ün Allah'ın helâl malla rızıklandığı insanın kolay kâr elde etmek için faize bulaşıp malının tamamını haram hale getirdiğine şaşırıldığını belirtir.¹⁹⁴ Malının tamamının harama dönüşmesi faizli kazancın elden çıkarılmadığı durumda söz konusudur. Çünkü faizli kazanç malın içine karışarak yayılmıştır. Böyle bir durumda olan kişinin faizden elde edilen kârdan kurtulmasının alimlerin ittifakıyla vacip olduğunu söylemektedir. Çünkü Allah Teala “Eğer tövbe ederseniz, haksızlık etmemek ve haksızlığa uğramamak üzere anaparanız sizindir”¹⁹⁵ buyurmaktadır.¹⁹⁶

Faizli kazanç karışan mallarla ilgili alimlerden gelen dört görüş vardır.¹⁹⁷

- 1- Faizli muamelelerden elde edilen gelire malın çoğunluğunu oluşturmadıkça cevaz verenler,
- 2- Faizli muamelelerden elde edilen gelir az da olsa çok da olsa mutlak olarak menedenler,
- 3- Faizli muamelelerden elde edilen gelir az da olsa çok da olsa cevaz verenler,
- 4- Faizli muamelelerden elde edilen geliri mekruh görenler şeklindedir.

1- Faizli muamelelerden elde edilen gelire malın çoğunluğunu oluşturmadıkça cevaz verenlerin görüşleri şöyledir:

Haram asıl malda yayılmışsa mutasarrıfın sorumluluğu helâli ayırt ederek tasarrufta bulunmasıdır. Ebu Hanife ve Malikilerden İbn Kasım İmam Şafi'nin aleyhine bu görüştedirler. İbn Receb de Kavâid'inde karışan maddenin eserinin görülmemesi durumunda alimler arasında ihtilaf olduğunu¹⁹⁸ söyleyerek “haram helâli haram kılmaz”¹⁹⁹ kaidesini zikretmiştir.²⁰⁰

2- Faizli muamelelerden elde edilen gelir az da olsa çok da olsa mutlak olarak menedenler haram ayırt edilemeyecek derecede malın içinde yayıldığı için “hüküm helâllik ile haramlık arasında kalırsa, ihtiyat gereği haramlık hükmü galip gelir” kaidesini öne sürmüşlerdir. Bununla ilgili ikinci kaide de “helâlle haram birleştiğinde haram galip gelir” kaidesidir.²⁰¹

Şafiiler, malına gasp edilmiş zeytinyağı veya buğday karışan kimsenin haram miktarını çıkarıp vermesini söylemişlerdir.²⁰²

¹⁹⁴ İbn Rüşt, *El-Beyân ve't-Tahsîl*, 194-195.

¹⁹⁵ *Kur'ân-ı Kerim*, Bakara, 2/279.

¹⁹⁶ Abdullah Mahfuz b. Beyye, “Et-Teâmülü me’a şerikâtin tegûmu bi-a’mâlin meşrûatin ve teteâmelu me’a’l-bunûki bi’l-fevâid”, *Mecelletü Mecma’i’l-Fıkhî’l-İslâmî* 1/7 (1992): 328-329.)

¹⁹⁷ Beyye, “Et-Teâmülü me’a şerikâtin tegûmu bi-a’mâlin meşrûatin ve teteâmelu me’a’l-bunûki bi’l-fevâid”, 334.

¹⁹⁸ İbn Receb, *El-Kavâ'id*, 29-30.

¹⁹⁹ Süyûtî, *el-Eşbâh ve’n-nezâ’ir*, 80.

²⁰⁰ Beyye, “Et-Teâmülü me’a şerikâtin tegûmu bi-a’mâlin meşrûatin ve teteâmelu me’a’l-bunûki bi’l-fevâid”, 335.

²⁰¹ Beyye, “Et-Teâmülü me’a şerikâtin tegûmu bi-a’mâlin meşrûatin ve teteâmelu me’a’l-bunûki bi’l-fevâid”, 335.

²⁰² Süyûtî, *el-Eşbâh ve’n-nezâ’ir*, 74-75; Beyye, “Et-Teâmülü me’a şerikâtin tegûmu bi-a’mâlin meşrûatin ve teteâmelu me’a’l-bunûki bi’l-fevâid”, 336.

3- Faizli muamelelerden elde edilen gelir az da olsa çok da olsa cevaz verenlerin delili ise; akitlerde asıl olan, hükümlerin sebeplere dayandırılmasının sıhhat açısından zorunlu olmadığı bilgisidir. Haramın ise sahibinin zimmetine taalluk ettiğini söylemişlerdir. İbn Mesud (r.a.)'a alenen faiz yiyen ve devamlı onu yemeğe çağıran komşusu sorulduğunda, "Nimet senindir, sorumluluk (günah) komşuya aittir. Ancak onu gözünden tanırsanız dokunmayın."²⁰³ rivayetini delil olarak getirmişlerdir.²⁰⁴

4- Faizli muamelelerden elde edilen geliri mekruh görenlerin delilleri; şüpheden dolayı mekruh demişlerdir. Şüphe, delillerin tearuz etmesinden kaynaklanır. Sahihayn'da geçen rivayette Hz. Peygamber (s.a.s.) "Ailemin yanına döndüğümde yatağıma düşmüş hurma bulmuştum. Onu sonra yemek için kaldırdım. Hurmanın sadaka hurmaları olmasından korktuğum için onu bıraktım"²⁰⁵ buyurmaktadır.²⁰⁶

Cevaz verenler, zikrettiğimiz delilleri ayet, hadis ve klasik fukahadan delillerle eleştirmişlerdir. Söz konusu delillerin karışık mallar konusunda yerleşmiş şer'î kaidelere muhalefet ettiğinden dolayı zayıf olduğunu iddia etmişlerdir. Çünkü bir yerde helâlle haram birleştiğinde Şâri'in onun tamamının haramlığına hükmetmediğini bilakis galip zanna göre haram miktarın çıkarılmasını emrettiğini öne sürmüşlerdir.²⁰⁷ İddialarına mesnet olarak Allah Teâlâ (c.c.)'nın Kur'ân-ı Kerîm'de "Ey iman edenler! Kazandıklarınızın ve sizin için yerden çıkardıklarımızın iyilerinden verin. Kendinizin ancak göz yumarak alabileceği habis (düşük ve bayağı) şeyleri iyilik diye vermeye kalkışmayın. Bilin ki Allah zengindir, bütün iyilik ve güzellikler O'na mahsustur"²⁰⁸ ayeti kerimesinden Şâri'in temiz mallara pis malların karışabileceğini kastettiğini ifade etmişlerdir. Bununla beraber karışık mallardan tamamen kaçınmayı emretmediğini hatta malın helâlinden infak etmeyi emrettiğini dile getirmişlerdir. Konuyla ilgili hadis-i şerif de şöyledir: "Ortağımla peşin ve vadeli bir şey satın aldık. Biz hemen bunun hükmünü Hz. Peygamber'e sorduk. Hz. Peygamber: "Peşin olan şeyi alınız, veresiye olanı ise terk ediniz" buyurdu.²⁰⁹ Hadisin delaletiyle Rasulullah'ın sözleşmelerin arasını ayırdığını ve sahih olana devam ettirip fasit olanı bıraktırdığını söylemişlerdir. Buradan hareketle de haram mal malın

²⁰³ Abdürrezzâk b. Hemmâm, "el-Muşannef" (Beyrut, 211/826-827 1983), Büyû, 14675, 14676.

²⁰⁴ Ebû'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdurrahmân Receb el-Bağdâdî ed-Dımaşkî İbn Receb, "Câmiu'l-ulûm ve'l-hikem fî şerhi hamsîne hadîsen min cevâmii'l-kilem" (Beyrut, 795/1393 2001), c.1, s.201; Beyye, "Et-Teâmülü me'a şerikâtin tegûmu bi-a'mâlin meşrûatin ve teteâmelu me'a'l-bunûki bi'l-fevâid", 336 .

²⁰⁵ İbn Receb, "Câmiu'l-ulûm ve'l-hikem," c.1, s.197-198.

²⁰⁶ Beyye, "Et-Teâmülü me'a şerikâtin tegûmu bi-a'mâlin meşrûatin ve teteâmelu me'a'l-bunûki bi'l-fevâid", 337.

²⁰⁷ Hâcîrî, "Hükmü'l-iktitâb ve'l-mütâcera", 217.

²⁰⁸ Kur'ân-ı Kerîm, Bakara, 2/267

²⁰⁹ Buhârî, "el-Câmi'u's-şâhih," 2365.

tamamına yayıldı diye düşünerek sözleşmenin tamamını menetmediğini²¹⁰ öne sürmüşlerdir. Ayrıca günümüzde ileri muhasebecilik uygulamaları yoluyla günlük olarak bile muhasebe kayıtları düzenlenebildiğinden faizli miktarların kesin bir şekilde belirlenebildiğini dile getirmişlerdir.²¹¹

Klasik fukahadan da İbn Teymiyye'nin bir fetvasını delil getirmişlerdir. İbn Teymiyye helâl ile haram karıştığında bunu ikiye ayırmıştır. Birincisinde; leş gibi biaynihi haram olanın temiz bir şeye karıştığında onu tamamen haram kıldığını söylerken ikincisinde gasp edilmiş mal veya faiz ve kumar gibi haram akitlerle elde edilip helâl mala karışanın hepsini haram kılmadığını ifade etmiştir. Bir kimsenin malında helâl malla haram mal karışınca da haram malın helâl olanı haram kılamayacağını bilakis o kimsenin helâl miktar kadarını almasının uygun olacağını dile getirmiştir.²¹² Cevaz verenlerden şirketin tüzel kişilik olmasından hareketle haram malın şirketin mal varlığında sabit olmayacağını iddia edenler de olmuştur.²¹³

Cevaz verenlerin iddia ettiği gibi haram miktar çıkarılınca akdin helâl hale gelmesi kabul edilse bile haram kazançtan kurtulmanın sene sonunda kâr çıkarıldıktan sonra hesaplanmasından hareketle bir önceki senenin haram kazancından kurtulmanın gerçekleşeceği görülmektedir. Ayrıca sene içinde gayr-ı meşru kazançtan fayda sağlama ameliyesi devam ettirildiği için gerçekten haram kazançtan kurtulma da sağlanamayacaktır.²¹⁴ Bunların yanı sıra şirket, sermayesinin bir kısmıyla başka şirketlerin hissesini satın alacaktır. Bu şirketler de haramla iştigal eden veya helâl alanda faaliyet gösterip gelirlerine haram karışan şirketler olabilir. Bu böyle silsile olarak devam edecek ve haram kazancın temizlenmesi mümkün olmayacaktır.²¹⁵

Faizin mala karışma şüphesi konusunda tartışılan bir başka konu da şirketin faizli bankaya para yatırmadan veya kredi çekmeden önce hisse senedinin satın alınması durumudur. Kimi araştırmacılara göre bu durumda hisse senedinin alınması caizdir. Fakat ortak, faizli işlemlerin bilgisine sahip olduğunda şirketin idare kuruluna bu işten vazgeçmeleri için elinden geleni yapmalıdır. Engel olamıyorsa ortaklıktan çıkmalıdır. Çıkma imkânı yoksa tahakkuk eden

²¹⁰ İbrahim Ömer Sakran, *El-Eshümü'l-muhtelita* (Riyad: Wahj Al Hayat Communications, 2006), 77-79; Hâcîrî, "Hükmü'l-iktitâb ve'l-mütâcera", 217.

²¹¹ Umrânî, *el-İstismâr ve'l-mütâcera*, 39.

²¹² İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l Fetâvâ*, c.29, s.329; Karadâğî, "Bahsü'l-esvâki'l-mâliyye fî mizânî'l-fikhi'l-islâmî", 188; Sultan, *El-Eshüm hükmühâ ve âsâruha*, 37; el-Umrânî, *el-İstismâr ve'l-mütâcera fî eshümi's-şerikâti'l-muhtelita*, Riyad 2006, 19-20; Temîmî, *el-Eshümü'l-muhtelita fî mizânî's-şeria*, 79; Hâcîrî, "Hükmü'l-iktitâb ve'l-mütâcera", 217; Ebu Zeyd, "Hisse Senedi İşlemlerinde Şer'i Problemler," 784.

²¹³ Umrânî, *el-İstismâr ve'l-mütâcera*, 48.

²¹⁴ Hâcîrî, "Hükmü'l-iktitâb ve'l-mütâcera", 218.

²¹⁵ Şiblî, *El-Hıdemâtü'l-istismâriyye fî'l-masârif ve ahkâmühâ fî'l-fikhi'l-İslâmî*, c.2, s.276; Umrânî, *el-İstismâr ve'l-mütâcera*, 38-39.

kârdan haram miktarı çıkarmalıdır.²¹⁶ Şirketin faizli işlemler yaptığı biliniyorsa ve şirket buna devam ediyorsa hisse senedini almak ise caiz değildir.²¹⁷

Konuyla ilgili kitaplar, tezler, tebliğler ve makaleler incelendiğinde şirketlerin faizli işlemlerine yoğunlaştığı görülmektedir. Ancak karışık şirketler incelenirken faizli kredi ödeme veya faizden getiri oranlarına bakılmakla iktifa edilmemeli faizli işlemler dışındaki muameleleri de göz önünde bulundurulmalıdır. Bu noktadan hareketle İslâm'ın meşru görmediği; ayıplı mal satmak, manipülasyon yapmak vb. gibi işlemlerin de gözetilmesi gerekir.²¹⁸

f. Hisse Senedi Ortaklığının Vekalet Dayalı Olması

Karışık şirketlerin pay senetlerine yatırımın hükmünü araştıran alimler bunu şirket akdiyle ilişkilendirmişlerdir. Çünkü pay senetleri satın alındığında şirketin ortağı olunmaktadır. Bilinmektedir ki caiz olan bir malda ortaklık yapıldığında şirket akdinin bir gereği olarak ortaklardan her biri diğerinden izin almadan alım-satım hususunda tasarrufta bulunabilmektedir. Müvekkilin vekilin bu tasarruflarından sorumlu olduğu fıkıh kitaplarında kayıtlıdır.²¹⁹ Zira akit şirketinin şartı, vekilin müvekkil hesabına akit yapabilmesidir.²²⁰ Bu şekilde ortaklardan her biri ticaret malındaki sahipliğini diğerine devretmiş olur²²¹ ve ortağın tasarrufu vekilin tasarrufu haline gelir.²²² Şirketin yönetim kurulu üyeleri ortakların vekili olduğu gibi hisse senedi sahiplerinin de vekili olduğundan yönetim kurulu üyeleri haramla iştiğal edilecek kararlar aldığı anda vekil sıfatıyla uygular ve bu da hisse senedi sahibini sorumluluk sahibi yapar.²²³ Karışık hisse senetlerine yatırımı haram sayanlar pay senedi sahibinin şirket yöneticilerini vekil tayin etmesinden hareketle bu hükme varmışlardır.²²⁴

²¹⁶ Merzûkî, *Hükmü'l-iktitâb evi'l-mütâcera fî eshümi's-şerikâti'l muhtelita*, 168.

²¹⁷ Merzûkî, *Hükmü'l-iktitâb evi'l-mütâcera fî eshümi's-şerikâti'l muhtelita*, 169.

²¹⁸ Hâcîrî, "Hükmü'l-iktitâb ve'l-mütâcera", 222-223.

²¹⁹ Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed Kudûrî, "et-Tecrîd" (Kahire, 428/1037 2006), c.6, s.3056.

²²⁰ Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsî el-İskenderî İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr* (b.y.: Dâru'l Fikr, t.y.), c.6, s.155.

²²¹ Ebû'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-mukteşid* (Kahire: Dâr'ul Hadîs, 2004), c.4, s.39.

²²² Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî Nevevî, "Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn" (Beyrut, 676/1277 1991), c.4, s.283.

²²³ Halîl, *El-Eshüm ve's-senedât ve ahkâmühâ*, 142; Temîmî, *el-Eshümü'l-muhtelita fî mîzânî's-şeria*, 56; Mübarek b. Süleyman Âli Süleyman, *El-İktitâb ve'l-mütâcera bi'l-eshüm mea beyânî hükmî tedâvülî eshümi's-şerikâti'l müştemileti alâ nugûdi ev duyûni*: Kunûzü İşbiliyya, 2006), 17; Haslân, *El Eshümü'l Câize ve'l Mahzûra*, 7; Hâcîrî, "Hükmü'l-iktitâb ve'l-mütâcera", 218, 222.

²²⁴ Umrânî, *el-İstismâr ve'l-mütâcera*, 48.

Çünkü ortaklık vekaletle benzediğinden ve haram işlerde vekalet caiz olmadığından²²⁵ böyle şirketlere ortak olmak da caiz değildir.²²⁶ Karışık şirketlere ortak olmanın haramlığını klasik fıkıh kaynaklarından müslüman-zimmî ortaklığını örnek vererek delillendirmişlerdir. Nitekim bir müslüman zimmî ile ortak olmak istese ortaklıktan önce zimminin sattığı domuz ve şarabın parasıyla ortak olmaları caizdir. Çünkü onların inancına göre bunlar helâldir. Ancak ortaklık kurulduktan sonra ortak vekil gibi olduğundan bunları satması veya satın alması caiz olmayıp akdi fasit hale getirir. Çünkü haram mal Müslüman üzerinde mülkiyet ifade etmemektedir.²²⁷

Yukarıda zikredilen deliller ve örnekler ışığında pay senedi ortaklığının vekalet üzere olduğu açıktır. Faiz gibi haram işlerde vekalet caiz olmadığından karışık şirketlerin pay senetlerine yatırım da caiz olmamaktadır.

Karışık pay senetlerine cevaz verenler ise bu ortaklığın İslam fıkıhında bilinen ortaklıklara benzemediğinden onlarda bilinen hükümlerin pay senedi ortaklığına teşmil edilemeyeceğini ileri sürmektedirler. Bundan dolayı da şirketin yönetim kurulunun yaptığı haram muamelelerin pay senedi sahibini bağlamadığını söylemektedirler. Onlara göre pay senedi dolaşımda olan kıymetli bir evraktır ve şirketin faaliyetlerinden bağımsızdır.

Hisse senedinin fiyatının yükselmesi ya da düşmesinin şirketin faaliyetlerine doğrudan etkisinin olmaması bunun göstergesidir diyerek delillendirmeye çalışmaktadırlar.²²⁸

Cevaz veren alimlerden İslâm hukukunda bilinen ortaklıklardan vekalet üzere kurulduğunu kabul edenler de vardır. Yaptıkları haram muamelelerden dolayı karışık şirketlere yatırıma haram demekle beraber bu şirketler için bazı maslahatlar olduğunu ileri sürerek genel ihtiyaç olduğunu söylemektedirler. Söz konusu maslahatlar; hisse senedi sahibinin şirketin İslami kurallara uygun işler yapmasına rehberlik edebileceği, hisse senedi alarak şirketlerin desteklenmesi sonucunda piyasadaki fiyatların düşeceği ve bunun da millî ekonomiyi takviye edeceğidir. Tüm bu maslahatların halkın faydasına olacağından hareketle karışık şirketlerin desteklenmesi gerektiğini söyleyerek cevaz vermektedirler.²²⁹

Sonuç itibariyle, pay senedini alan kişi için mülkiyet haklarının sabit olduğu ifade edilebilir. Şirketin tüzel kişi olması onun mülkiyet sahibi olmasını etkilememektedir. Hisse senedi

²²⁵ Süyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*, 261.

²²⁶ Beyye, "El-Müşâreketü fi şerikâtin aslı neşâtihi helalün illâ ennehâ teteâmelu bi'l-harâm", 325.

²²⁷ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürâî ed-Dımaşkî el-Hanbelî İbn Kayyim el-Cevziyye, "Ahkâmu ehli'z-zimme" (751/1350 1997), c.1, s.560; Umrânî, *el-İstismâr ve'l-mütâcera*, 40; Şiblî, *Ebhâs fî Kadâyâ Maliyye Muâsıra*, 35.

²²⁸ Âli Süleyman, *El-İktitâb ve'l-mütâcera bi'l-eshüm*, 17-19; Hâcirî, "Hükümü'l-iktitâb ve'l-mütâcera", 218-219.

²²⁹ Umrânî, *el-İstismâr ve'l-mütâcera*, 49-50.

sahiplerinin ortaklık süresince şirketin malları üzerinde tasarrufta bulunamaması onun mülkiyetine hâlel getirmez. Bu rehin akdine benzer.²³⁰ Çünkü şirket vekalet üzerine kurulmuştur. (Şirketin vekalet üzere kurulduğunu, cevaz verenlerden de kabul edenler vardır.) Hisse senedi şirketin bir parçasıdır ve pay senetlerinin sadece bir belge olduğu doğru değildir. Hisse senedi sahiplerinin onu hibe edebilmesi veya satabilmesi onda tam mülkiyetin tahakkuk ettiğini gösterir.²³¹ Yukarıdaki ayetler, hadisler, fikhî kaideler ve aklî deliller karışık hisse senetlerine yatırımın caiz olmadığı söylenebilir.²³²

B. Karışık Şirketlerin Hisse Senedi İşlemlerinin Belli Şartlarla Helâl Olduğu

Görüşü

Karışık şirketlerin hisse senedi işlemlerinin belli şartlarla helâl olduğu görüşü fukahanın kolaylık üzerine bina ettiği fikhî kaidelerden hareketle temellendirilmiştir.²³³ Karışık şirketlere cevaz verenler faizden kaynaklanan kârın az olduğunu ve helâl olan kâra tabi olup helâlin içinde eridiğini söylemektedirler. Hisse senedi sahiplerinin haramdan kaynaklanan kârı tasadduk ederek mallarını temizleyebileceklerini ifade etmektedirler.²³⁴ Haram muamelelerden kaynaklanan mahzurlu gelirin temizlenmesi ise şirketin finansal tablolarına bakılarak tayin edilip çıkarılır. Tayin etmek mümkün olmazsa tahminî miktar verilir.²³⁵ Bu miktardan hiçbir sevap beklentisi olmadan, zekât veya sadakaya saymadan ve devlete ödenen vergi olarak düşünmeden hayır yolunda verilmesi gerektiğini söylemektedirler.²³⁶ Bunun yanı sıra şirketin yıllık genel kurulunda uygunsuz faaliyetlere karşı tepki gösterilmelidir.²³⁷ Ayrıca bu şirket yöneticilerinin yapılan haram işlemlerden sorumlu ve günahkâr olduklarını, belli şartlarla

²³⁰ Âli Süleyman, *El-İktitâb ve'l-mütâcera bi'l-eshüm*, 20-24; Hâcirî, “Hükmü'l-iktitâb ve'l-mütâcera”, 220-221.

²³¹ Haslân, *El Eshümü'l Câize ve'l Mahzûra*, 7-8.

²³² Halîl, *El-Eshüm ve's-senedât ve ahkâmühâ*, 142-145; Sultan, *El-Eshüm hükmühâ ve âsârûha*, 43-61; Bayındır, *Fikhî ve İktisadî Açısından İslamî Finans-2: Para ve Sermaye Piyasaları*, 84.

²³³ Karadâğî, “Bahsü'l-esvâki'l-mâliyye fî mîzânî'l-fikhi'l-islâmî”, 59.

²³⁴ Karadâğî, “Bahsü'l-esvâki'l-mâliyye fî mîzânî'l-fikhi'l-islâmî”, 67; Merzûkî, *Hükmü'l-iktitâb evi'l-mütâcera fî eshümü'l-ş-şerikâti'l muhtelita*, 11-12; “<https://www.parsoli.com>”, erişim: <https://www.parsoli.com/pie-index.html>.

²³⁵ Şaban Muhammed İslam Bervârî, *Bursatü'l-evrâki'l-mâliyye min manzûr İslamiyyi*, 1 Baskı (Dımeşk: Dâru'l-fikr, 2002), 116.

²³⁶ Şiblî, *Ebhâs fî Kadâyâ Maliyye Muâsıra*, 33; “<https://www.parsoli.com>”. “<https://www.parsoli.com>”.

²³⁷ “<https://www.parsoli.com>”. “<https://www.parsoli.com>”.

verilen cevazın karışık şirketlerin yönetim kurullarına haram işler yapmada cevaz verme anlamına gelmediğini de eklemişlerdir.²³⁸

Günümüzde bazı fetva heyetleri ve fıkıh araştırmacıları haramın karıştığı şirketlerin hisse senedi işlemlerinin belli şartlarla caiz olduğunu ileri sürmüşlerdir. Konuyla ilgili müesseselerin ve fıkıh araştırmacılarının görüşleri verildikten sonra deliller tartışılacaktır.

1. Müesseselerin Görüşleri

Karışık şirketlerin hisse senetleri ile işlem yapılabilmesi için müesseselerin koştuğu şartlar incelendiğinde aşağıdaki şartların ortak olduğu görülmektedir.

- 1- Hisse senedi işlemlerinden elde edilen haram kazancın mutlaka elden çıkarılması,
- 2- Şirket helâl faaliyetlerde bulunsa bile şirket ana sözleşmesinde haramla iştigal edebileceğine dair herhangi bir maddenin bulunmaması,
- 3- Gayri meşru kazançlardan elde edilen gelir için bir üst sınır belirlenmesi,
- 4- Faize yatırılan veya faizle alınan kredi miktarıyla şirketin toplam malvarlığı veya şirketin piyasa değeri arasında belli bir oranın aşılması gerektiğini zorunlu tutmuşlardır.²³⁹

Ortak şartlar dikkate alınarak çeşitli müesseseler ve katılım endeksleri tarafından oranlar belirlenmiştir. AAOIFI ve Thomson Reuters Ideal Ratings Islamic Indices şirketin aldığı faizli kredinin toplamı (vade fark etmeksizin), tüm hisse senetlerinin toplam piyasa değerinin %30'unu aşmamalıdır²⁴⁰ derken Dow Jones Islamic Market Index şirketin toplam kredilerinin aktifler toplamının %33'ünü aşmamalı,²⁴¹ Ratings Intelligence faizli borcun toplam piyasa değerinin %33'ünü aşmamalı,²⁴² Türkiye Katılım Bankaları Birliği (TKBB) alınan faizli borçların şirketin toplam varlıklarının ve piyasa değerinin büyük olanının %33'ünü aşmamalı²⁴³

²³⁸ Merzûkî, *Hükmü'l-iktitâb evi'l-mütâcera fî eshümi's-şerikâti'l muhtelita*, 12; Âli Fevvâz, *El-Esvâkü'l-mâliyye*, 25.

²³⁹ Temîmî, *el-Eshümü'l-muhtelita fî mîzânî's-şerîa*, 67; Kurumu, "Faizsiz Bankacılık Standartları," 444-445; Bayındır, *Fıkıhî ve İktisadi Açından İslamî Finans-2: Para ve Sermaye Piyasaları*, 84-85; Ebu Zeyd, "Hisse Senedi İşlemlerinde Şer'i Problemler," 784; "Ratings Intelligence"; Dubai Finans Merkezi, in <https://www.dfm.ae/>, ed. Dubai Finansal Piyasası.

²⁴⁰ Kurumu, "Faizsiz Bankacılık Standartları," 444-445; "Thomson Reuters Ideal Ratings Islamic Indices ", 6.

²⁴¹ Umrânî, *el-İstismâr ve'l-mütâcera*, 54; "Dow Jones. Dow Jones Indices: Index Methodology (2021) ", erişim: <https://www.spglobal.com/spdji/en/documents/methodologies/methodology-dj-islamic-market-indices.pdf>; Leyla Ergene, Ülev, Salih "Bist Katılım Endeksinin Fıkhi Tarama Metodolojileri Çerçevesinde Değerlendirilmesi ", *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi* 10/1 (30.06.2022): 13-14.

²⁴² "Ratings Intelligence".

²⁴³ Birliği, *Pay Senedi İhracı ve Alım-Satımı*.

ve Racihi Bank Shariah Group %25 olarak belirlediği oranı azlık çokluk arasındaki sınırı tayin etmede 1/3'lük sınırın akla daha uygun olduğunu benimseyerek güncellemeye gitmiştir.²⁴⁴ Dubai Finans Merkezi ise borcun şirketin toplam varlıklarının %30'unu geçmemeli demektir.²⁴⁵ TASIS, faizli borçlarının toplam varlıklarının %25'inden fazla olmaması²⁴⁶ ve Parsoli borcun toplam varlıkların %33,3'ünü aşmaması gerektiğini söylemektedir.²⁴⁷

Şirketin dinen meşru olmayan (fâiz, mahzurlu mal satışı vs.) işlemlerden elde ettiği gelirinin (mubah olmayan alanlara ait kazanç miktarı) toplam gelirine oranıyla ilgili farklı görüşler vardır. AAOIFI, TKBB, Ratings Intelligence, Thomson Reuters Ideal Ratings Islamic Indices %5'ini aşmaması gerektiğini söylemektedir.²⁴⁸ Ancak Ratings Intelligence faiz gelirini istisna etmektedir.²⁴⁹ Hindistan Menkul Kıymetler Borsaları'nda işlem gören hisse senetlerinden Şeriata uygun hisse senetlerini takip eden Parsoli İslami Sermaye (PIE) Endeksi toplam faiz ve gayrı meşru faaliyet gelirinin toplam gelirin %10'unu geçmemesi gerektiğini söylerken Dubai Finans Merkezi ise faizli borçları ve faiz ödemelerini istisna ederek gayrı meşru faaliyet gelirinin toplam gelirin %10'unu geçmemesi gerektiğini söylemektedir.²⁵⁰ TASIS, faiz gelirleri ve faiz getirili yatırımların toplam gelirlerinin %3'ünü aşmaması gerektiğini söylemektedir.²⁵¹ Malezya Merkezi Danışma Kurulu SAC (Shariah Advisory Council) ise 2013 yılından önce %5, %10, %20 ve %25 olarak uyguladığı oranları %5 ve %20 şeklinde iki ölçüde toplayarak güncellemeye gitmiştir.²⁵² SAC'a göre %5 oranını geçmemesi gereken faaliyetler; konvansiyonel bankacılık ve sigorta işlemlerinden kaynaklanan gelir, kumar; içki ve içkiyle ilgili faaliyetler, domuz eti ve domuzla ilgili faaliyetler, helal olmayan yiyecek ve içecekler, İslam'a uygun olmayan eğlence, tütün ve tütünle ilgili faaliyetler, mahkemeden kaynaklanan faiz geliri de dahil olmak üzere faiz geliri, Şeriata uygun olmayan yatırımlardan temettüleri ile Şeriata göre uygun olmadığı düşünülen diğer faaliyetlerdir. %20'yi geçmemesi gereken faaliyetler ise; hisse senedi ticareti, şeriata uygun olmayan faaliyetlerden alınan kira ve İslam'a göre uygun olmadığı düşünülen diğer faaliyetlerdir.²⁵³

²⁴⁴ Umrânî, *el-İstismâr ve'l-mütâcera*, 55.

²⁴⁵ Merkezi, 5.

²⁴⁶ TASIS, "Handbook on Investments in Shariah Tolerant Stocks," 7.

²⁴⁷ "https://www.parsoli.com". "https://www.parsoli.com".

²⁴⁸ Kurumu, "Faizsiz Bankacılık Standartları," 445; Birliği, *Pay Senedi İhracı ve Alım-Satımı*, 7; "Ratings Intelligence"; "Thomson Reuters Ideal Ratings Islamic Indices ", 5. 5

²⁴⁹ "Ratings Intelligence".

²⁵⁰ "https://www.parsoli.com". "https://www.parsoli.com"; Merkezi, 5.

²⁵¹ TASIS, "Handbook on Investments in Shariah Tolerant Stocks," 7.

²⁵² Azmi Omar, Abduh, Muhamad, Sukmana, Raditya *Fundamentals of Islamic Money and Capital Markets*: John Wiley & Sons, 2013), 127; Akartepe, *Hisse Senedi Şer'i İzleme Kriterlerinin Analizi*, 61-63.

²⁵³ *Resolutions of the Shariah Advisory Council of the Securities Commission Malaysia*, 183-185.

AAOIFI ve Thomson Reuters Ideal Ratings Islamic Indices şirketin fâiz geliri elde etmek için fâizli bankalardaki fâizli (vadeli) hesaplara yatırdığı kısa, orta veya uzun vadeli paraların toplamı tüm hisse senetlerinin toplam piyasa değerinin %30'unu aşmamalıdır²⁵⁴ derken Dow Jones Islamic Market Index faaliyet dışı gelirleri²⁵⁵ faaliyet gelirlerinin %9'unu,²⁵⁶ TKBB faizli mevduat hesaplarında tutulan varlık ve hakların şirketin toplam varlıklarının ve piyasa değerinin büyük olanının %33'ünü, Ratings Intelligence toplam faiz getirili nakit ve menkul kıymetlerin şirketin piyasa değerinin %33'ünü aşmaması,²⁵⁷ Parsoli nakit ve faizli getirilerin toplam aktiflerin %33,3'ünü²⁵⁸ ve Racihi Bank Shariah Group yatırım veya mülkiyete geçirmeden kaynaklanan toplam haram meblağın oranının şirketin toplam varlığının %15'ini geçmemesi gerektiğine karar vermişlerdir.²⁵⁹

Ratings Intelligence'a göre alacaklar, toplam piyasa değerinin %49'unu aşmamalı,²⁶⁰ Thomson Reuters Ideal Ratings Islamic Indices nakit, mevduat ve alacakların toplamının aktif toplamına oranı %67'yi geçmemeli²⁶¹ ve Parsoli alacaklar toplam aktiflerin %50'sinden az olmalı demektedir.²⁶²

Her bir müessese farklı oranlar verdiği gibi aynı kuruluşun içtihadını güncellediği de dikkat çekmektedir. Kimi kuruluş şirketin toplam varlıklarını, kimisi piyasa değerini kimisi de toplam varlıklarının ve piyasa değerinin büyük olanını nazarı itibara almaktadır. Ayrıca ölçüler icthadi olduğundan kesinlik ifade etmemektedir.²⁶³ Her birinin farklı ölçü benimsemesi güveni zedelemektedir.²⁶⁴ Ölçülerin farklı olmasının sebebi konulan kuralların şariat ilkelerinin tâlî kaynaklarına dayanmasından kaynaklanmaktadır. Tâlî kaynaklar kullanılması da fıkıh kurulları ve müçtehitlerin izin verilmeyen işlemlere yönelik standart ölçüleri belirleme konusunda daha fazla özgür olmasını sağladığı görülmektedir.²⁶⁵

²⁵⁴ "Thomson Reuters Ideal Ratings Islamic Indices ", 6.

²⁵⁵ İşletmenin ana çalışma alanı ile ilgili olmayan, faiz geliri ya da duran varlıkların satışı gibi diğer alanlardan elde ettiği gelirler. <http://www.kursunkalem.com/iktisat-terimi/faaliyet-disi-gelirler/#gsc.tab=0> 24.09.2021

²⁵⁶ Umrânî, *el-İstismâr ve'l-mütâcera*, 54.

²⁵⁷ "Ratings Intelligence".

²⁵⁸ "https://www.parsoli.com". "https://www.parsoli.com".

²⁵⁹ Hâcîrî, "Hükmü'l-iktitâb ve'l-mütâcera", 208-209.

²⁶⁰ "Ratings Intelligence".

²⁶¹ "Thomson Reuters Ideal Ratings Islamic Indices ", 6.

²⁶² "https://www.parsoli.com". "https://www.parsoli.com".

²⁶³ Umrânî, *el-İstismâr ve'l-mütâcera*, 55.

²⁶⁴ Sheila Nu Nu Htay, Abedeen, Zafar, Salman, Syed Ahmed "Towards Standardization of Shari'ah Screening Norms and Practices", *International Journal of Humanities and Social Science Invention* 2/11 (2013): 28; Ergene, "Bist Katılım Endeksinin Fıkhi Tarama Metodolojileri Çerçevesinde Değerlendirilmesi", 12.

²⁶⁵ Rahman, "Ethical Investment in Stock Screening and Zakat on Stocks ", 52.

Karışık şirketlerin hisselerine yatırım yapmak zorunluluk halinde cevaz verildiğinden haram muamele ile ilgili sorumluluğu ortadan kaldırmamaktadır. Cevaz verenlere göre bu tür şirketler yukarıda geçen oranlara riayet etmemeye başlamışsa bu bilgi öğrenildikten sonra hisselerini en fazla doksan gün içinde elden çıkarmaya başlamalıdır. Şirketin faaliyetleri ve hisselerine ortaklığın caiz olması için belirlenen sınırların tespitinde şirketin en son finansal tablosu baz alınır. Bilançolar da yıllık, üç aylık veya aylık olabilir. Bunların miktarıyla ilgili belirsizlik durumunda ihtiyatla hareket edilmesi uyarılarında bulunmuşlardır.²⁶⁶

2. Şahısların Görüşleri

Ali Muhyiddin Karadâğî, karışık şirketlerin önemsiz miktarda haram faaliyetler içermesi ve bunların asıl değil tabi oluşu sebebiyle karışık şirketlere cevaz vermektedir. Şirketin kuruluş sözleşmesi helâl üzerine ise ve faaliyetleri mübahsa ancak likidite vb. ihtiyaçları için faizli bankalara para koyuyor veya onlardan borç alıyorsa şirketin yönetim kurulunun günahı olduğunu söylemektedir.²⁶⁷ Karışık şirketlerin haram peşinde koşmadığı ihtiyaç duyduklarında paralarını faizli bankaya koydukları veya faizli kredi çektikleri ve fasit akitler neticesinde az miktarda harama bulaştığını dile getirmektedir.²⁶⁸

Muhammed b. Salih el-Useymin'e bankaların hisse senedini almanın hükmü sorulunca şöyle cevap vermiştir:

“Faizli bankalarda helâl içerikli işlemler çok az olduğu için hisse senetlerini almak caiz değildir. Faizli bankalar sanayi, ziraat ve benzerleri gibi dinin meşru gördüğü alanlarda ticaret yaparlarsa faiz şüphesi olabilir. Allah faiz şüphesinden dolayı bir şeyi terk eden kulunu rızıklandıracaktır. Allah Rasülü “Helâl olan şeyler belli, haram olan şeyler bellidir. Bu ikisi arasında, birçok kimsenin bilmediği şüpheli hususlar vardır. Kim şüpheli şeylerden sakınırsa, dinini ve ırzını korumuş olur. Kim de şüphelileri işlerse, zamanla harama düşer. Aynen sürüsünü başkasına ait bir arâzinin etrafında otlatan çoban gibi ki, onun bu arâziye girme tehlikesi vardır. Dikkat edin! Her sultanın girilmesi yasak bir arâzisi vardır. Unutmayın ki, Allah'ın yasak arâzisi de haram

²⁶⁶ Umrânî, *el-İstismâr ve'l-mütâcera*, 11-13.

²⁶⁷ Karadâğî, “Bahsü'l-esvâki'l-mâliyye fî mizânî'l-fikhi'l-islâmî”, 64.

²⁶⁸ Karadâğî, “Bahsü'l-esvâki'l-mâliyye fî mizânî'l-fikhi'l-islâmî”, 58; Merzûkî, *Hükmü'l-iktitâb evi'l-mütâcera fî eshûmi's-şerikâti'l muhtelita*, 14.

kıldığı şeylerdir”²⁶⁹ buyurmuştur. Bundan sakınmak verâ yoludur. Ancak kişi bu şirketlerden hisse senedi aldığı anda elde edilen kârın kaynağına bakılır. Kârın kaynağı helâlse helâldir. Kaynak bankadan gelen faiz getirisi gibi haramlığı açıksa haramdır. Kişinin bu kârı genel veya özel maslahata sarf edilmek üzere elinden çıkarması gerekir. Eğer kârın kaynağı açık değilse kârın yarısı çıkarılır. Çünkü “insan zulmetmemelidir ve zulme uğramamalıdır.”²⁷⁰ Muhammed b. Salih el-Useymin, faizli işler yapmak üzere kurulmuş olan bankaların helâl ticaretten elde ettiği kârı faiz şüphesi bulunduğu için bundan kaçınmayı tavsiye etmektedir. Haram karıştığından şüphe varsa yarısının elden çıkarılması gerektiğini söylemektedir.

Mustafa Ahmed Zerkâ kişinin şirketin çalışma listesi ve gayr-ı meşru olmayan faaliyet alanları oluştuktan sonra hisse senedi alması durumunda malın faizli bankalara gitmesine ihtiyat koyması gerektiğini söylemektedir. İnsanlara haram bir işin fetvasını vermediğini ancak küçük yatırımcıların çoğunluğunun birikimleriyle gayr-ı menkul veya başka yatırımlara tek başına güç yetiremediğini ve sermayelerinin ticaret için yeterli olmadığını söyleyerek karışık şirketlerin hisse senedi işlemlerine cevaz vermektedir. Mudaraba yaparak ortaklık kurduğunda da şirket yöneticilerinin fesadından dolayı çoğunlukla zarar ettiğini bu sebeple küçük yatırımcı için hisse senedi almaktan başka yatırım alternatifinin olmadığını söylemektedir. Toplumun çoğunluğunu da bu grup oluşturduğundan genel bir ihtiyaç doğmuş olmaktadır. Ona göre küçük yatırımcının uzmanlardan görüş alarak hisse senedi alması mubah olup elde edilen kârdan faizli geliri çıkarıp sevap beklentisi olmayarak fakirlere vermesi gerekir. Kârdan çıkardığı bu kısım için zekât hesaplaması da yapması gerekmemektedir.²⁷¹ Abdullah b. Beyye de bu görüşlere katılmakla birlikte faizli faaliyetler yapılacağını bilmeyen kimse öğrendiği zaman faizden kaynaklanan malı elden çıkarmasını eğer faizli kazanç olduğu şüphesi varsa malı sevap beklentisi olmadan vermenin mendup olduğunu ilave etmiştir.²⁷²

Abdullah b. Süleyman el-Menî' çoğunluğu helâl olup az bir kısmına haram bulaşmış karışık hisse senetlerini almaya cevaz vermektedir. Çünkü hüküm galibe göredir ve genel hâcet ferdî zaruret yerindedir.²⁷³ Karışık şirketlere ortak olmaya caiz derken bunlardan elde edilen kârın hesaplanıp elden çıkarılması gerekir. İnsanların mallarını koruyabilmesi için cevaz verdiğini söylemektedir. Eğer karışan haram kısım ayırt edilemiyorsa “tövbe ediyorsanız anaparanız

²⁶⁹ Buhârî, "el-Câmi' u's-şâhih," İmân, 52, Buyû, 34; Müslim, "Şâhih-i Müslim," Müsâkât, 107, 108; Ebû Dâvûd, "es-Sünen," Buyû, 3329; İbn Mâce, "Sünen-i İbn Mâce," Fiten, 3984; Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, Buyû, 1205; Nesâî, "es-Sünenü'l-kübrâ," Büyû, 5997.

²⁷⁰ Hâcîrî, "Hükmü'l-iktitâb ve'l-mütâcera", 209-210; Şiblî, *Ebhâs fî Kadâyâ Maliyye Muâsıra*, 37.

²⁷¹ Hâcîrî, "Hükmü'l-iktitâb ve'l-mütâcera", 210.

²⁷² Beyye, "El-Müşâreketü fî şerikâtin aslî neşâtihâ helalün illâ ennehâ teteâmelu bi'l-harâm", 322.

²⁷³ Menî', *Buhûs fî'l-İktisâdî'l-İslamî*, 239; Hâcîrî, "Hükmü'l-iktitâb ve'l-mütâcera", 210.

sizindir” hükmü uygulanır ve o mal bırakılır. Çünkü malda kalan kısmın haram olma ihtimali vardır. Yoksa bu, dinde haddi aşmak olur.²⁷⁴ İslami esaslara göre işlemler yapan bankalar kurulduktan sonra faizli bankalardan işlem yapmalarına müsaade edilemeyeceğini söylemektedir. Mustafa Ahmed Zerkâ da benzer görüşleri paylaşmaktadır.²⁷⁵

Şaban Muhammed İslam El- Bervârî, kitabında haram diyenler ve caiz görenlerin delillerini zikrettikten sonra haram görenlerin açık naslara dayandığını caiz görenlerin ise gayr-ı müslimlerle muamelenin caiz olmasına dayandığını belirtiyor. Cevaz verilmesinin zaruretler için mahzurları mübah hale getirmediğini ve mutlak mübah olduğu anlamına gelmediğini söyleyerek islami alternatifler geliştirmeye ihtiyaç olduğunu dile getirmektedir.²⁷⁶

Ebu Gudde de yukarıdakilerle aynı şekilde görüş beyan ederek şirket, asıl faaliyet alanı ve kuruluş amacı meşru olmakla birlikte haramla iştigal ediyorsa bu işlemlerden dolayı sorumluluğunun kalktığını, ancak bu işleri benimsememesini, değiştirmek için tedbir almasını ve hissesine düşen haram kazancı temizlemesi gerektiğini söylemiştir.²⁷⁷

Hayreddin Karaman ise helâl alanda faaliyet gösterip gelirlerine haram bulaştırmayan şirketler varsa karışık şirketlere yatırım yapmamanın takvaya daha uygun olduğunu söylemektedir. Azın hükmünün çoğa tabi olması, umumu’l belvâ ve maslahat gibi gerekçelerle karışık şirketlere cevaz vermektedir. Karışık şirketlerin hisselerinden temettü alınmadıkça şirketin gelirinin haram kısmının cevazı etkilemeyeceğini eğer temettü alınmışsa anaparadan fazla olan kısmın fakirlere verilmesini de eklemektedir.²⁷⁸

Abdullah el-Meni²⁷⁹, Yusuf el-Karadâvi, Ali Muhyiddin el-Karadâğî, Yusuf eş-Şiblî ile AAOIFI, Racihi Bank Shariah Group ve Ürdün İslam Bankası fetva heyetleri,²⁸⁰ Abdullah b. Beyye, Taki Osmani, Nezih Hammad, Muhammed b. Salih el-Useymin, Mustafa Ahmed Zerkâ²⁸¹ ve Albaraka’nın 6. Toplantı kongre kararında bu görüşler benimsenmiştir. Bu

²⁷⁴ Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî İbnü’l-Arabî, *Ahkâmü’l-Kur’ân*, 3 Baskı (Beyrut: Dâr’ul Kütübî’l İlmiyye, 2003), c.1, s.324.

²⁷⁵ Menî’, *Buhûs fi’l-İktisadi’l-İslamî*, 238-246.

²⁷⁶ Bervârî, *Bursatü’l-evrâki’l-mâliyye*, 116-117.

²⁷⁷ Abdüssettar Ebû Gudde, “el-İstismâr fi’l-eshüm ve’l-vahdâtî’l-istismâriyye”, *Mecelletu mecmâi’l-fıkhi’l-İslâmî* (Cidde: 1996), 115-120; Yunus Keleş, “Hisse Senedi Türleri ve Katılım Endeksi Kurallarının Fıkhi Açıdan Değerlendirilmesi”, *Güncel Dinî Meseleler İstişare Toplantısı-X Menkul Kıymetler Borsası ve İslamî Açıdan Değerlendirilmesi*, ed. Fatih Mehmet Aydın Mustafa Çakır (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), 326.

²⁷⁸ Hayreddin Karaman, “Şirketlerin Hisse Senetlerine Yatırım,” *Yeni Şafak*, 24 Nisan 2022.

²⁷⁹ Menî’, *Buhûs fi’l-İktisadi’l-İslamî*, 227; Merzûkî, *Hükmü’l-iktitâb evi’l-mütâcera fi’l-eshümi’s-şerikâti’l muhtelita*, 12.

²⁸⁰ Temîmî, *el-Eshümü’l-muhtelita fi’l-mizânî’s-şerîa*, 68; Merzûkî, *Hükmü’l-iktitâb evi’l-mütâcera fi’l-eshümi’s-şerikâti’l muhtelita*, 12; Bayındır, *Fıkhi ve İktisadi Açıdan İslamî Finans-2: Para ve Sermaye Piyasaları*, 84-85.

²⁸¹ Merzûkî, *Hükmü’l-iktitâb evi’l-mütâcera fi’l-eshümi’s-şerikâti’l muhtelita*, 12; Hâcîrî, “Hükmü’l-iktitâb ve’l-mütâcera”, 208.

gruptakiler söz konusu şirketlerin harama düştüğü işlemlerden kurtulmak için bir çalışma plânı hazırlamasının öncelikli olduğunu ifade etmişlerdir.²⁸²

3. Deliller ve Tartışmalar

a.Maslahat İlkesi

Müslümanlar Allah Teala'nın buyurduğu gibi helâl ve temiz mallardan tasarruf yapmayı isterler²⁸³ ve İslam şeriatı da sıkıntıyı kaldırmak, zorlukları defetmek ve ümmetin maslahatını gerçekleştirmek ister.²⁸⁴ Maslahat ilkesine dayanılarak karışık şirketlere yatırım yapılması savunulmuştur. Maslahat ilkesine dayanılarak öne sürülen gerekçeler şunlardır²⁸⁵: İlk olarak bu şirketlere yatırım yapılmazsa, müslümanlar iktisadî hayattan uzaklaşıp piyasalara başkaları hâkim olur.²⁸⁶ İkinci gerekçe, belirlenen kriterlere uygun şirketlerin azlığı sebebiyle İslamî finans kuruluşlarının sermayelerini yatırım imkânı bulamayacağından, bu da sermayenin âtıl kalmasına sebep olur.²⁸⁷ Üçüncüsü, bu şirketlerin hisselerine yatırım imkanı verilmezse, bu durum İslamî finans kurumlarının çalışmasını ve faizli sistemle çalışan diğer bankalarla rekabet gücünü olumsuz etkiler. Dördüncüsü İslamî finans kurumlarında likidite imkanını karşılamamanın yolunun borsalar olduğu bilinmektedir ve borsadaki şirketlerin çoğu da İslam hukukunun haram saydığı işlemlerle iştigal etmektedirler.²⁸⁸ Beşincisi karışık hisse senetleriyle işlem yapan İslamî finans ve yatırım kuruluşları, bu şirketleri haram faaliyetlerden uzaklaşmaları yönünde etkileyebilirler.²⁸⁹ Bu şirketlerin faaliyetlerindeki gayri meşru muameleleri hakkında söz sahibi

²⁸² Umrânî, *el-İstismâr ve'l-mütâcera*, 10-11; Hâcîrî, "Hükmü'l-iktitâb ve'l-mütâcera", 208; Keleş, "Güncel Dinî Meseleler İstişare Toplantısı-X", 325; Ebû Amr Dübyân, *el-Muâmelâtü'l-maliyye asâle ve muâsıra*, 2 Baskı (Riyad: Mektebetü'l melik fahd vataniyye, h.1432), c.13, s.213.

²⁸³ *Kur'ân-ı Kerim*, Bakara, 2/168, Nahl, 116/114.

²⁸⁴ Karadâğî, "Bahsü'l-esvâki'l-mâliyye fî mîzânî'l-fikhi'l-islâmî", 53-54.

²⁸⁵ Karadâğî, "Bahsü'l-esvâki'l-mâliyye fî mîzânî'l-fikhi'l-islâmî", 65.

²⁸⁶ Mecma'u'l-fikhi'l-İslâmî, *Mecelletü Mecma'i'l-fikhi'l-İslâmî*, 6. Devre, c.2, s.1397; Temîmî, *el-Eshümü'l-muhtelita fî mîzânî's-şerîa*, 94.

²⁸⁷ Halîl, *El-Eshüm ve's-senedât ve ahkâmühâ*, 156-158; Bayındır, *Fikhi ve İktisadi Açından İslamî Finans-2: Para ve Sermaye Piyasaları*, 86.

²⁸⁸ Karaman, *İş ve Ticaret İlmihali*, 242; Çolak, *Borsa İstanbul'da Yapılan İşlemlerin İslâm Fıkhi Açısından Değerlendirilmesi* 94-95.

²⁸⁹ Ebu Zeyd, "Hisse Senedi İşlemlerinde Şer'i Problemler," 785.

olmak için yönetim kuruluna girmek gerekmektedir. Onun için de hisselerin çoğunluğuna sahip olmak gerekir. Bu şirketlerin hisse senetleri alınıp onlar ıslah edilmezse şirket İslami ölçülere riayet etmeyen bir idareye terk edilmiş olur.²⁹⁰ Cevaz verenler bu gerekçelerle maslahatın muteber olduğunu savunmaktadırlar.

Karışık şirketlere cevaz vermeyenler ise ileri sürülen gerekçelerin toplumsal veya kurumsal maslahat ilkesine dayandığını söylemişlerdir. Halbuki maslahat ilkesi, aleyhinde nas olmadığında geçerlidir. Bu sebeple maslahat mülgâdır. Faizli işlemler ve haramlar konusunda ise açık nassların varlığı ileri sürülerek bu dayanak çürütülmeye çalışılmıştır.²⁹¹

Başka bir açıdan; varlığı kesinleşmiş mefsedet, tahmini (beklenen) maslahattan önce gelir. Bu şirketlerin hisse senetlerine sahip olmak da tahmini maslahattır.²⁹² Maslahatla delil getirmenin doğru olduğu kabul edilse bile hisse sahiplerinin şirket sistemini değiştirebilmesi ancak büyük tüccarları yönlendirmesiyle mümkündür. Bu da hissedarlığa şartlar ileri sürmekle gerçekleşecektir. Ancak halkın bunları gerçekleştirmesi mümkün görünmemektedir. Bu sebeple değiştirmeye gücü yetenlere cevaz vermekle yetinilmelidir.²⁹³

Cevaz vermeyenlere göre karışık şirketlere ortak olmaktan menetmenin maslahatı, bu şirketlere ortak olmaya cevaz vererek hasıl olacak maslahattan daha büyüktür,²⁹⁴ çünkü maslahat ilkesine dayanılarak verilen bu fetvalar sonucunda Müslümanların serveti Dow Jones'da işlem gören şirketlere akıp gitmektedir ve bunun da Müslümanlara yarar sağlamadığı ortadadır.²⁹⁵

Maslahat delilinin hakkında nas olmadığında muteber olacağı malumdur. Faizle ilgili naslar sarih olduğundan maslahat delili geçersiz görülmektedir.

b.Genel İhtiyaç

İslam şeriatı sıkıntıyı gidermek, meşakkati kaldırmak, ümmetin faydasına olan kolaylıkları gerçekleştirmek ister. Nitekim “O, size din konusunda hiçbir zorluk yüklemedi,”²⁹⁶ “Allah sizin için kolaylığı ister, zorluğu istemez”²⁹⁷ ve “Allah, size ancak leş, kan, domuz eti ve Allah’tan

²⁹⁰ Karadâğî, “Bahsü'l-esvâki'l-mâliyye fi mîzânî'l-fikhi'l-islâmî”, 65; Karadâğî, “El-İstismâr fi'l-eshüm”, 83-84; Umrânî, *el-İstismâr ve'l-mütâcera*, 27; Şiblî, *Ebhâs fi Kadâyâ Maliyye Muâsıra*, 34.

²⁹¹ Halîl, *El-Eshüm ve's-senedât ve ahkâmühâ*, 156-158; Umrânî, *el-İstismâr ve'l-mütâcera*, 27; Bayındır, *Fıkhi ve İktisadi Açından İslâmî Finans-2: Para ve Sermaye Piyasaları*, 87.

²⁹² Şiblî, *Ebhâs fi Kadâyâ Maliyye Muâsıra*, 34.

²⁹³ Umrânî, *el-İstismâr ve'l-mütâcera*, 27-28.

²⁹⁴ Halîl, *El-Eshüm ve's-senedât ve ahkâmühâ*, 158; Umrânî, *el-İstismâr ve'l-mütâcera*, 28; Temîmî, *el-Eshümü'l-muhtelita fi mîzânî'l-ş-şerîa*, 55-59; Hâcîrî, “Hükümü'l-iktîbâ ve'l-mütâcera”, 216.

²⁹⁵ Ebu Zeyd, “Hisse Senedi İşlemlerinde Şer’î Problemler,” 792.

²⁹⁶ *Kur’ân-ı Kerim*, Hac, 22/78.

²⁹⁷ *Kur’ân-ı Kerim*, Bakara, 2/185.

başkası adına kesileni haram kıldı. Ama kim mecbur olur da istismar etmeksizin ve zaruret ölçüsünü aşmaksızın yemek zorunda kalırsa, ona günah yoktur”²⁹⁸ ayetleri de bunu desteklemektedir.²⁹⁹ Bu ayetler başka bir delile ihtiyaç bırakmayacak derecede makâsıd’ı-ş-şerîayı ortaya koymaktadır.³⁰⁰ Karışık şirketlere cevaz veren fıkıh araştırmacıları da faizli kısmın çıkarılması şartıyla bunda bir günah görmemişlerdir. Bu hükmü verirken istihsan deliline dayanmışlardır. Nasların umumundan vazgeçerek istisnalar ve şer’î ruhsatlarla buna cevaz vermişlerdir. Bunun yanı sıra zaruret ve genel hâcet kaideleriyle verdikleri hükmü açıklamışlardır.³⁰¹

Umumî (genel) ihtiyaç, özel zaruret derecesine indirilir kaidesi sünneti seniyyenin uygulamalarından neşet etmiştir ve birçok alim tarafından da ele alınmıştır.³⁰² Cüveynî; “umumî hâcet, hususî zaruret konumundadır” demiştir.³⁰³ Gazzalî ise; “tüm insanlar hakkındaki genel ihtiyacın tek bir şahıs hakkındaki özel bir zarurete indirilmesidir” şeklinde ifade etmiştir.”³⁰⁴ İzzeddin b. Abdüsselâm bu kuralın uygulanabilmesiyle ilgili “hiçbir helâl bulunmayacak şekilde haramlar yeryüzünü kaplarsa, ihtiyaç duyulan maddeleri kullanmak zaruret içermesine bağlı olmadan caizdir,”³⁰⁵ Zerkeşî de “umumî hâcet halk için zaruret konumuna iner”³⁰⁶ demiştir. İbn Teymiyye, hâcetler ortaya çıktığında İslâm şeriatının haramları caiz kıldığını söylemiştir.³⁰⁷ Suyutî ile İbn Nüceym’in el-Eşbah adlı eserlerinde ve Mecelle-i Ahkam-ı Adliyye’de “umumî olsun hususî olsun hâcet zaruret menzilesine tenzil olunur” ifadeleriyle bu kural zikredilmiştir.³⁰⁸ Günümüz fıkıh araştırmacılarından Ahmed Zerkâ da hâcetten kastedilenin, amaçlanan şeyin elde edilebilmesi için kolaylaştırmaktır demiştir.³⁰⁹

²⁹⁸ Kur’ân-ı Kerim, Bakara, 2/173.

²⁹⁹ Mecma’u’l-fikhi’l-İslâmî, *Mecelletü Mecma’i’l-fikhi’l-İslâmî*, 9. Devre, c.2, s.72; Menî’, *Buhûs fi’l-İktisadi’l-İslâmî*, 231; Halîl, *El-Eshûm ve’s-senedât ve ahkâmühâ*, 149; Temîmî, *el-Eshûmü’l-muhtelita fi mîzânî’ş-şerîa*, 69; Hâcîrî, “Hükmü’l-iktitâb ve’l-mütâcera”, 225.

³⁰⁰ Karadâğî, “Bahsü’l-esvâki’l-mâliyye fi mîzânî’l-fikhi’l-islâmî”, 53-54.

³⁰¹ Nedvî, “Hükmü tedâvülî’l-eshûmî’l-muhtelita bi’l-unsuri’r-ribeviyyi”, 9.

³⁰² Karadâğî, “Bahsü’l-esvâki’l-mâliyye fi mîzânî’l-fikhi’l-islâmî”, 55.

³⁰³ İmâmü’l-Haremeyn Ebû’l-Meâlî Rüküddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf el- Cüveynî, “el-Burhân fi uşûli’l-fıkıh” (Mısır, 478/1085 1418), c.2, s.79.

³⁰⁴ Hücetü’l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el- Gazzâlî, “Şifâ’ü’l-ğalîl fi beyânî’ş-şebah ve’l-muhîl ve mesâlikî’t-ta’lîl” (Bağdat, 505/1111 1971), 246.

³⁰⁵ Ebû Muhammed İzzüddîn Abdülazîz b. Abdisselâm b. Ebi’l-Kâsım es-Sülemî ed-Dımaşkî İzzeddin b. Abdüsselâm, “Kavâ’idü’l-ahkâm fi meşâlihi’l-enâm” (Kahire, 660/1262 1991), c.2, s.188; Temîmî, *el-Eshûmü’l-muhtelita fi mîzânî’ş-şerîa*, 70; Merzûkî, *Hükmü’l-iktitâb evi’l-mütâcera fi eshûmî’ş-şerikâti’l muhtelita*, 35.

³⁰⁶ Zerkeşî, *el-Mensûr*, c.2, s.24; Temîmî, *el-Eshûmü’l-muhtelita fi mîzânî’ş-şerîa*, 69.

³⁰⁷ İbn Teymiyye, *Mecmûu’l Fetâvâ*, c.29, s.49; Karadâğî, “Bahsü’l-esvâki’l-mâliyye fi mîzânî’l-fikhi’l-islâmî”, 55; Umrânî, *el-İstismâr ve’l-mütâcera*, 13; Merzûkî, *Hükmü’l-iktitâb evi’l-mütâcera fi eshûmî’ş-şerikâti’l muhtelita*, 35.

³⁰⁸ Süyûtî, *el-Eşbâh ve’n-nezâ’ir*, 88; İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve’n-nezâ’ir*, 78; Mecelle, Madde 32.

³⁰⁹ Zerkâ, *Şerhu’l-kavâ’idi’l-fikhiyye*, 209.

Karışık şirketlere cevaz verenler İslam hukuk tarihinden örnekler vermişlerdir. Tarihte kıyasa aykırı olmasına rağmen hâcet sebebiyle cevaz verilen durumlar bulunmaktadır. Bey'ul-arâyâ³¹⁰ uygulaması büyük oranda garar içerip faizli işlem olmasına rağmen ihtiyaçtan dolayı istisnâ olarak cevaz verilen satım çeşitlerindendir.³¹¹ Benzer şekilde Hanefî fukahası, Buhara halkının çok fazla borçlanmasından dolayı bey'ul-vefâya³¹² ve Belh meşayihî ve Nesefî de beldesinde yaşayan insanların uygulamasını göz önüne alarak kıyasa aykırı olmasına rağmen hâcet sebebiyle taşınan gıda maddesinin bir kısmını taşıyıcıya ücret olarak vermeyi ve dokunan kumaşın bir kısmını dokumacıya ücret olarak vermeyi caiz görmüşlerdir.³¹³ Ali Muhyiddin el-Karadâğî de Hanefî fukahânın, bey'ul vefâya faiz sebebiyle cevaz vermemesi gerekirken caizdir demelerini delil olarak sunmaktadır. Çünkü bey'ul vefânın borç karşılığında aynın menfaatinden faydalandığı ya da bir akitte başka bir akdi şart koştuğunu ve her ikisinin de caiz olmadığını söylemektedir. Fakat ticarete çok fazla borç sebebiyle ihtiyaç hasıl olunca, rehin ve rehinin semerelerinden faydalanmanın -koyunun sütünden faydalanma gibi- caiz sayılması gibi bunun da caiz olduğunu ifade etmiştir.³¹⁴

Günümüzde ise karışık şirketlerin hisse senedine yatırım yapılmasına ihtiyaç vardır. Bu ihtiyaç sahipleri millî serveti yönetmek zorunda olan devlet ile birikimleriyle nasıl yatırım yapacağını bilmeyen küçük yatırımcılardır. Karışık şirketlere yatırım yasaklanırsa toplumun fertleri kendi başlarına birikimlerini yatırıma yönlendiremedikleri için sıkıntıya düşerler.³¹⁵ Çünkü küçük yatırımcı için ticaret imkanları kısıtlıdır, insanlara güven problemi sebebiyle güvenilir ortak bulmak zordur ve kendi başlarına sermayelerini yatırıma yönlendirmeye güçleri yetmediğinden bu şirketlere yatırım yapmaya ihtiyaçları vardır.³¹⁶ Devlet için ise genel/büyük projelerin finansmanında faizli bankalara ihtiyaç vardır. Bu durumda devlet faizli bankaları büyük finansmanlar için desteklemelidir. Devlet millî serveti faizli bankalara kullandırmazsa

³¹⁰ İslâm hukukunda, belli bir miktar kuru hurmanın tahminen aynı miktardaki taze hurmayla değiştirilmesini ifade eden terim. Halit Ünal, “Arâyâ (11.08.2022).”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1992).

³¹¹ İbn Teymiyye, *Mecmû' l Fetâvâ*, c.29, s.480; Karadâğî, “Bahsü'l-esvâki'l-mâliyye fî mîzânî'l-fikhi'l-islâmî”, 55; Karadâğî, “El-İstismâr fî'l-eshüm”, Devre 9, c.2, s.73-74; Menî', *Buhûs fî'l-İktisadi'l-İslâmî*, 230; Temîmî, *el-Eshümü'l-muhtelita fî mîzânî'l-ş-şerîa*, 69-70, 90-91; Nedvî, “Hükmü tedâvülî'l-eshümü'l-muhtelita bi'l-unsuri'r-ribeviyyi”, 13-14; Bayındır, *Fikhî ve İktisadi Açıdan İslâmî Finans-2: Para ve Sermaye Piyasaları*, 86.

³¹² Bedeli iade edildiğinde geri alınmak üzere bir malın satılmasını konu edinen satış akdi. Abdülaziz Bayındır, “Bey' bi'l-vefâ”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.

³¹³ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, c.6, s.59; Karadâğî, “Bahsü'l-esvâki'l-mâliyye fî mîzânî'l-fikhi'l-islâmî”, 54-55; Merzûkî, *Hükmü'l-iktitâb evi'l-mütâcera fî eshümü'l-ş-şerikâti'l muhtelita*, 35.

³¹⁴ Zerkâ, *Şerhu'l-kavâ'idî'l-fikhiyye*, 210; Karadâğî, “Bahsü'l-esvâki'l-mâliyye fî mîzânî'l-fikhi'l-islâmî”, 54; Temîmî, *el-Eshümü'l-muhtelita fî mîzânî'l-ş-şerîa*, 89-90.

³¹⁵ Şiblî, *Ebhâs fî Kadâyâ Maliyye Muâsıra*, 34.

³¹⁶ Menî', *Buhûs fî'l-İktisadi'l-İslâmî*, 226; Keleş, “Güncel Dinî Meseleler İstişare Toplantısı-X”, 326-327.

ekonomide sıkıntılar ve durgunluk baş gösterir.³¹⁷ Aynı şekilde devletin de halkın tasarruflarını yatırıma yönlendirmeye ihtiyacı vardır. Halk bu yatırımlardan menedilirse toplumsal sıkıntılar yaşanabilir ve devlet bu yatırımlardan menedilirse dışarıdan faizle borç almak zorunda kalabilir.³¹⁸ Devletin ve küçük yatırımcının ihtiyacı olmasının yanında yeterli yatırım çeşitlerinin olmaması nedeniyle de sıkıntı vardır. Binaen aleyh yatırım konusunda uzmanlaşmış finansal kuruluşların yokluğu da karışık şirketlere cevaz verilmesini desteklemektedir.³¹⁹

Ayrıca karışık şirketlere alternatif gösterilen gelirlerine/giderlerine haram karışmamış şirketler amaca hizmet etmemektedir. Suudi Arabistan'da toplam birikimler trilyonlarca riyal değerindedir. Bunun yalnızca 5 milyar riyali aşmayan bir kısmı helâl işler yapan şirketlere aittir. Bu yüzden karışık şirketlere hâlâ ihtiyaç vardır.³²⁰

Karışık şirketlere cevaz verenlerin yukarıdaki delillerine karşı cevaz vermeyenler fukahanın bahsettiği şer'î zaruret anlamının tüm insanlara teşmil edilemeyeceğini söylemektedir. Çünkü hâcetin tüm insanları kapsamaması gerekmektedir. Fukahanın yukarıda zikrettiği kaideler ise bazı insanların haram alıp-vermesini caiz kılan zarurete kıyas edilerek genel hâcet sebebiyle yasaklanmış şeylerin helâle dönüşmesi gerektiğini söylemektedir.³²¹ Hâcet ve zaruret haramı helâl kılma veya vacip olan bir şeyin vacip hükmünü düşürme noktasında eşit değildir. Zaruretin helâl kıldığı haramları, hâcet helâl kılamaz ya da zaruretin düşürdüğü vacipleri, hâcet düşüremez.³²² Nitekim İbn'ül-Arabî hâcetin ancak bi aynihî değil biğayrihî haramlarda geçerli olacağını söylemektedir.³²³ Aynı şekilde İmam Şâfiî "ölüm korkusu gibi zaruret halleri dışında liaynihî haramın hükmü hâcet sebebiyle helâl olmaz" diyerek liaynihî haramlarda hâcetin etkili olmadığını ifade etmiştir.³²⁴ Binaen aleyh "liğayrihi haramlar hâcet esnasında, lizatihi haramlar ise ancak zaruret halinde mübah sayılabilir" şeklinde bir kaide teşekkül ettirilmiştir.³²⁵ Görülmektedir ki klasik fukahadan haramı helâl kılma noktasında hâcetin zaruretle eşit olduğuna dair bir görüş yoktur.

³¹⁷Menî', *Buhûs fi'l-İktisadi'l-İslamî*, 230; Halîl, *El-Eshüm ve's-senedât ve ahkâmühâ*, 148-149; Umrânî, *el-İstismâr ve'l-mütâcera*, 14; Merzûkî, *Hükmü'l-iktitâb evi'l-mütâcera fî eshümi's-şerikâti'l muhtelita*, 34,35; Hâcîrî, "Hükmü'l-iktitâb ve'l-mütâcera", 225.

³¹⁸ Menî', *Buhûs fi'l-İktisadi'l-İslamî*, 230; Temîmî, *el-Eshümü'l-muhtelita fî mîzânî's-şerîa*, 70; Bayındır, *Fikhî ve İktisadi Açından İslamî Finans-2: Para ve Sermaye Piyasaları*, 86.

³¹⁹ Umrânî, *el-İstismâr ve'l-mütâcera*, 15.

³²⁰ Umrânî, *el-İstismâr ve'l-mütâcera*, 18.

³²¹ Nedvî, "Hükmü tedâvül'l-eshümi'l-muhtelita bi'l-unsuri'r-ribeviyyi", 10.

³²² Temîmî, *el-Eshümü'l-muhtelita fî mîzânî's-şerîa*, 70; Hâcîrî, "Hükmü'l-iktitâb ve'l-mütâcera", 226.

³²³ Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî İbnü'l-Arabî, *Ârizat'ül Ahvezî* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ty.), c.8, s.48.

³²⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş- Şâfiî, "el-Üm" (Beyrut 204/820 h.1393), c.3, s.28.

³²⁵ Ebu Zeyd, "Hisse Senedi İşlemlerinde Şer'î Problemler," 790-791.

Haram ancak zaruret durumunda ve zaruret miktarınca helâle dönüşür. Bu konuda ise zaruret bulunmamaktadır.³²⁶ Ayrıca şer'i alternatif olduğu zaman hâcetten dolayı verilmiş hüküm de ortadan kalkar. Karışık hisse senetleri konusunda da alternatif, haram faaliyetlerde bulunmayan şirketlerdir.³²⁷

Arâyâ satışına izin verilmesiyle getirilen kıyasa gelince, bu kıyas fasittir. Çünkü hadisi şerifte "Rasulullah (s.a.s.) taze hurma ve kuru hurmayla arâyâ satışına ruhsat verdikten sonra, bundan başkasına ruhsat vermedi"³²⁸ buyrulmaktadır. Dolayısıyla arâyâ satışına istisnai olarak cevaz verildiği kesin olarak ifade edilmektedir. Aynı şekilde Mecmau'l Fıkhî'l İslâmî (İslâm Fıkıh Akademisi) arâyâ satışı ile delil getirmenin doğru olmadığını çünkü onunla ilgili özel bir nass olduğunu vurgulamıştır.³²⁹ Fakihlerin çoğu da bunu beş veskle sınırlandırmışken arâyâ ile delil getirilmesi doğru görülmemektedir.³³⁰ Bey' bi'l-vefâ ile yapılan kıyas fasittir. Kendisi batıl olan akitle delil getirilmez. Mecmau'l Fıkhî'l İslâmî (İslâm Fıkıh Akademisi), yedinci devre toplantısında aldığı kararlarında bey' bi'l-vefânın hakikatte bir faiz aldatmacası olduğunu ve fayda getiren karz olduğu için cumhur ulemanın sahih akit olmadığını söylediğini belirtmiştir.³³¹ Benzer şekilde Hz. Aişe'den nakledilen; "Allah'ın Rasûlü (s.a.v.) ne zaman iki şey arasında serbest bırakıldıysa -günah olmadıkça- daha kolay olanını tercih etmiştir. Eğer günah ise ondan insanların en uzağı yine Rasûllullâh olmuştur"³³² hadis-i şerifinde kolaylık hususunda Rasûllullâh (s.a.v.)'ın yönteminin günah olmama şartı içerdiği kesindir.³³³

Bu kaideyi almak doğru olsa bile kaidenin uygulama şartlarının olması kaçınılmazdır. Birinci şart: Hâcetin caiz olabilmesi için nasslarda caiz olarak gelmesi, uygulamada caiz görülmesi veya her ikisinde de bulunmaması gerekir. Ayrıca onu yasaklayan bir nassın da bulunmaması şarttır.³³⁴ Ancak nasslarda az olsun çok olsun ribanın haramlığı kesin olduğu için bu kaideyle amel edilemez.³³⁵

İkinci şart: Hâcetin ümmetin genelini kapsamaması gerekir. Hisse senedi yatırımcısı ise insanlardan az bir gruptur. Bundan dolayı hisse senedi yatırımı hâciyyata değil tahsiniyyata

³²⁶ Halil, *El-Eshüm ve's-senedât ve ahkâmühâ*, 148-152; Bayındır, *Fıkhî ve İktisadi Açından İslâmî Finans-2: Para ve Sermaye Piyasaları*, 86.

³²⁷ Ebu Zeyd, "Hisse Senedi İşlemlerinde Şer'i Problemler," 791.

³²⁸ Buhârî, "el-Câmi'u's-şâhîh," Büyû, 2184; Müslim, "Şâhîh-i Müslim," Büyû, 1539.

³²⁹ Mecma'u'l-fıkhî'l-İslâmî, *Mecelletü Mecma'i'l-fıkhî'l-İslâmî*, Devre 9, c.2, s.165; Temîmî, *el-Eshümü'l-muhtelita fî mîzânî's-şerîa*, 91-92; Hâcîrî, "Hükmü'l-iktitâb ve'l-mütâcera", 228.

³³⁰ Merzûkî, *Hükmü'l-iktitâb evi'l-mütâcera fî eshümi's-şerikâti'l muhtelita*, 99.

³³¹ Mecma'u'l-fıkhî'l-İslâmî, *Mecelletü Mecma'i'l-fıkhî'l-İslâmî*, Devre 7, Karar:7/4/68; Temîmî, *el-Eshümü'l-muhtelita fî mîzânî's-şerîa*, 90; Merzûkî, *Hükmü'l-iktitâb evi'l-mütâcera fî eshümi's-şerikâti'l muhtelita*, 101-102.

³³² Buhârî, "el-Câmi'u's-şâhîh," 6786; Müslim, "Şâhîh-i Müslim," Fezâil, 2327.

³³³ Temîmî, *el-Eshümü'l-muhtelita fî mîzânî's-şerîa*, 73.

³³⁴ Zerkâ, *Şerhu'l-kavâ'id-i'l-fıkhîyye*, 210.

³³⁵ Hâcîrî, "Hükmü'l-iktitâb ve'l-mütâcera", 228.

girer. Bunun üzerine hüküm bina edilmez.³³⁶ İnsanların yatırım ihtiyaçları farklı ve çeşitli olduğundan zaruretin aksine her bir ferdin ihtiyacı genelleştirilemez.³³⁷ Ümmetin fertleri faizli bankalara para yatıran karışık şirketlere yatırım yapmadıklarından dolayı büyük bir sıkıntı içinde değildirler. Helâl yatırım alanları çok çeşitlidir ve bu konuda ihtiyaç bulunmamaktadır.³³⁸ Devletin veya halkın ihtiyacı olduğu için karışık şirketlerin kurulmasında maslahat vardır demek doğru olmaz. Maslahatın olduğu düşünülse bile bazı şirketlerin buna ihtiyacı vardır. Tüm karışık şirketlere bu hüküm teşmil edilemez.³³⁹

Üçüncü şart; zaruretler ve hâcetler kendi miktarlarınca takdir olunur³⁴⁰ ve hâcetin aşan kısmına cevaz verilemez. İhtiyaç ortadan kalktığında cevaz da ortadan kalkar.³⁴¹ Ayetin gerektirdiği şekilde ölmeyecek kadar ruhsattan yararlanılmalıdır.³⁴² Bu kaideyle amel etmek doğru olsa bile zaruret için hisse senetleri adına büyük bir tehlikenin olması gerekir. Hâcetin varlığı kabul edilmiş olsa da hiç harama bulaşmayan temiz şirketler olduğu sürece hâcetin varlığından söz edilemez.³⁴³ Karışık hisse senetlerine ihtiyaç ömrüne dayanılarak cevaz verilmiştir. Mâni' zail olduktan memnûn avdet eder.³⁴⁴ Çünkü fasit akitlerde ilke, akdin geçersiz olmasıdır.³⁴⁵ İhtiyaç delilinin kullanılması faizli bankalara mevduat yatırma konusundadır. İslami bankalar kurulduktan sonra faizli bankalardan mevduatları çekmek gerekmektedir. Böylece İslami bankalar gelişir ve İslam iktisadı faaliyetleri artar.³⁴⁶ Şirketlerin finansman bulmaları için islam iktisadı araştırmacılarının caiz olan formüller bulmasıyla karışık şirketlere yatırım yapmanın ihtiyacı kalmamıştır.³⁴⁷ Selem, murabaha gibi faizsiz ticaret alternatifleri mevcut iken karışık şirketlere cevaz verilemez.³⁴⁸ Bu noktada İzzeddin b. Abdüsselâm'dan delil getirilmesi yersizdir. Çünkü haram her yeri kaplamamıştır, mübah yatırımlar çoktur.³⁴⁹ İnsanların karışık şirketlerin hisse senetlerini alması ihtiyaç değildir. Zira hisse senetlerinden kazanılan temettümler azdır. Asıl kazanç hisse senedi alım-satımından kaynaklanmaktadır. Bunu yaparken zarar etme

³³⁶ Hâcîrî, "Hükmü'l-iktitâb ve'l-mütâcera", 227.

³³⁷ Zerkâ, *Şerhu'l-kavâ'idü'l-fıkhiyye*, 210.

³³⁸ Şiblî, *El-Hidemâtü'l-istismâriyye fi'l-masârif ve ahkâmühâ fi'l-fıkhi'l-İslâmî*, c.2, s.245; Hâcîrî, "Hükmü'l-iktitâb ve'l-mütâcera", 226; Merzûkî, *Hükmü'l-iktitâb evi'l-mütâcera fî eshümi's-şerikâti'l muhtelita*, 97.

³³⁹ Âli Süleyman, *El-İktitâb ve'l-mütâcera bi'l-eshüm*, 30; Hâcîrî, "Hükmü'l-iktitâb ve'l-mütâcera", 226; Merzûkî, *Hükmü'l-iktitâb evi'l-mütâcera fî eshümi's-şerikâti'l muhtelita*, 92.

³⁴⁰ İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l Fetâvâ*, c.32, s.90.

³⁴¹ İzzeddin b. Abdüsselâm, "Kavâ'idü'l-ahkâm fî meşâlihi'l-enâm," c.2, s.165.

³⁴² *Kur'ân-ı Kerim*, Bakara, 2/173.

³⁴³ Umrânî, *el-İstismâr ve'l-mütâcera*, 15-17; Hâcîrî, "Hükmü'l-iktitâb ve'l-mütâcera", 228.

³⁴⁴ *Mecelle*, Madde 24.

³⁴⁵ İbnü's-Sübkî, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*, c.1, s.245.

³⁴⁶ Nedvî, "Hükmü tedâvül'l-eshümü'l-muhtelita bi'l-unsuri'r-ribeviyyi", 15-17.

³⁴⁷ Merzûkî, *Hükmü'l-iktitâb evi'l-mütâcera fî eshümi's-şerikâti'l muhtelita*, 92-93.

³⁴⁸ Merzûkî, *Hükmü'l-iktitâb evi'l-mütâcera fî eshümi's-şerikâti'l muhtelita*, 94.

³⁴⁹ Merzûkî, *Hükmü'l-iktitâb evi'l-mütâcera fî eshümi's-şerikâti'l muhtelita*, 101.

ihтимalleri de vardır.³⁵⁰ Bu şirketlere yatırıma devam edilmesi onların faizle iştiğal etmeye devam etmelerini desteklemektedir. Karışık şirketlere fetva vermek halkı Allah ve Rasulü'nün savaşı açmakla korkuttuğu fiili yapan şirketlere sevk eder ve bereketi mahveder.³⁵¹

c.Örf

Şeriatın naslarıyla tearuz etmediği sürece örfün rolü ve etkisi inkâr edilemez. Nitekim âlimler bir memleketin âdetlerini öğrenmedikçe kadıların fetva vermesine izin vermemişlerdir. İbnü'l-Kayyim yeni âdetler çıktığında onunla amel etmeyi gerekli görmüş, unutulmuş âdetleri göz önüne almamak ve eski kitaplarda yazılanlara takılıp kalmamak gerektiğini söylemiştir ve fetvayı örfeye uygun şekilde vermeyi öğütlemiştir.³⁵² Karadâğî faizli bankalara para yatırmak veya bankadan faizli kredi çekmenin karışık şirketler için örf haline geldiğini ileri sürerek bu şirketlerin hisse senedini almaya cevaz vermektedir.³⁵³

Karışık şirketlere cevaz vermeyenler bu delile karşı şeriatın naslarıyla teâruz etmediği sürece örfeye bakılır demişlerdir. Riba ile ilgili açık naslar olduğu için Karadâğî'nin getirdiği delili batıl kabul etmişlerdir.³⁵⁴

d.Umûmu'l-belvâ

“Umûmu'l-belvâ ve ref'ul harac” ve “sakınılması mümkün olmayan şey affedilir” kaideleri fıkıh araştırmacıları tarafından bu meselenin çözümünde zikredilmiştir.³⁵⁵ Bu kâidenin uygulama alanları çoktur. Süyûtî ve Zeynüddin İbn Nüceym'in kitaplarında umûmü'l-belvâ ilkesi “Meşakkat kolaylaştırmayı gerektirir” kaidesinin açıklamalarında geçmektedir. Az necâsetin affedilebileceği de bunlardan bir tanesidir.³⁵⁶ Faizli bankaya para yatırarak veya faizli

³⁵⁰ Merzûkî, *Hükmü'l-iktitâb evi'l-mütâcera fî eshümi's-şerikâti'l muhtelita*, 95.

³⁵¹ Merzûkî, *Hükmü'l-iktitâb evi'l-mütâcera fî eshümi's-şerikâti'l muhtelita*, 104.

³⁵² İbn Kayyim el-Cevziyye, “İ'lâmü'l-muvakkî'in,” c.3, s.66; Karadâğî, “Bahsü'l-esvâki'l-mâliyye fî mîzânî'l-fikhi'l-islâmî”, 56.

³⁵³ Merzûkî, *Hükmü'l-iktitâb evi'l-mütâcera fî eshümi's-şerikâti'l muhtelita*, 41; Karadâğî, “Bahsü'l-esvâki'l-mâliyye fî mîzânî'l-fikhi'l-islâmî”.

³⁵⁴ Merzûkî, *Hükmü'l-iktitâb evi'l-mütâcera fî eshümi's-şerikâti'l muhtelita*, 122-123.

³⁵⁵ Hâcîrî, “Hükmü'l-iktitâb ve'l-mütâcera”. s.232

³⁵⁶ Süyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*, 78; İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*, 72.

bankadan kredi çekerek haram işlere bulaşan şirketlerin sermayesini ve ticari faaliyetlerini arttırması için bu bankalarla iş yapmaktan kaçınması mümkün değildir.³⁵⁷ Karışık şirketlerden hisse senedi almamak yatırımcılar için de kaçınılması zor bir durumdur. Çünkü şirketlerin büyük bir çoğunluğu karışık şirketlerdir.³⁵⁸

Kaçınılması mümkün olmayan durumların affedilebileceği ile getirilen delil şunlara dayanır:

Mergînâni, Hidaye'sinde; "kaçınılması mümkün olmayan ve kaçınmaya güç yetirilemeyen az necaset gibi şeylere sıkıntıyı ortadan kaldırmak için itibar edilmez" demiştir.³⁵⁹ Muvattâ şerhinde Bâcî "kaçınılması mümkün olmayan şey affedilir"³⁶⁰ demektedir. Abdullah El-Menî', çoğunluğu helâl olup az bir miktar haram karışmış olan hisse senetlerinin genel ihtiyaçtan dolayı caiz olması gerektiğini dile getirmektedir. Bu az miktarın onun tedavülünün cevazına tesir etmeyeceğini söylemektedir.³⁶¹

"O, size din hususunda hiçbir zorluk yükledi"³⁶² ayet-i kerimesinden kaçınılması imkânsız bazı durumlarda bir takım şer'î hükümlerin gereğinin terkedilebileceği hükmü çıkarılmıştır. Buna dayanılarak karışık şirketlerin hisse senetlerine cevaz verilmiştir.³⁶³ Ayrıca hisse senetlerinin tedavülü meselesi uluslararası iktisat için zorunlu bir ihtiyaçtır. Hiçbir devlet buna bigâne kalamaz.³⁶⁴

Karışık şirketlere cevaz vermeyen fıkıh araştırmacıları bu kaidenin insanların kaçınmasının zor olduğu meselelerde kullanılması gerektiğini söylemişlerdir.³⁶⁵ Çünkü kaçınılması mümkün olmayan az miktarın bağışlanacağı konusunda şüphe yoktur. Fakat haram hisselerle ortak olmak bir zaruret ya da ihtiyaç değildir ve ondan sakınmak da mümkündür. Ayrıca affedilen az miktar da kasıtsız olarak harama düşülmesi durumunda gerçekleşir. İnsan az miktarda necaseti bilerek elbisesine koysa, az miktar necasetin affedilmesi doğru olur mu? Bundan dolayı cevaz veren

³⁵⁷ Umrânî, *el-İstismâr ve'l-mütâcera*, 18; Hâcîrî, "Hükmü'l-iktitâb ve'l-mütâcera", 232.

³⁵⁸ Menî', *Buhûs fî'l-İktisadi'l-İslâmî*, 235; Umrânî, *el-İstismâr ve'l-mütâcera*, 18.

³⁵⁹ Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî el- Mergînânî, "el-Hidâye fî şerhi bidâyeti'l-mübtedî" (593/1197), c.4, s.550; Temîmî, *el-Eshümü'l-muhtelita fî mîzânî's-şerîa*, 83-84.

³⁶⁰ Ebü'l-Velîd Süleymân b. Halef b. Sa'd et-Tücebî el- Bâcî, "el-Müntekâ şerhu'l-muvaṭṭa" (Mısır, 474/1081 1332), c.1, s.62; Temîmî, *el-Eshümü'l-muhtelita fî mîzânî's-şerîa*, 84.

³⁶¹ Menî', *Buhûs fî'l-İktisadi'l-İslâmî*, 236-239; Temîmî, *el-Eshümü'l-muhtelita fî mîzânî's-şerîa*, 84; Merzûkî, *Hükmü'l-iktitâb evi'l-mütâcera fî eshümi's-şerikâti'l muhtelita*, 39-41.

³⁶² *Kur'ân-ı Kerim*, Hacc, 22/78.

³⁶³ Ebu Zeyd, "Hisse Senedi İşlemlerinde Şer'î Problemler," 785,792.

³⁶⁴ Menî', *Buhûs fî'l-İktisadi'l-İslâmî*, 235-238; Halîl, *El-Eshüm ve's-senedât ve ahkâmühâ*, 154; Hâcîrî, "Hükmü'l-iktitâb ve'l-mütâcera", 232.

³⁶⁵ Halîl, *El-Eshüm ve's-senedât ve ahkâmühâ*, 155; Hâcîrî, "Hükmü'l-iktitâb ve'l-mütâcera", 232.

alimlerin bilerek harama girme ile haram ve şüpheli şeylerden kaçınmanın zorluğunun arasını ayırmaları gerekmektedir.³⁶⁶

Haram faaliyetleri de bulunan şirketlerin hisse senetlerine yatırım yapmak, kaçınılması imkânsız olan durumlara girmeyeceğinden, böyle şirketlere yatırım yapmak caiz olmayacaktır. Zira şirketler ve yatırımcılar en ufak bir zorluk olmadan faizden kaçınabilirler.³⁶⁷ Hisse senedi piyasasında kazanmak için belirlenmiş tek bir yol yoktur. Ziraat, sanayi ve gayri menkul gibi çeşitli yatırım alanları mevcuttur.³⁶⁸ Ayrıca bu kaideyle delil getirebilmek için hakkında nas olmayan bir konu olmalıdır. Ancak faizin haramlığı konusunda nass varken bu kaide istişhadda kullanılamaz.³⁶⁹

e. Hisse Senedi Ortaklığının Yeni Bir Mesele Olması

Hisse senedi ortaklığı daha önce fıkıh kitaplarında bulunmayan yeni bir ortaklık türüdür. Özellikleri fukaha tarafından bilinen şirket türlerinden farklıdır. Hisse senedi sahipleri şirketin kararlarında ve tasarruflarında etkili bir konumda değildir. Şirketin yönetimi için vekil tayin etmiş gibidir. Ancak bu, sarahaten verilen bir vekalet olmayıp zımnen verilmiş bir vekalet gibi görülmelidir. Ayrıca hisse senedi çıkaran şirketler bağımsız tüzel kişiliğe sahiptir. İdaresi yönetim kuruluna aittir ve sermayede sınırlı sorumluluğa sahiptir. Hisse senedi sahiplerinin yönetim kuruluna girmesi yasak dahi olabilmektedir. Bundan dolayı yönetim kurulunun aldığı kararlar sonucunda harama düşülmüşse dahi hisse senedi sahibinin bu noktada sorumluluğu bulunmamaktadır. Hisse sahipleri haram muamelelere razı değilse onlara bir sorumluluk yoktur.³⁷⁰

Dr. el-Karî de anonim şirketlerde bulunan hisse ortaklığındaki mülkiyeti kölenin mülkiyetindeki sınırlı sorumluluğa kıyas etmiştir. Onun kıyası anonim şirketlerdeki sınırlı sorumluluk üzerine bina edilmiştir. Çünkü anonim şirket mülk şirkettir, akit şirketi değildir. Köle de kendisine ticaret izni verilmiş me'zun köledir.³⁷¹

³⁶⁶ Temîmî, *el-Eshümü'l-muhtelita fî mîzânî's-şerîa*, 84-85.

³⁶⁷ Merzûkî, *Hükmü'l-iktitâb evi'l-mütâcera fî eshümi's-şerikâti'l muhtelita*, 121-123.

³⁶⁸ Umrânî, *el-İstismâr ve'l-mütâcera*, 18-19.

³⁶⁹ İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*, 72; Hâcîrî, "Hükmü'l-iktitâb ve'l-mütâcera", 233.

³⁷⁰ el-Mecmû'atü's-şer'iyye bi-masrifî'r-râcihi, "Karârâtü'l-hey'eti's-şer'iyye bi-masrifî'r-râcihi," (Riyad: Dâru Küñzü İşbiliyâ, 2010), Karar No:310; Umrânî, *el-İstismâr ve'l-mütâcera*, 30-31; Merzûkî, *Hükmü'l-iktitâb evi'l-mütâcera fî eshümi's-şerikâti'l muhtelita*, 42-44.

³⁷¹ Merzûkî, *Hükmü'l-iktitâb evi'l-mütâcera fî eshümi's-şerikâti'l muhtelita*, 44.

Anonim şirket, fukaha nezdinde bilinen şirket tiplerinden farklı olduğu kabul edilse bile fıkıh araştırmacılarının açıkladığı gibi vekalet üzerine kurulmuştur. Hisse senedi sahibinin yönetim kurulundaki kararlara etki edemediği bilinse de onların hisse senedini almak zaruret değildir.³⁷²

f.Fıkhî Kaideler

Fıkıh araştırmacıları güncel iktisadi meselelerin çözümünde fıkhî kaidelere başvurmuşlardır. Aşağıda karışık şirketlere cevaz verenlerin istiḥadda bulundukları fıkhî kaideler incelenecektir.

aa.Zamanın Değişmesiyle Hükümlerin Değişmesi Kuralı ile Delil Getirme

Vakıadan hareketle şöyle bir delil sunulmaktadır:

“Ezmanın tagayyürü ile ahkâmın tagayyürü inkâr olunamaz”.³⁷³ Zamanın değişmesiyle hükümlerin de değişmesi hayatın gereğidir. Müslümanlar günümüzde İslam’ın tatbik edildiği bir dünya düzeninde yaşamadıkları için ruhsatlar olmaksızın muamelede bulunmaları mümkün değildir.³⁷⁴ Zira kadim ulema da fesâdü ehli’z-zaman başlığıyla birçok meselede hüküm bina etmişlerdir.³⁷⁵ Nitekim bu konuda İzzeddin b. Abdüsselâm“Haramlar, hiçbir helâl bulunmayacak şekilde yeryüzünü kaplarsa, ihtiyaç duyulan maddeleri kullanmak zaruret içermesine bağlı olmadan caizdir. Burada zaruretlerin tahlili üzerinde durulmaz. Zaruretlerin tahlili üzerinde durmak müslümanları zayıflatır ve kafirlerin İslam beldelerini istila etmesine yol açar demiştir”.³⁷⁶ Bu gerekçelerle gayrimüslim ülkelerde yaşayan zayıf müslümanların mahzurlu kazancı temizlemeleri şartıyla karışık şirketlere yatırım yaparak mallarını koruyabileceklerine cevaz verilmiştir.³⁷⁷

Karışık şirketlere cevaz vermeyenler ise Allah’ın hükmünün tüm asırlara şamil olduğunu ve örfün Allah’ın yasasına egemen olamayacağını söylemişlerdir.³⁷⁸ Zamanın değişmesiyle hükümlerin değişeceği kaidesi de bu tür hisse senetlerine cevaz vermenin delili olamaz. Çünkü

³⁷² Halil, *El-Eshüm ve's-senedât ve ahkâmühâ*, 159; Umrânî, *el-İstismâr ve'l-mütâcera*, 31.

³⁷³ *Mecelle*, Madde 39; Zerkâ, *Şerhu'l-kavâ'idü'l-fıkhiyye*, 227.

³⁷⁴ Merzûkî, *Hükmü'l-iktitâb evi'l-mütâcera fî eshümi's-şerikâti'l muhtelita*, 41; Karadâğî, “Bahsü'l-esvâki'l-mâliyye fî mîzânî'l-fıkhi'l-islâmî”, 57.

³⁷⁵ Nedvî, “Hükmü tedâvülî'l-eshümi'l-muhtelita bi'l-unsuri'r-ribeviyyi”, 19.

³⁷⁶ İzzeddin b. Abdüsselâm, “Kavâ'idü'l-aḥkâm fî meşâlihi'l-enâm,” c.2, s.188; Karadâğî, “Bahsü'l-esvâki'l-mâliyye fî mîzânî'l-fıkhi'l-islâmî”, 57; Temîmî, *el-Eshümü'l-muhtelita fî mîzânî's-şeria*, 70; Merzûkî, *Hükmü'l-iktitâb evi'l-mütâcera fî eshümi's-şerikâti'l muhtelita*, 35.

³⁷⁷ Nedvî, “Hükmü tedâvülî'l-eshümi'l-muhtelita bi'l-unsuri'r-ribeviyyi”, 27.

³⁷⁸ Merzûkî, *Hükmü'l-iktitâb evi'l-mütâcera fî eshümi's-şerikâti'l muhtelita*, 124.

bu şirketlere yatırım yapıldığında münker temize çıkarılmış olunur, yapılması gereken ise münkeri ortadan kaldırmak suretiyle mücadele etmektir.³⁷⁹ Naslarla çatışmayan ve ümmetin faydalanmasını sağlayacak genel usûl ve ilkeler çerçevesinde bir ekonomik sistem için araştırmalar yapılması gerekmektedir.³⁸⁰

bb. Bağımsız Halde İken Caiz Olmayan Tabi İken Caiz Olur

Bu kaideye³⁸¹ kaynaklık eden “Kim de malı olan bir köle satarsa alıcı da herhangi bir şart koşmamış ise kölenin malı satana aittir”³⁸² hadis-i şerifidir. Malı olan köle satıldığında alıcı şart koşmadığında kölenin malı köleye tâbi olarak satıcıya geçer. Gerçekleşen satımda kölenin malı sarf şartlarına tabi olmadan alıcıya intikal etmiş olur.³⁸³ Bu hadisten hareketle kaide oluşturulmuştur. Klasik kaynaklarda bu kaidenin örnekleri olarak hamile hayvanın karnındaki yavru kastedilmeden satışı,³⁸⁴ temelleri ve duvarları bilinmeyen evin satışı gösterilmektedir.³⁸⁵ Kaideye göre hamilenin yavrusu tek başına satılamaz ancak annesine tabi olarak satılabilir.³⁸⁶ Karışık şirketlerin işlemlerinin çoğunluğu da mübah olup çok az işlemleri faizlidir ve bu az miktardaki faiz de mübâh olan kısma tabi olarak caiz görülmektedir.³⁸⁷ Yine bu kuralın ışığında, şirketin asıl faaliyet alanı mübah olmaya devam ettiği sürece, likidite sağlamada, faizli bankaya para yatırma ya da ondan borç alma işlemleriyle karışık hisse senetleri önemsiz bir miktarda haram içerse de asıl amacı faizle muamele yapmak değildir. Şüphesiz faizli işlemler haramdır ve günahı gerektirir. Bu günah da şirketin yönetim kuruluna aittir ve Allah’ın ilan ettiği Allah ve Rasülü ile savaşa girme³⁸⁸ durumuna neden olur. Yönetim kurulunun işlediği haramlar aslı helâl olan şirket işlemlerine tabidir, asıl değildir. Böylece geriye kalan mallar ve işlemler mübah olmaktadır.³⁸⁹

³⁷⁹ Ebu Zeyd, "Hisse Senedi İşlemlerinde Şer’î Problemler," 792.

³⁸⁰ Karadâğî, “El-İstismâr fi’l-eshûm”, 75; Temîmî, *el-Eshûmü’l-muhtelita fi mîzânî’s-şerîa*, 88-89.

³⁸¹ Süyûtî, *el-Eşbâh ve’n-nezâ’ir*, 117; İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve’n-nezâ’ir*, 102; Zerkâ, *Şerhu’l-kavâ’idi’l-fıkhiyye*, 253.

³⁸² Buhârî, “el-Câmi’u’s-şâhîh,” 2379; Müslim, “Şâhîh-i Müslim,” 1543.

³⁸³ Menî’, *Buhûs fi’l-İktisadi’l-İslamî*, 227; Keleş, “Güncel Dinî Meseleler İstişare Toplantısı-X”, 333.

³⁸⁴ Menî’, *Buhûs fi’l-İktisadi’l-İslamî*, 227.

³⁸⁵ Hâcîrî, “Hükmü’l-iktitâb ve’l-mütâcera”, 223; Merzûkî, *Hükmü’l-iktitâb evi’l-mütâcera fi eshûmî’s-şerikâti’l-muhtelita*, 34.

³⁸⁶ Süyûtî, *el-Eşbâh ve’n-nezâ’ir*, c.1, s.120; İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve’n-nezâ’ir*, 102; Ebu Zeyd, “Hisse Senedi İşlemlerinde Şer’î Problemler,” 785.

³⁸⁷ Menî’, *Buhûs fi’l-İktisadi’l-İslamî*, 227; Merzûkî, *Hükmü’l-iktitâb evi’l-mütâcera fi eshûmî’s-şerikâti’l-muhtelita*, 33; Hâcîrî, “Hükmü’l-iktitâb ve’l-mütâcera”, 223.

³⁸⁸ *Kur’ân-ı Kerim*, Bakara, 2/279.

³⁸⁹ Karadâğî, “Bahsü’l-esvâki’l-mâliyye fi mîzânî’l-fikhi’l-islâmî”, 67; Karadâğî, “El-İstismâr fi’l-eshûm”, 83; Temîmî, *el-Eshûmü’l-muhtelita fi mîzânî’s-şerîa*, 76-77.

Karışık şirketlere cevaz vermeyenler hem delil getirilen fıkıh kâidesini hem de fikhî kaidelerle istiṣhatta bulunup bulunulamayacağını tartışmışlardır.³⁹⁰ Öncelikle delil olarak gösterilen fıkıh kuralının örneğinde akde konu şeyler aslen meşru niteliklidir. Tek başına iken işlem yapılamaması biri diğerine tabi olduğundandır. Faiz tek başına zaten helâl bir işlem değildir.³⁹¹ Parasını faizli bankaya koyan veya faizli bankadan kredi çeken şirketlerin hisse senetlerinin caiz olmasıyla ilgili getirilen hamile hayvanın satışının caiz olması delili iki açıdan kıyas meal fâriktir. Birincisi, hamile hayvanın satışı menedilmemiştir. Fakat faiz, sonu Allah ve Resulü ile savaş sayılacak kadar kuvvetli bir şekilde menedilmiştir. İkincisi, kıyas yapılmak istenildiğinde illet-i camianın makîs ve makîsun aleyhte bulunması gerekir. Hamile hayvanın satımının yasaklanmasının illeti karnındaki bilinmezliği (garar) ve teslim güc yetirilememesidir.³⁹² Faiz meselesinde ise bu illet bulunmamaktadır. Çünkü faiz meçhul değildir. Makîs ile makîs aleyh arasında illet ihtilafı olduğundan kıyas batıl görülmektedir. Ayrıca Dr. Sıddîk ed-Darîr garar mâkud aleyhin aslı ile ilgili ise garar akdin sıhhatine etki eder, tabi üzerinde ise akdin sıhhatini etkilemez demektedir. Hisse senetlerinde ribanın tahakkuku ile ilgili garar yoktur. Karışık şirketler için riba almak da vermek de tabi değildir, asıldır.³⁹³ Bunlara ilaveten verilen örnekte satım gerçekleştiğinde ilişki bitmektedir. Fakat faizli hisse senedi işlemlerinde ise ilişki devam ederek yatırımcı faizli şirkete ortak olmaktadır. Şayet bu karışık hisse senedi ile işlem yapmaya cevaz verilirse faizli karz sözleşmelerine de caiz denmesi gerekir ki, bu da mümkün değildir.³⁹⁴

Fikhî kaide başka bir açıdan da tartışılmıştır. Tabi olanda asıl olanın bağışlanmış, gayr-ı maksudun yasaklanmış olması şart koşulur. Bu durum karışık şirketlerde gerçekleşmez. Çünkü faizli bankalarla kredi sözleşmeleri imzalandığında veya oraya para konulduğunda haram işlemler münferiden gerçekleştirilir ve helâl işlemlerle karıştırılmaz. Bu sebeple kaidenin delil olarak getirilmesi doğru olmaz.³⁹⁵

Cevaz verenlerin nasstan elde etmedikleri hükümle içtihatta bulunmaları tartışılmıştır. “Mevrid-i nassta içtihadı mesağ yoktur” hükmü naslardan elde edilmiştir. İctihat zanni olduğu için elde edilecek hüküm de nassın aksine zanni olacaktır. Çünkü nasstan elde edilecek hüküm

³⁹⁰ Kimi araştırmacılar fıkıh kaidelerinin Kuran ve sünnetle çelişmeyeceği gerekçesiyle bu kaidelerle istidlal etmeyi her meselede uygun görmemektedir.

³⁹¹ Merzûkî, *Hükmü'l-iktitâb evi'l-mütâcera fî eshümi's-şerikâti'l muhtelita*, 86-87.

³⁹² Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed eş- Şevkânî, "Neylül-evtâr şerhu Münteķa'l-aḥbâr" (Mısır, 1250/1834 1993), c.5, s.176.

³⁹³ Merzûkî, *Hükmü'l-iktitâb evi'l-mütâcera fî eshümi's-şerikâti'l muhtelita*, 90-91.

³⁹⁴ Halîl, *El-Eshüm ve's-senedât ve ahkâmühâ*, 147; Umrânî, *el-İstismâr ve'l-mütâcera*, 25; Temîmî, *el-Eshümü'l-muhtelita fî mizânî's-şerîa*, 77-78; Hâcîrî, “Hükmü'l-iktitâb ve'l-mütâcera”, 223-225; Bayındır, *Fikhî ve İktisadi Açıdan İslamî Finans-2: Para ve Sermaye Piyasaları*, 85.

³⁹⁵ Umrânî, *el-İstismâr ve'l-mütâcera*, 30.

yakînîdir ve yakîn zannîye tercih edilemez.³⁹⁶ Nasslarda ribanın haramlığı açıktır. Faizli bankalara para yatıran faiz yemiş olur ve Allah’a isyan etme durumuna düşer. Nasslar âmmdır ve tahsis edecek daha kuvvetli bir muhassis yoktur.³⁹⁷

Fıkhi kaidelerle istiḥatta bulunulamayacağı tartışılmıştır. Fıkıh ve usûl alimlerinin külli kaidelerin delil olmadığına ittifak ettiği söylenmiştir. Edille-i şer’iyye kitap, sünnet, icmâ, kıyas ve benzeri bilinen delillerdir. Bunların içinde külli kaideler sayılmamıştır.³⁹⁸ Sadece kitap ve sünnete dayanan kaidelerin delil olarak kabul edileceği ifade edilmiştir.³⁹⁹

Söz konusu külli kaide örnekleri arasında şunlar da vardır:

“Şuf’a hakkı ağaçlarda ve binalarda asâle yoluyla değil, bağlı olduğu toprak sebebiyle sabit olur.”⁴⁰⁰ “Satım akdinde su ve yol hakkı toprağa tabi olarak sabit olur ve tek başlarına satıma konu olamazlar.”⁴⁰¹ Bu kaidenin örnekleri gösteriyor ki; kaidenin uygulaması mahzurlu işlemleri devam eden akitlerde değil son bulmuş akitlerde olabilir.⁴⁰²

Bu kuralla ilgili verilen diğer bir örnek de ağaçtaki meyvenin olgunlaşmadan önce satılmasıdır. Arazi satımına tabi kılınarak hemen toplamak şartıyla olgunlaşmamış meyvenin satımına cevaz verilmiştir. Başka bir örnekte ise kadınların şahitliği ile nesep sabit olmamasına rağmen, kadınlar doğumla ilgili şahitlikte bulunurlarsa tebaan nesep sabit olur denilmiştir. Ancak bu kuralların anlaşılması zikredilen uygulamalar ışığında mümkündür. Faizli işlemler gibi Şâri’in bizzat haram kıldığı şeyler, bir şeye tabi kılınarak caiz hale getirilemez. İçinde şarap bulunan bir dükkânın, dükkâna tabi kılınarak satılması caiz değildir. Çünkü bu dolaylı yoldan şarap satışını içerir.⁴⁰³

Bu kaide kendisinden daha kuvvetli kaidelerle çatıştığı için delil olarak sakıt olur. Daha kuvvetli kaideler; “Der-i mefâsid celb-i menâfiden evladır” ve “Helâlle haram birleştiğinde haram galip gelir” gibi kaidelerdir. Bunun yanı sıra Hayber’de Hz. Peygamber’in kolye satışıyla ilgili buyurduğu hadisi⁴⁰⁴ de vardır. Bu hadiste tabi olarak bulunan faize müsamaha göstermemiştir. Dolayısıyla ister amaçlanan olsun ister amaçlanmayan olsun faizin ebediyen affedilmeyeceğine

³⁹⁶ Zerkâ, *Şerhu’l-kavâ’idi’l-fikhiyye*, 147.

³⁹⁷ Merzûkî, *Hükmü’l-iktitâb evi’l-mütâcera fî eshümi’s-şerikâti’l muhtelita*, 83.

³⁹⁸ Zerkâ, *Şerhu’l-kavâ’idi’l-fikhiyye*, 34; Merzûkî, *Hükmü’l-iktitâb evi’l-mütâcera fî eshümi’s-şerikâti’l muhtelita*, 83-84.

³⁹⁹ Merzûkî, *Hükmü’l-iktitâb evi’l-mütâcera fî eshümi’s-şerikâti’l muhtelita*, 85-86.

⁴⁰⁰ Zerkeşî, *el-Mensûr*, c.3, s.375.

⁴⁰¹ İbn Nuceym, *el-Eşbâh ve’n-nezâ’ir*, 102.

⁴⁰² Halîl, *El-Eshüm ve’s-senedât ve’ahkâmühâ*, 147-148; Hâcirî, “Hükmü’l-iktitâb ve’l-mütâcera”, 224.

⁴⁰³ Ebu Zeyd, “Hisse Senedi İşlemlerinde Şer’î Problemler,” 789.

⁴⁰⁴ Ahmed b. Hanbel, “el-Müsneid,” 23938; Müslim, “Şahîh-i Müslim,” Büyû, 1591; Tirmizî, *Sünenü’t-Tirmizî*, 1255; Nesâî, “es-Sünenü’l-kübrâ,” Büyû, 6120.

delalet eder.⁴⁰⁵ Bu kaideyle delil getirmek kabul edilse bile tabi olan az miktarla asıl olan çok miktarın sınırı ictihadî olacağından belirlenmesi mümkün görünmemektedir.⁴⁰⁶ Burada kıyas yapılan şeyler birbirleriyle uyum arz etmemektedir.

cc. Hüküm Çoğunluğa Göre Verilir Kaidesi

“Hüküm çoğunluğa göre verilir”, “hüküm gâlip olana göredir” ve “itibar galibi şaya olup nadire değildir”⁴⁰⁷ gibi kaidelerden yola çıkan fıkıh araştırmacıları karışık hisse senetleri az miktarda haram çok miktarda helâl içerir diyerek hisse senetleri ile işlem yapmak caizdir demişlerdir.⁴⁰⁸ Klasik kaynaklarda fukahanın uygulama örnekleriyle istiştatta bulunmuşlardır. İbn Kayyim (751/1350)’ın mahzurlu malın helâl mala fizîken karışması halinde yaptığı izahat bunlardandır. Haram, helâl mala karıştığında birinci durumda haram kan, idrar, şarap ve meyte gibi aynî haram ise; üzerinde izi görünüyorsa ancak helâlin vasıfları devam ediyorsa helâl harama dönüştü denilemez. Fakat o kullanılırsa haram kullanılacağı için hüküm haramdır. İkinci durumda, haram likesbihî gibi gasp edilen mal helâl dirhemlere karışırsa haram miktar kadarı çıkarılır. Bu helâlden kaçınmayı gerektirmez. Çünkü haram dirhemini karıştığı maldan haram miktar çıkarılınca geri kalan helâl olur. Bu gasp edilen mal veya fasit akit gibidir ve haramlık aynına işlememiştir. Haramlık sonradan sirayet etmiştir.⁴⁰⁹ İbn Kayyim, haram dirhemleri haram likesbihî sınıfına dahil ederek haram miktar çıkarılınca geri kalanın helâl olacağını söylemektedir.

Klasik kaynaklardan başka bir örnek İbn Nüceym (970/1563)’den verilmektedir. Bir adamın malının çoğunluğu helâl olursa malından yemek ve hediyesini kabul etmek caizdir, çoğunluğu haramsa değildir. Bir yerde helâl malla haram mal karışırsa haram olduğuna dair bir emare yoksa satın almak caizdir. Bir akitte boğazlanmış hayvan eti ile meyte birleşmiş olursa haramın butlana yol açmasının kuvvetinden dolayı akit batıl olur. Ancak mal müdebber köle ve halis köle (القن) olarak birleşmiş olursa haramlığın zayıflığından dolayı akit fasit olur.⁴¹⁰ İbn Nüceym

⁴⁰⁵ Umrânî, *el-İstismâr ve 'l-mütâcera*, 25-26.

⁴⁰⁶ Umrânî, *el-İstismâr ve 'l-mütâcera*, 27.

⁴⁰⁷ *Mecelle*, Madde 42; Zerkâ, *Şerhu'l-kavâ'id-i-fıkhiyye*, 235.

⁴⁰⁸ Karadâğî, “El-İstismâr fi'l-eshüm”, 83; Menî', *Buhûs fi'l-İktisadi'l-İslâmî*, 230; Temîmî, *el-Eshümü'l-muhtelita fi mîzânî's-şeria*, 85-86; Hâcîrî, “Hükmü'l-iktitâb ve'l-mütâcera”, 231; Merzûkî, *Hükmü'l-iktitâb evi'l-mütâcera fi eshümü's-şerikâti'l muhtelita*, 36; Rahman, “Ethical Investment in Stock Screening and Zakat on Stocks”, 52.

⁴⁰⁹ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürai ed-Dımaşkî el-Hanbelî İbn Kayyim el-Cevziyye, *Bedâiü'l Fevâid* (Beyrut: Dâr'ul Kitâbi'l Arabiyyi, t.y.), c.3, s.257; Menî', *Buhûs fi'l-İktisadi'l-İslâmî*, 232; Merzûkî, *Hükmü'l-iktitâb evi'l-mütâcera fi eshümü's-şerikâti'l muhtelita*, 36.

⁴¹⁰ İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*, 96-97; Karadâğî, “Bahsü'l-esvâki'l-mâliyye fi mîzânî'l-fikhi'l-islâmî”, 60.

de haramları kuvvet derecesine göre ayırarak hüküm vermektedir ve çoğunluğun hükmünü kabul etmektedir.

Hanbelî fakihlerinden Ba'î'ye (803) malı haram olan birinin malından yemenin caiz olup olmadığı sorulduğunda dört şey söylenebileceğini ve üçüncüsünün şöyle olduğunu belirtmiştir: Malın çoğunluğu haramsa hüküm de haramdır. Çoğunluğu haram değilse hüküm de haram değildir. Çünkü çokluk tamamı yerindedir. İbn'ü'l-Cevzî Minhâc'da böyle demiştir diye cevap vermiştir.⁴¹¹ Hanbelî fakihî Buhûti aynı konuyla ilgili olarak "ipek miktarı görünüş ve ağırlıkça diğerlerine eşit olduğunda veya diğerlerinden az olduğunda onu kullanmak haram değildir. Görünüşte ipek miktarı fazla olursa o saf ipek gibi değerlendirilir ve kullanımı haram olur. Çünkü hüküm çoğunluğa göre verilir"⁴¹² derken Şafii fakihî Hısnî de ipek ve keten karışımı için çoğunluğa göre hüküm verileceğini söylemiştir.⁴¹³

Günümüz fıkıh araştırmacılarından Abdullah b. Menî' karışık hisse senetlerinin alım-satımı konusunda hüküm çıkarılırken zâhire bakılmasının yeterli olduğunu, daha fazlasını araştırmaya gerek olmadığını söylemiştir. Çünkü hisse senetlerindeki çoğunluğun mübah olmaya devam ettiği sürece hükmün de mübah olduğunu söylemiştir.⁴¹⁴

Hüküm çoğunluğa göre verilir kaidesinden hareketle fukahânın birçok konuda caiz olanla olmayan bir şeyin karışması durumunda cevaz yönünde fetva verdiği görülmektedir. Çoğunlukla temizlik, ibadetler, muamelat, elbiseler (ipek karışmış), avcılık, yeminler ve kölelik bablarında bu kaide kapsamına giren uygulamaların olduğu dikkat çekmektedir.⁴¹⁵

Karışık şirketlere cevaz vermeyenler ise klasik kaynaklardan verilen örneklerin cevaza delalet etmeyeceğini söylemektedirler. İbn Kayyım'ın sözlerinin faizli sözleşmeleri tashihe delalet etmediğini, gasbı veya fasit akdi sahih hale getirmediğini söylemişlerdir. İbn Kayyım helâl mala karışmış haramın nasıl temizleneceğini söylemektedir. Ayrıca İbn Kayyım'ın sözlerinde karıştığında, benzediğinde ifadesi vardır. Bu hisselerde ise haram olduğu açıkça bilinmektedir. Hisse yatırımcılarının faizli borç alan veya faize para yatıran şirketlere bile ortak olması haramdır.⁴¹⁶

⁴¹¹ Ebü'l-Hasen Alâüddîn Alî b. Muhammed b. Alî el- Ba'î, "el-Kavâ'id ve'l-fevâ'idü'l-uşûliyye ve mâ yete'allâku bihâ mine'l-aḥkâmî'l-fer'iyye" (803/1401 1999), 133; Menî', *Buhûs fi'l-İktisadi'l-İslamî*, 234; Merzûkî, *Hükmü'l-iktitâb evi'l-mütâcera fî eshümi's-şerikâti'l muhtelita*, 38,39.

⁴¹² Buhûti, *Keşşâfü'l-kınâ*, c.1, s.281.

⁴¹³ Takıyyüddîn Ebû Bekr b. Muhammed b. Abdilmü'min el-Hüseynî Hısnî, "Kifâyetü'l-aḥyâr" (Dımaşk, 829/1426 1994), 157.

⁴¹⁴ Menî', *Buhûs fi'l-İktisadi'l-İslamî*, 234-235; Merzûkî, *Hükmü'l-iktitâb evi'l-mütâcera fî eshümi's-şerikâti'l muhtelita*, 38,39.

⁴¹⁵ Karadâğî, "Bahsü'l-esvâki'l-mâliyye fî mîzânî'l-fikhi'l-islâmî", 65.

⁴¹⁶ Merzûkî, *Hükmü'l-iktitâb evi'l-mütâcera fî eshümi's-şerikâti'l muhtelita*, 105, 116.

Ba'î'nin sözüne de faizli malın şüphe babından olması sebebiyle yasak kapsamına girdiği şeklinde cevap verilmiştir. Çünkü şüpheli şeyler yasaklar kapsamındadır. Bu yüzden şüphe ile kıyas yapılmaz. Nitekim şüpheli şeylerden uzak durmanın harama düşmekten koruyacağı ile ilgili hadis-i şerif⁴¹⁷ cevap için yeterli görülmüştür.⁴¹⁸

Buhûti ve Hısnî'nin hüküm çoğunluğa göre verilir demelerine şöyle cevap verilmiştir. Şirketlerin faize para yatırmaları veya faizli kredi kullanmaları bu konuyla ilgili değildir. İpeğin yasaklanmasının illeti fakirlerin kalbinin kırılmasının önlenmesidir. O yüzden dıştan ipek görüntüsü olmayıp keten vb. görüntüsü varsa yasak kapsamına girmemektedir. Ayrıca "Şunu iyi bilin ki; Cahiliyye döneminden kalan tüm faizler ayaklarımızın altındadır"⁴²⁰ hadislerinden nasslarda faizin azının da çoğunun da nehy edildiği anlaşılmaktadır. Buradaki "küll" lafzı en kuvvetli umum siygasıdır ve tüm fertlerine şamildir. Faiz almak veya faiz vermeyi de içine alan faizin tüm suretlerini yasaklayan bir lafızdır. Bundan dolayı karışık hisse senetleri için hüküm çoğunluğa göre verilir kaidesi ile delil getirmek caiz değildir.⁴²¹

Hüküm çoğunluğa göre verilmesi kuralı mutlak değildir. Öyle olsaydı Rasulullah (s.a.s.) "Çoğu sarhoş edenin azı da haramdır"⁴²² buyurmuşken helâl olan içeceklere az bir miktar şarap katılarak şarap içmek caiz olurdu. Aynı şekilde az necaset bile olsa suyun rengi, tadı ve kokusunu değiştiren necasetler suyu pisletmiş olmazdı.⁴²³

Hüküm çoğunluğa göre verilir şeklinde bir kaide kavaid kitaplarında geçmemektedir şeklinde bir eleştiri de yöneltmektedirler. Mecelle'de "hüküm galibi şayia göredir, nadire değildir"⁴²⁴ şeklindeki kaideden bu kaide çıkarılmıştır. Mecelle Madde 42'nin gerekçesi örfüdür. İnsanların çoğunluğunun benimsediğine itibar edilir. Ancak örf, nasla tearuz etmediğinde ihticac edilir. Faizin haramlığı ise nasla sabittir. Bu yüzden örfe itibar edilmez.⁴²⁵

⁴¹⁷ Buhârî, "el-Câmi'u's-şâhih," İmân, 52, Buyû, 34; Müslim, "Şâhih-i Müslim," Müsâkât, 107,108; Ebû Dâvûd, "es-Sünen," Buyû, 3329; İbn Mâce, "Sünen-i İbn Mâce," Fiten, 3984; Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, Buyû, 1205; Nesâî, "es-Sünenü'l-kübrâ," Büyû, 5997.

⁴¹⁸ Merzûkî, *Hükmü'l-iktitâb evi'l-mütâcera fî eshümi's-şerikâti'l muhtelita*, 117-118.

⁴²⁰ Müslim, "Şâhih-i Müslim," Hac, 1218.

⁴²¹ Merzûkî, *Hükmü'l-iktitâb evi'l-mütâcera fî eshümi's-şerikâti'l muhtelita*, 119-120.

⁴²² Ebû Dâvûd, "es-Sünen," Nehyi Ani'l Müskir, 3682; Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, Bab No:3, 1865, c.1863, s.1356; İbn Mâce, "Sünen-i İbn Mâce," Bab No:10; Ahmed b. Hanbel, "el-Müsne'd," 6558.

⁴²³ Mecma'u'l-fikhi'l-İslâmî, *Mecelletü Mecma'i'l-fikhi'l-İslâmî*, Devre 9, c.2, s.166-167; Şiblî, *El-Hıdemâtü'l-istismâriyye fî'l-masârif ve ahkâmühâ fî'l-fikhi'l-İslâmî*, c.2, s.251; Temîmî, *el-Eshümü'l-muhtelita fî mîzânî's-şerîa*, 79, 86-87; Umrânî, *el-İstismâr ve'l-mütâcera*, 23; Merzûkî, *Hükmü'l-iktitâb evi'l-mütâcera fî eshümi's-şerikâti'l muhtelita*, 116; Hâcîrî, "Hükmü'l-iktitâb ve'l-mütâcera", 231.

⁴²⁴ Mecelle, Madde, 42.

⁴²⁵ Merzûkî, *Hükmü'l-iktitâb evi'l-mütâcera fî eshümi's-şerikâti'l muhtelita*, 116.

g. Gabn-ı Yesîr ve Garar-ı Yesîr'e Cevaz Verilmesi

Fukahanın bey' ve muâvaza akitlerinde gabn-ı yesir ve garar-ı yesire cevaz verdiği bilinmektedir. Hanefiler belirli oranları aşmayan gabni görmezden gelmişlerdir.⁴²⁶ Fakihlerin az miktara itibar etmemesi muamelelerde az miktardaki haram faaliyetin görmezden gelinmesini mümkün kılmaktadır. Hatta fakihler bir şeyin yarısından fazlasını aşmayan haramın da göz ardı edilebileceğini söylemektedir. Örneğin ipekli elbise giyme hususunda ipek oranının %50'yi aşmaması durumunda erkeklerin bu ipekli elbiseyi giymesinin caiz olduğunu söylemişlerdir. Suyutî "ipek ve ipek dışında şeylerle dokunmuş elbisede ipek miktarı daha fazla olmayıp, hatta -sahih görüşe göre- eşit bile olsa erkekler için helâl olur" demiştir.⁴²⁷

Karışık şirketlere cevaz vermeyenler ise Hanefi fıkıhçıların gabnin akitlerde bulunmasının akdin sıhhatini etkilemeyeceğini söylediklerini kabul etmekle beraber bunun alışverişlerde haramı caiz gördükleri anlamına gelmediğini ifade etmişlerdir. Hanefiler bununla ilgili garar-ı yesîri menkul mallarda %5'ten, hayvanlarda %10'dan ve gayr-ı menkullerde de %20'den az olduğu durumlarda akdin sıhhatine engel görmemişlerdir.⁴²⁸ Burada alışverişlerdeki gabinden maksat garar olup olmamasına bakılmaksızın piyasa değerinin üstündeki fiyatla satış yapmaktır. Satıcının gabin oranını dikkate almadan aldatma ve garara dayalı olarak piyasa değerinin üzerindeki satışları caiz görülmemiştir. Çünkü fakihler aldatma ve yalanın haram olduğu konusunda ittifak etmiştir. Bundan da Hanefilerin gabin konusunda belirledikleri oranların, gabin sebebiyle fesih veya müşteriye gabin miktarınca rücu hakkı vermeyi istedikleri için ortaya koydukları görülmektedir. Yoksa Hanefi fakihlerinin bu oranlara ulaşmayan haramı alışverişlerde caiz gördükleri anlamına gelmemektedir. Fakihler garar-ı yesiri de ticaretin gereği gördükleri için, taraflar arasında nizaya sebebiyet vermedikçe akdin sıhhatine engel görmemişlerdir. Genellikle de garar-ı yesîr nizaya sebep olmadığı için bağışlanabilir kabul edilmiştir.⁴²⁹

Erkeklerin, yarısı veya daha fazlası ipekten oluşan elbise giymelerine izin verilmesinden helâlle karışan haramın bağışlanabileceği anlamı çıkarılmamalıdır. Çünkü ipek başka bir cinsle karıştırılırsa ortaya yeni bir kumaş türü çıkmış olur. Madenlerde de durum benzerdir. Hile maksadı olmaksızın başka bir türle karışan madende hangi maden baskın olursa ona göre

⁴²⁶ Ebu Zeyd, "Hisse Senedi İşlemlerinde Şer'i Problemler," 784.

⁴²⁷ Süyutî, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*, 127; Ebu Zeyd, "Hisse Senedi İşlemlerinde Şer'i Problemler," 784-785.

⁴²⁸ Ebu Zeyd, "Hisse Senedi İşlemlerinde Şer'i Problemler," 788.

⁴²⁹ Ebu Zeyd, "Hisse Senedi İşlemlerinde Şer'i Problemler," 788-789.

muamele görür. Eğer altın başka bir madenle karışırsa, yarısı veya yarısından daha fazlası altınsa saf altın gibi muamele görür. Bu konuda diğer ribevî malların durumu da aynı hükme tabidir.⁴³⁰

h. Yahudi ve Hristiyanlarla Muamelede Bulunmanın Caiz Olması

Karışık şirketlere cevaz verenler, alimlerin yahudi ve hristiyanlarla muamelede bulunmanın haram olmadığına hükmetmelerine dayanarak delil getirmişlerdir.⁴³¹ Hz. Peygamber (s.a.s.)'in, bir yahudinin davetini kabul ettiğini, davet edenin malının çoğunun helâl mi haram mı olduğunu araştırmadığını ve verilen ziyafette onların yemeğini yediğini delil olarak sunmuşlardır.⁴³² Delil getirilen de: "Bir Yahudi Nebi (s.a.s.)'yi arpa ekmeği ve yağ yemeye davet etti ve o da icabet etti"⁴³³ hadis-i şerifidir.⁴³⁴

Bir başka delil de Hz. Peygamber (s.a.s.)'in kafır, müşrik devlet başkanlarından ve başkalarından gelen hediyeleri kabul etmesini öne sürmektedirler.⁴³⁵ Buharî'nin tahrîç ettiği bir başka hadiste: "Rasulullah (s.a.s.) Hayberli Yahudilere Hayber toprağından çıkacak olanın yarısını onlara vermek şartıyla çalışmaları ve ziraat yapmalarına izin verdi"⁴³⁶ buyrulmaktadır.⁴³⁷ Hayber ehli yahudiydi ve faizle iştilal ediyorlardı. Buna rağmen Hz. Peygamber onlarla ortaklık kurdu. Buhari de bu ortaklığı Sahih'inde Zimmî ve müşriklerle muzaraada ortaklık şeklinde bab başlığı yaptı. Bilinmektedir ki Buhari'nin fıkhi görüşleri bab başlıklarındadır. Haramla iştilal etmelerine rağmen onları vekil tayin etmiştir ve onları denetlememiştir. Hasat zamanı geldiğinde Abdullah b. Revaha'yı onlara göndermiştir. Haramla karışık veya gayr-ı meşru muameleleri olan kimselerle ortaklık yasak olsa en başta Hz. Peygamber bundan uzak dururdu. Bu ortaklıkla ilgili şer'i yasak gelmemesi de bir

⁴³⁰ Ebu Zeyd, "Hisse Senedi İşlemlerinde Şer'i Problemler," 789.

⁴³¹ Karadâğî, "El-İstismâr fi'l-eshüm", 84; Temîmî, *el-Eshümü'l-muhtelita fi mîzânî's-şerîa*, 98.

⁴³² Sakran, *El-Eshümü'l-muhtelita*, 42.

⁴³³ Ahmed b. Hanbel, "el-Müsned," 13201.

⁴³⁴ Temîmî, *el-Eshümü'l-muhtelita fi mîzânî's-şerîa*, 101-102.

⁴³⁵ Müslim, "Şahîh-i Müslim," 1775.

⁴³⁶ Buhârî, "el-Câmi'u's-şahîh," İcâre, 2285.

⁴³⁷ Umrânî, *el-İstismâr ve'l-mütâcera*, 31; Sakran, *El-Eshümü'l-muhtelita*, 55; Temîmî, *el-Eshümü'l-muhtelita fi mîzânî's-şerîa*, 105.

delildir.⁴³⁸ Yine Hz. Aişe (r.anha) 'dan: "Rasulullah bir yahudiden yiyecek satın aldı ve bir süreye kadar zırhını rehin bıraktı."⁴³⁹ hadisi de delil gösterilmektedir.⁴⁴⁰

Son olarak Al-Baraka İslam Ekonomisi Sempozyumu'nda alınan karar delil olarak sunulmuştur. Müslümanların gayr-i müslim ülkelerde faaliyet gösteren şirketlerin hisselerini başka helâl bir alternatif bulamamaları şartıyla almalarına çoğunlukla izin verilmiştir.⁴⁴¹

Karışık şirketlere cevaz vermeyenler ise yahudi ve hristiyanlarla muamelede bulunmak, günahta ve düşmanlıkta yardımlaşma sayılmaz demişlerdir. Bizzat Peygamberimiz (s.a.s.) onlarla alım-satım yapmış ve onlara rehin bırakmıştır. Bunu söylemek Rasulullah (s.a.s.)'ın uygulamasına muhalefet olur. Ancak onların şirketleri haram muamelelerde bulunmak için kurulmuşsa, yahudi ve hristiyanlarla ortak olmak, müslümana caiz olmayacaktır.⁴⁴²

Hz. Peygamber (s.a.s.)'in, bir yahudinin davetini kabul etmesi deliline gelince, karışık şirketlere ortak olmanın haramlığı başka bir şey, onların yemeğini yemek farklı bir durumdur. Burada da yine hediye kabul etmeyle şirkete ortak olma arasında bir alaka yoktur. Alimlerin çoğu da kafirlerin hediyesinin kabul edilmesini caiz görmüşlerdir.⁴⁴³

Delil getirilen Buhari hadisine gelince; "bir tarlanın kiraya verilmesi caiz mi?" sorusuna verilmiş cevaptır. Ayrıca burada ortağın haramla iştigali söz konusu değildir. Söz konusu ortaklık ziraî üründedir.⁴⁴⁴ Burada Hayber'lilerle ziraî ortaklıkta saf mübah bir ortaklık vardır. Yahudilerin faizle iştigalleri diğer işlerinden kaynaklanmaktadır.⁴⁴⁵

i.Satın Alınan Senedin Şirketin Bir Parçası Olarak Meşru Olduğu

Karışık hisse senetlerine şirketin bir parçası olarak bakıldığında alınmasında sakınca görmeyen fıkıh araştırmacıları vardır. Bunlara göre alınan hisse senedi faiz ya da para değildir, maldır ve

⁴³⁸ Umrânî, *el-İstismâr ve'l-mütâcera*, 32-33; Sakran, *El-Eshümü'l-muhtelita*, 56-57.

⁴³⁹ Buhârî, "el-Câmi'u's-şâhih," Rehin, 2509.

⁴⁴⁰ Karadâğî, "Bahsü'l-esvâki'l-mâliyye fî mîzânî'l-fikhi'l-islâmî", 69.

⁴⁴¹ *El-Fetâva'l-iktisâdiyye*, c.1, s.99; Karadâğî, "Bahsü'l-esvâki'l-mâliyye fî mîzânî'l-fikhi'l-islâmî", 68.

⁴⁴² Mecma'u'l-fikhi'l-İslâmî, *Mecelletü Mecma'i'l-fikhi'l-İslâmî*, Devre 9, c.2, s.168; Temîmî, *el-Eshümü'l-muhtelita fî mîzânî's-şerîa*, 98-99.

⁴⁴³ Temîmî, *el-Eshümü'l-muhtelita fî mîzânî's-şerîa*, 102-105.

⁴⁴⁴ Temîmî, *el-Eshümü'l-muhtelita fî mîzânî's-şerîa*, 106-107.

⁴⁴⁵ Halîl, *El-Eshüm ve's-senedât ve ahkâmühâ*, 160; Umrânî, *el-İstismâr ve'l-mütâcera*, 33.

ekonomik değerdir. Mal almak da şer'an mübah olduğundan bu hisse senetlerinin alınması caiz olmaktadır.⁴⁴⁶

Bir başka açıdan karışık şirketlerin hisse senetleri köle mülkiyetine kıyas edilmiştir. Çünkü her ikisinde de sınırlı sorumluluk vardır. Bazı fukaha, efendinin me'zun kölesinin faizle kazandığı kârı tasadduk etmesi gerektiğini söylemişlerdir. Burada köle ister faizli işlemler yapsın isterse muamelelerinde usulsüzlük yapsın vb. efendi fazlasıyla tasaddukta bulunur. Kölenin ticaretinde ne kadarlık gayrı meşru işlem yaptığı bilinmezse yapılan tasadduk onu affettirmektedir.⁴⁴⁷ Karışık şirketlerin hisse senetlerinde gayrı meşru işlemlerin miktarı bilinirse o miktarda tasaddukta bulunulur. Eğer bilinmezse şirketin işlemlerinden elde edilen kârın elden çıkarılması güzel olur. Bu benimsenmesi umulan bir yoldur; yoksa bu şirketlere yatırımın haramlığına hiçbir gerekçe ileri sürülemez. Bir Müslüman için de faizle iş yapan köleyi mülk edinmesi haramdır.⁴⁴⁸

Farklı bir içtihat olarak “el umûru bi makâsıdihâ” kaidesinden hareketle karışık şirketlere ortak olmak da hisse satın almak da caizdir. Çünkü ortaklığın amacı alım-satım ve şirketi İslami kurallara uygun hale getirmeye çalışmaktır.⁴⁴⁹

Karışık şirketlere cevaz vermeyenler ise hisse senedi mülkiyetinin köle mülkiyetine kıyasına kıyas meal fârik demişlerdir. Akitler maksatlarına göredir. Bir ticarete maksat kâr elde etmektir. Şirketlerde sözleşme imzalayanların maksadı kâr elde etmektir. Buradaki kâr kölenin mal sahibi kılınarak onun ücretsiz çalıştırılmasından elde edilen kazançtır. Kölelin ticaret yapma maksadı nadirdir ve nadire göre hüküm verilmez. Bu kıyas doğru olsa bile köleye haramla ticaret yapma izni verilmesi caiz değildir. Bir başka açıdan bu kıyas doğru kabul edilirse haram faaliyetleri amaç edinmiş şirketlerin hisse senetlerine sahip olmaya cevaz verilmiş olur. Dr. Darîr şöyle diyor:” Me'zun köle ticarete hile yapabilir, faizli muameleler ve şarap ticareti yapabilir ve bu muameleleri efendisini bağlamaz. Ancak bu türlü durumlarda hisse senedi sahiplerine zorluk, sıkıntı yoktur. Çünkü şirket hisse senedi sahiplerinden bağımsız hareket etmektedir. Bu sebeple bu kıyas doğru değildir.”⁴⁵⁰

⁴⁴⁶ Hayreddin Karaman, “Menkul Kıymetler Borsası”, *İslâm Açısından Borsa* Ensar Neşriyat, 1994), 62; Çolak, *Borsa İstanbul'da Yapılan İşlemlerin İslâm Fıkhı Açısından Değerlendirilmesi* 96.

⁴⁴⁷ Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdîrahmân el-Mısri Karâfî, “ez-Zahîre” (Beyrut, 684/1285 1994), c.5, s.319; Umrânî, *el-İstismâr ve 'l-mütâcera*, 28-29.

⁴⁴⁸ Umrânî, *el-İstismâr ve 'l-mütâcera*, 29.

⁴⁴⁹ Nedvî, “Hükmü tedâvülî'l-eshûmî'l-muhtelita bi'l-unsuri'r-ribeviyyi”, 25.

⁴⁵⁰ Umrânî, *el-İstismâr ve 'l-mütâcera*, 29-30.

4.Haram Kazancın Temizlenmesi Şartı

Karışık şirketlere cevaz verenler haram faaliyetlerden doğan kârdan tahakkuk eden haram kazancın hesaplanıp elden çıkarılmasını şart koşmuşlardır.⁴⁵¹ Hissedarlar mali dönem sonunda kârlarına tahakkuk eden haram kazancı hesaplayıp hiçbir şekilde yararlanmadan İslami ilkelere uygun eğitim, sağlık, bayındırlık, yoksullara yardım vb. hayır hizmetlerine vererek kârlarını temizlemiş olurlar. Çünkü öz sermayeden hasıl olan kâr helâldir.⁴⁵²

Haram faaliyetlerden doğan kârı temizlemek sorunları çözmemektedir. Burada mesele haram kazancın temizlenmesi değildir. Bilakis problem faizli sistemin desteklenmesi ve bilerek bu işlemleri yapan kuruluşların savunulmasıdır. Bu şirketlerin faizli kredi vermesi veya faizli kredi alması arasında bir fark yoktur. Şirket ne yaparsa hisse sahibi olanlar da o fiilde ortaklardır. Şirket faizli kredi aldığı anda hisse sahibi de faizli kredi almış gibi olur. Alınan faizli kredilerle yapılan yatırımlardan doğan kârı temizlemek, faizli işlem yapmanın haramlığını izale etmez. Müslümana düşen ise ne faizli sisteme destek vermek ne de faizli işlemler yapan kuruluşlara ortak olmaktır. Müslüman, duruşuyla batılı ortadan kaldırmaya ve münkerden nehyetmeye çalışmalıdır.⁴⁵³

a.Yüzdelik Oranın Kaynağı

Muvatta'nın müsakat babında mushaf, kılıç, kolye ve yüzüklerde bulunan altın veya gümüş süslerin altın veya gümüş para ile satılmasında haram hükmü verilmemiş ve bir kısıtlamaya da gidilmemiştir. Altın ve gümüş süsler tabi hükmünde kabul edilmiştir. Mushaf veya mücevher oranını 2/3 veya daha fazlası ya da altın ve gümüşten oluşan süs oranının 1/3'ten az olmasına cevaz verilmiştir.⁴⁵⁴ Bu görüş bazı furu' fıkıh kitaplarında geçtiği üzere istihsan sebebiyle söylenmiş olabilir. Bazıları da gabn-i yesirdeki %5'lik oranı bu konuda esas almış olabilir. Yine tahıllarda ve meyvelerde zekât vermede asgari oran %5'tir. Bir oran belirlenmesinin gerekli olduğu düşünüldüğünden cari uygulamalara bakılarak bu oranlar belirlenmiş olabilir.⁴⁵⁵

⁴⁵¹ Nedvî, "Hükmü tedâvül'l-eshümi'l-muhtelita bi'l-unsuri'r-ribeviyyi", 28; Kurumu, "Faizsiz Bankacılık Standartları," 445; Birliği, *Pay Senedi İhracı ve Alım-Satımı*, 8.

⁴⁵² Karaman, *İş ve Ticaret İlmihali*, 242; Çolak, *Borsa İstanbul'da Yapılan İşlemlerin İslâm Fıkhi Açısından Değerlendirilmesi* 94; Şiblî, *Ebhâs fî Kadâyâ Maliyye Muâsıra*, 37.

⁴⁵³ Ebu Zeyd, "Hisse Senedi İşlemlerinde Şer'i Problemler," 789-790

⁴⁵⁴ İmam Mâlik, "el-Muvatta", c.2, s.703; Menî', *Buhûs fî l-İktisadi'l-İslamî*, 228.

⁴⁵⁵ Umrânî, *el-İstismâr ve l-mütâcera*, 57.

Gayrı meşru faaliyet alanlarındaki işlemlerden elde edilen gelire yönelik uygulanan farklı oranların günümüz fıkıh araştırmacılarının içtihadından kaynaklandığı görülmektedir.⁴⁵⁶

b.Vasiyet Hadisine Dayanılarak Belirlenen Azlık-Çokluk Ölçüsü

Karışık hisse senetlerine belirli şartlarla cevaz verilirken, bağışlanabilir az haramın sınırının tayininde en meşhur oran standardı, Sa'd b. Ebî Vakkas (55/675) (r.a.)'ın vasiyet hadisinden çıkarılan üçte birlik ölçüdür. Sa'd b. Ebî Vakkas Allah Rasulü (s.a.s.)'ne gelip şöyle demişti: "Ey Allah'ın Rasulü! Ben zenginim ve bana varis olacak bir tek kızım var. Malımın üçte ikisini tasadduk edeyim mi?" dedim; Hz. Peygamber: "Hayır!" buyurdular. "Yarısını tasadduk edeyim mi?" dedim; yine "hayır!" buyurdular. Tekrar "üçte birini tasadduk etsem," dedim; bunun üzerine: "Üçte bir mi, üçte bir de çoktur. Çünkü varislerini zengin olarak bırakman, onları insanlara el açar durumda bırakmandan daha hayırlıdır," buyurdular.⁴⁵⁷ Bu hadisten hareketle, Racîhî Bank Shariah Group ve Kuveyt İlahiyat Fakültesi dekanı Dr. Abdulgaffar Şerif, üçte bir ve fazlasını çokluğun, üçte birin aşağısını ise azlığın ölçüsü olarak belirlemişlerdir.⁴⁶⁰

Azlık çokluğun ölçüsüyle ilgili delil getirilen bu hadis vasiyetle ilgilidir. Vasiyet de teberra akitlerindendir. Teberra akitlerinde üçte bir ve fazlası çokluğun göstergesidir. Vasiyetle ilgili bu oran her şeydeki azlık çokluk ölçüsüne teşmil edilemez. Hadis bağlam dışı delil getirilmektedir.⁴⁶² İbn Hacer Sahih-i Buhari şerhinde vasiyet hadisindeki azlık ve çokluğun göreceli olduğunu ifade etmiştir.⁴⁶³ Bundan dolayı hadisteki oranları azlık çokluk tayininde ölçü almak doğru değildir.⁴⁶⁵ Biri vasiyet diğeri faiz olan makîs ve makîsun aleyh arasında bir alaka yoktur.⁴⁶⁷

Vasiyet hadisinde azlık çokluğun belirlenmesinde miktara konu olan üçte birlik ölçünün başında elif lâm takısı vardır. Elif lâm takısı ahd içindir. Sadece vasiyet konusunda üçte bir ölçünün çok olduğunu ifade eder. Cins ifade etmediği için genele teşmil edilip tüm bahisler için kullanılamaz. Şari'in nasslarında mefhumu muhalefe delil kabul edilmez. Üçte bir de çoktur sözünden üçte birden aşağısı azdır manası çıkarılamaz. "Ribayı kat kat yemeyin"⁴⁶⁹ ayeti az

⁴⁵⁶ Rahman, "Ethical Investment in Stock Screening and Zakat on Stocks ", 52.

⁴⁵⁷ İmam Mâlik, "el-Muvaṭṭa'", Vasiyye, 4; Ahmed b. Hanbel, "el-Müsned," c.3, s.123; Buhârî, "el-Câmi'u's-ş-şâhîh," 6733 .

⁴⁶⁰ Temîmî, *el-Eshümü'l-muhtelita fî mîzânî's-şerîa*, 95-96 ; Ebu Zeyd, "Hisse Senedi İşlemlerinde Şer'i Problemler," 785-786.

⁴⁶² Rahman, "Ethical Investment in Stock Screening and Zakat on Stocks ", 52.

⁴⁶³ İbn Hacer el-Askalânî, "Fethu'l-bârî bi-şerhi Şâhîhi'l-Buhârî," c.5, s.365

⁴⁶⁵ Ebu Zeyd, "Hisse Senedi İşlemlerinde Şer'i Problemler," 793.

⁴⁶⁷ Umrânî, *el-İstismâr ve'l-mütâcera*, 56; Temîmî, *el-Eshümü'l-muhtelita fî mîzânî's-şerîa*, 96.

⁴⁶⁹ *Kur'ân-ı Kerim*, Âl-i İmrân, 3/130.

ribanın helâlligine delil olamaz. Üçte birlik oranın az olduğunu kabul edersek şarabın azının helâl olduğunu söylememiz gerekir. Şarap içmenin azı da çok gibidir hadisi gayet açıktır.⁴⁷⁰ Ali Muhyiddin el-Karadâgî de azlık çokluk ölçüsüyle delil getirilen bu hadiste kastedilenin teberru akitlerinde üçte birlik ölçünün çok olduğunu ifade etmektedir.⁴⁷¹

Katılım endekslerinin finansal izleme kriterlerinde yer alan %30 ya da %33'lük üst sınırın belirlenmesinde ve haram unsurlardan elde edilen gelir için belirlenen %5 sınırı ile ilgili olarak İslam'ın ana kaynaklarında doğrudan bir dayanak olmadığı eleştirilmektedir.⁴⁷²

5. Bir Mahalde Helâle Haramın Bir Araya Gelmesi Sorunu

İslam hukukçularının temizlik, ibadet ve muamelatla ilgili birçok meselede fetva verirken çoğunluğu esas aldıkları bilinmektedir.⁴⁷³ Zira klasik dönem fıkıhçıları haram kısmı az, mübah kısmı fazla olan malda tasarruf edilebilir şeklinde görüş bildirmişlerdir.⁴⁷⁴ Bunlardan hareketle asıl faaliyet alanı mübah olup gelirlerinde az miktarda harama bulaşmış karışık şirketlerin hisse senetlerini almanın caiz olduğuna klasik kaynaklardan deliller getirmişlerdir.⁴⁷⁵

Kaidenin kaynağı olarak İbn Mâce ve Dârekutnî'nin İbn Ömer'den merfû olarak rivayet ettikleri "Haram, helâli haram kılmaz" hadisi zikredilmektedir.⁴⁷⁶ Bu hadis ile ilgili olarak Busiri Zevaid'de "Bu hadisi Nafi'den rivayet eden Abdullah zayıftır" demiştir.⁴⁷⁷ Sünen-i İbn Mâce'nin şarihlerinden Abdulhâdî es-Sindî'nin Kifayet'ül-Hâce fi Şerhi İbn Mâce adlı eserinde bu hadis ile kastedilen mananın açık şekilde anlaşılmadığı zikredilmektedir. İhtimallerden birincisi; bir erkek bir kadınla zina edip daha sonra onunla evlenmek isterse, o erkeğe zina yaptığı kadının helâl olabileceğidir. İhtimallerden ikincisi ise; bir erkekle kadın zina ettiğinde

⁴⁷⁰ Umrânî, *el-İstismâr ve'l-mütâcera*, 56.

⁴⁷¹ Ali Muhyiddin Karadâgî, *Eserü'd-duyûn ve nugûduş-şerike evi'l-mahfazati alâ hükmi tedâvili'l-eshûmi ve's-sukûki ve'l-vahadâti'l-istismâriyye dirâsetü fıkhiyye iktisâdiyye Araştırma No:61*, 1 Baskı (Cidde: El-Banku'l-İslâmiyyü li't-tenmiyeti 2003), 53-54

⁴⁷² Mohammed Husain Khatkhatay, "Shariah Compliant Equity Investments: An Assessment of Current Screening Norms", *Islamic Economic Studies* 1/15 (2007); Ergene, "Bist Katılım Endeksinin Fıkhi Tarama Metodolojileri Çerçevesinde Değerlendirilmesi", 12.

⁴⁷³ Merzûkî, *Hükmü'l-iktitâb evi'l-mütâcera fi eshûmi's-şerikâti'l muhtelita*, 36.

⁴⁷⁴ Menî', *Buhûs fi'l-İktisâdi'l-İslâmî*, 231-232; Halîl, *El-Eshûm ve's-senedât ve ahkâmühâ*, 153-154; Hâcirî, "Hükmü'l-iktitâb ve'l-mütâcera", 228-229.

⁴⁷⁵ Karadâgî, "El-İstismâr fi'l-eshûm", 77; Menî', *Buhûs fi'l-İktisâdi'l-İslâmî*, 231-235; Umrânî, *el-İstismâr ve'l-mütâcera*, 19.

⁴⁷⁶ İbn Mâce, "Sünen-i İbn Mâce," Nikah, 2015; Ebü'l-Hasen Ali b. Ömer b. Ahmed ed- Dârekutnî, "es-Sünen" (Beyrut, Lübnan, 385/995 1424/2004), Nikah, 89.

⁴⁷⁷ Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Ebî Bekr b. İsmâîl el- Bûsîrî, "Mişbâhu'z-züçâce fi zevâ'id İbn Mâce" (Beyrut, 840/1436 h.1403), c.2, s.123.

bu gayr-ı meşru birleşme nikahla olan birleşmeye benzemeyeceğinden musaharatın gerçekleşmeyeceği ve zina yapan adamın zina yaptığı kadının usûl ve furû ile evlenebileceği şeklinde yorum yapılabilir denmiştir.⁴⁷⁸

Bu kaide klâsik fıkıh metinlerinde farklı şekillerde geçmektedir. İzzeddin b. Abdüsselam'ın Kavaidu'l Ahkâm isimli eserinde "Haram olan bir dirhem, helâl olan bin dirheme karışması durumunda helâl galip geldiği için muamele caizdir,"⁴⁷⁹ Zerkeşî, haram olan bir dirhem, helâl olan bin dirheme karışması durumunda ayırt edilmesi mümkünse ayırt edilir, değilse affedilir, demiştir.⁴⁸⁰ Kâsânî'nin Bedâi'us-Sanâi'deki ifadesi, haramın ifsad ettiği herhangi bir şeyde helâl çoğunluğu oluştursa bunda bir beis yoktur, şeklindedir.⁴⁸¹ İbn Teymiyye'nin el-Fetâvâ'sında ise; "helâl ile haram karıştığında bu iki çeşittir. Birincisinde leş gibi biaynihi haram olan şey temiz bir şeye karıştığında onu tamamen haram kılar. İkincisinde gasbedilmiş mal veya faiz, kumar gibi haram akitlerle elde edilip helâl mala karışan sonradan kazanılmış haramlık (haram likesbihi) hükmü, malın hepsini haram kılmaz. Bir kimsenin malında helâl malla haram mal karışsa, haram mal helâl olanı haram kılmaz. Bilakis o kimsenin helâl miktar kadarını alması uygundur. İnsanların birçoğu helâl dirhemlerine haram dirhemler karışınca hepsinin harama dönüştüğünü zannediyor. Helâl dirhemler çok ise onun helal olduğunda hiçbir ihtilaf yoktur. Ancak helâl dirhemler az ise bazı alimler bu malın tamamından kaçınmayı uygun görmüştür."⁴⁸² diye geçmektedir. Helâl malına haram mal karışan kişi için İbn Teymiyye ve İbn Rüşd haram miktarın sahibi biliniyorsa sahibine verilmesi, bilinmiyorsa sahibi adına tasadduk edilmesi gerektiğini söylemiştir.⁴⁸³ İbn'üs-Sübkî'nin el-Eşbah ve'n-Nazâir'inde de "helâl ile haramın karıştığı durumlarda haramla hükmetmek ihtiyata uygun olandır." diye geçmektedir.⁴⁸⁶ Suyûtî de Gazzalî dışındaki Şafî fakihlerin kendisiyle alışveriş, ticari muamele yapılan

⁴⁷⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî İbn Mâce, "Sünen-i İbni Mâce Tercemesi ve Şerhi", (1983): 519-520.

⁴⁷⁹ İzzeddin b. Abdüsselâm, "Kavâ'idü'l-ahkâm fî meşâlihi'l-enâm," c.1, s.84; Karadâğî, "Bahsü'l-esvâki'l-mâliyye fî mizânî'l-fikhi'l-islâmî ", 61; Menî', *Buhûs fî'l-İktisadi'l-İslamî*, 232; Umrânî, *el-İstismâr ve'l-mütâcera*, 20; Ebu Zeyd, "Hisse Senedi İşlemlerinde Şer'i Problemler," 784.

⁴⁸⁰ Zerkeşî, *el-Mensûr*, c.1, s.128; Karadâğî, "Bahsü'l-esvâki'l-mâliyye fî mizânî'l-fikhi'l-islâmî ", 61; Menî', *Buhûs fî'l-İktisadi'l-İslamî*, 232.

⁴⁸¹ Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed Kâsânî, *Bedâ'î u's-sanâ'i fî tertîbi's-şerâ'i* 2Baskı (Beyrut: Dâru'l Kütübi'l İlmiyye, 1986), c.5, s.144; Karadâğî, "Bahsü'l-esvâki'l-mâliyye fî mizânî'l-fikhi'l-islâmî ", 60; Menî', *Buhûs fî'l-İktisadi'l-İslamî*, 232; Umrânî, *el-İstismâr ve'l-mütâcera*, 20; Ebu Zeyd, "Hisse Senedi İşlemlerinde Şer'i Problemler," 784.

⁴⁸² İbn Teymiyye, *Mecmû' l Fetâvâ*, c.29, s.329; Karadâğî, "Bahsü'l-esvâki'l-mâliyye fî mizânî'l-fikhi'l-islâmî ", 59; Sultan, *El-Eshûm hükmühâ ve âsâruha*, 37; Umrânî, *el-İstismâr ve'l-mütâcera*, 19-20; Temîmî, *el-Eshûmü'l-muhtelita fî mizânî's-şerîa*, 79; Hâcîrî, "Hükmü'l-iktîbâ ve'l-mütâcera", 228-229.

⁴⁸³ Ebû'l-Velîd Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî el-Endelüsî İbn Rüşd, "Fetâvâ imam ibn rüşd (en-Nevâzil (el-Mesâ'il, Kitâbü'l-Ecvibe, Cevâbü İbn Rüşd))" (Beyrut, Lübnan, 520/1126 1971), 289; İbn Teymiyye, *Mecmû' l Fetâvâ*, c.29, s.328; Karadâğî, "Bahsü'l-esvâki'l-mâliyye fî mizânî'l-fikhi'l-islâmî ", 63; Menî', *Buhûs fî'l-İktisadi'l-İslamî*, 232; Nedvî, "Hükmü tedâvülî'l-eshûmî'l-muhtelita bi'l-unsuri'r-ribeviyyi", 28.

⁴⁸⁶ Süyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*, 137; Ebu Zeyd, "Hisse Senedi İşlemlerinde Şer'i Problemler," 784.

kimsenin malının aynının haram olduğu bilinmiyorsa ve haram, malın çoğunluğunu oluşturuyorsa onunla muamele yapmanın mekruh hükmünde olduğunu söylemiştir. Gazzalî ise devlet başkanının verdiği hediyede aynı durum varsa haram olduğunu ifade etmiştir.⁴⁸⁸

Bu deliller ışığında çoğu işlemleri helâl olup bankalarla faizli işlemleri olan şirketlerin hissesenetlerinin alınıp satılmasına cevaz vermişlerdir.⁴⁸⁹

Karışık şirketlere cevaz vermeyenler bu kaideden maksadın haramın tayin edilmesi veya ayırt edilmesinin mümkün olmadığı durumları göstermek olduğunu söylemiştir. Nitekim zikredilen kitaplardaki örnekler de bunu desteklemektedir. Kavaid'ul Ahkam'da İzzeddin b. Abdüsselam haram bir dirhem helâl bin dirheme karışması, bir kişinin süt kız kardeşinin yabancı bin kadınla karışması veya evcil bir güvercinin yabancı bin güvercine karışması gibi⁴⁹⁰ örnekler vererek bu durumlarda haramı tayin etmenin mümkün olmadığını belirtip harama düşme ihtimalinin çok az olduğunu söylemiştir. Yine İbn'üs-Sübkî'nin "harama karışan bir malın tamamının haram sayılması ihtiyattandır" sözü de haramı tayin etmenin mümkün olmaması şeklinde değerlendirilmelidir. Burada helâl mal harama dönüşmüyor, ihtiyat ve galibiyete bakılarak helâle haram hükmü verilmektedir.⁴⁹²

Bu konuda Hanefiler de haramın karıştığı ve helâlin galip geldiği her bir şeyin satımını caiz görmüşlerdir. Burada ayırt edilmesi mümkün olmayacak şekilde haramın helâle karışmasına şöyle örnekler vermişlerdir. Necaset toprağa karışsa bu karışımda toprak baskın ve kendisinden faydalanılabilir (muntefeun bih) olsa toprağa itibarla satımın caiz olacağını söylemişlerdir. Fakat fare hamura veya sıvı yağa düşerse, hamur veya sıvı yağın satışı caiz olmaz. Çünkü burada necis olan haram baskındır, demişlerdir.⁴⁹⁴ Toprağın istihale özelliği olduğu için haramı helâle dönüştürmüştür, sıvı yağ ve hamurun ise böyle bir özelliği yoktur. Ayrıca burada bilerek bir karıştırma değil, kendiliğinden karışma söz konusudur. şirketler ise gelirlerine bilerek haram karıştırmaktadırlar.

İbn Teymiyye'nin "helâl galip olunca muamelenin haramlığına hükmedilmez"⁴⁹⁶ ibaresi de yine ayrıştırılmasının imkânsız olduğu durumda malı haramla karışan kişiyle yapılan helâl karakterli alım-satım gibi akitlerin helâlliliğini vurgular. Ancak bu ibare haramın dahil olduğu

⁴⁸⁸ Süyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*, 107; Karadâği, "Bahsü'l-esvâki'l-mâliyye fî mîzânî'l-fikhi'l-islâmî", 61.

⁴⁸⁹ Bervârî, *Bursatü'l-evrâki'l-mâliyye*, 114.

⁴⁹⁰ İzzeddin b. Abdüsselâm, "Kavâ'idü'l-aĥkâm fî meşâlihi'l-enâm," c.1, s.84.

⁴⁹² Süyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*, 116; Ebu Zeyd, "Hisse Senedi İşlemlerinde şer'i Problemler," 786.

⁴⁹⁴ Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi*, c.5, s.144; Ebu Zeyd, "Hisse Senedi İşlemlerinde şer'i Problemler," 786-787.

⁴⁹⁶ İbn Teymiyye, *Mecmûu'l Fetâvâ*, c.29, s.329.

akitlerde taraf olmanın ya da böyle akitlerle yatırım yapmaya cevaz verilmesine delil teşkil etmez.⁴⁹⁷

Darekutni ve İbn Mace'nin İbn Ömer'den merfu olarak rivayet ettikleri "Haram helâli haram kılmaz"⁴⁹⁸ hadisi ile "Bir mahalde helâlle haram bir araya gelse haram mutlaka helâle galip gelir"⁵⁰⁰ şeklindeki sahabe sözü mütearız (çelişik) görünmektedir. İbn Sübki bu hadislerin mütearız olmadığını şöyle açıklamıştır: "Helâl paranın haram paraya karışması, mahremi yabancılarla karışması gibi durumlarda, haramlık hükmüne ağırlık vererek ve ihtiyaten helâle haram hükmü verilir."⁵⁰² İlk hadisin siyakı lafzın manaya delaletinin farklı olduğunu gösterir. Şöyle ki: Hz. Peygamber (s.a.v.)'e, bir kadına haram yolla yaklaşıp sonra o kadının kızını nikahlayan ya da kızına haram yolla yaklaşıp sonra annesini nikahlayan adamın durumu sorulduğunda "Haram, helâli haram kılmaz" cevabını vermiştir.⁵⁰³ Beyhakî'nin Sünen-i Kübrâ'sında Yahyâ b. Maîn ve diğer hadis imamlarının Osman b. Abdurrahman Vakkâsî hakkında teferrüde düştüğü ve zayıf olduğu bilgisi vardır. İbn-i Şihab ez-Zührî ve bazı alimler ise Hz. Ali(r.a.)'den mürsel mevkuf olup sahih demişlerdir.⁵⁰⁵

"Bir mahalde helâlle haram bir araya gelse haram mutlaka helâle galip gelir" rivayetiyle ilgili olarak İmam Serahsî Mabsût'unda; haramı yemekten sakınmak farzdır. Helâli yemekte ise seçim hakkı vardır. Farz ile mübah arasında ise denklik olmaz. Dolayısıyla helâlin hangisi olduğu kendiliğinden veya bir işaretle ortaya çıkmadığı sürece haramdan sakınmak gerekir demiştir.⁵⁰⁶

Helâlle haramın karışmasıyla ilgili kaidelerin örneklerine bakıldığında, helâle karışan haramın bağışlanacağını açıkça beyan edildiği bir örnek bulunamaz. Fakihlerin örneklerinde yer alan bütün haramlar, ayrıştırılması ve belirlenmesi imkânsız olduğu için izalesi mümkün olmayan helâle karışmış somut haram madde veya temiz bir madde bulaşmış necis bir madde ya da helâlle karışıp tamamı haram maddeye dönüşen haramlardır. Şirketlerin yatırım

⁴⁹⁷ Sultan, *El-Eshüm hükmühâ ve âsârûha*, 37; Ebu Zeyd, "Hisse Senedi İşlemlerinde Şer'î Problemler," 787.

⁴⁹⁸ İbn Mâce, "Sünen-i İbn Mâce," Nikah, 2015; Dârekutnî, "es-Sünen," Nikah, 89.

⁵⁰⁰ Hemmâm, "el-Muşannef," Talâk, 12772; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el- Beyhakî, "es-Sünenü'l-kübrâ" (Beyrut, Lübnan, 458/1066 2003), Nikâh, 13969.

⁵⁰² Süyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*, 106; Merzûkî, *Hükmü'l-iktitâb evi'l-mütâcera fî eshümi's-şerikâti'l muhtelita*, 117.

⁵⁰³ Dârekutnî, "es-Sünen," Nikâh, 89; Ebu Zeyd, "Hisse Senedi İşlemlerinde Şer'î Problemler," 787.

⁵⁰⁵ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el- Beyhakî, "es-Sünenü'l-kübrâ" (Kahire, 458/1066 2011), c.14, s.283.

⁵⁰⁶ Serahsî, *el-Mabsût*, c.10, s.197.

faaliyetlerindeki haram ise, helâle bilerek sokulan, malum ve ayırt edilebilir haramlardır.⁵⁰⁷ Bu kaideler mutlak olarak anlaşılmış olsaydı insanlar haramı caiz kılmak için helâle karıştırıp onu caiz kılarlardı. Faizi alışverişe karıştırmak, şarabı yiyeceğe karıştırmak gibi davranışlar ve böylece tüm akitler helâl hale gelirdi.⁵⁰⁸

“Helâle haram bir arada bulunduğu haram galip gelir”⁵⁰⁹ şeklindeki fıkıh kaidesinin furûu olarak şunlar zikredilebilir: Helâl paranın haram paraya karışması, mahremi yabancılarla karışması gibi durumlarda, haramın baskın kılınması sebebiyle ve ihtiyaten, helâle haram hükmü verilir.⁵¹⁰

Klasik dönem fıkıhçılarının bu konuyla ilgili verdikleri örneklerde “Çok olan helâl dirhemle az olan haram dirhemler karışırsa ve ayrıştırılması mümkün olmazsa bu karışmış dirhemlerle bir mal satın alınabilir” denilir. Fıkıhçılar bu kuralla haramla helâlin karışık olduğu işleme caiz demiyor; ancak haram karışmış malın nasıl elden çıkarılacağını göstermiş oluyorlar. Karışık hisse senetleri alındığında ise o şirkete ortak olunup ilişki devam ettirilmektedir.⁵¹¹

Yine bu kaide ışığında cevaz verenlere şöyle denebilir. Karışık şirkete ortak olanla malını haram unsurlardan temizlemek isteyen arasındaki fark, haram kazançtan tövbe etmektir. Ancak bu şekilde karışık malda tasarruf caiz olur. Klasik fukahanın karışık malla ilgili söyledikleri bu sözler tövbe edip malını haram kazançtan arındırmak isteyen kimse içindir. Caiz olmayan yollarla kazanca devam edenlerle ilgili değildir.⁵¹² Fıkıh kaideleri fıkıh meselelerini kolay anlaşılabilir kalıplarda bir araya toplamak için oluşturulduğundan kaidelerden hüküm çıkarmak da eleştirilmiştir.⁵¹⁴

Fukahanın kitaplarında yer alan örnekler karışık şirketlerle ticaretin caiz olmasına işaret eder. Bu şirketlere ortak olmayı değil. Aralarındaki fark şundan dolayıdır; hisse senedi alan kişi o şirketin ortağı olur. Haram bir mal satın alıp ticaret yapan kişi ise malındaki helâle haramı birbirine karıştırmış olur.⁵¹⁵

⁵⁰⁷ Mecma‘u’l-fıkhî’l-İslâmî, *Mecelletü Mecma‘i’l-fıkhî’l-İslâmî*, Devre 9, c.2, s.167; Temîmî, *el-Eshümü’l-muhtelita fî mîzânî’s-şerîa*, 80.

⁵⁰⁸ Ebu Zeyd, "Hisse Senedi İşlemlerinde Şer‘î Problemler," 787-788.

⁵⁰⁹ Süyûtî, *el-Eşbâh ve’n-nezâ‘ir*, 105.

⁵¹⁰ Süyûtî, *el-Eşbâh ve’n-nezâ‘ir*, 106; Merzûkî, *Hükmü’l-iktitâb evi’l-mütâcera fî eshümi’s-şerikâti’l muhtelita*, 117.

⁵¹¹ Halîl, *El-Eshüm ve’s-senedât ve ahkâmühâ*, 153-154; Bayındır, *Fıkhî ve İktisadî Açısından İslamî Finans-2: Para ve Sermaye Piyasaları*, 86.

⁵¹² Hâcîrî, “Hükmü’l-iktitâb ve’l-mütâcera”, 230.

⁵¹⁴ Ebu Zeyd, "Hisse Senedi İşlemlerinde Şer‘î Problemler," 788.

⁵¹⁵ Halîl, *El-Eshüm ve’s-senedât ve ahkâmühâ*, 153; Umrânî, *el-İstismâr ve’l-mütâcera*, 21; Hâcîrî, “Hükmü’l-iktitâb ve’l-mütâcera”, 229.

Hisse senedi ortaklığı ile helâlle haramın karıştığı malda işlem yapmayı kıyas etmek kıyas meal farıktır. Malına haram karışan kişi, müslümanların tasarruflarının helâl olmasına hamledilerek malındaki helâl olan kısımdan sorumludur. Faizli işlemler yapan karışık şirketlere ortak olmakta haram kısmın tashihi ve düzeltilmesi mümkün değildir. Bu kıyas doğru olsa bile gayrı meşru amaçlara sahip şirketlere yatırım ittifakla caiz değildir. Faizle iş yapan şirketlere ortak olmak günahta yardımlaşmak anlamına gelir.⁵¹⁶

İbn Teymiyye'den nakledilen “Gasıbın helâl mala karıştırdığı malın hepsi haram olmaz” ifadesindeki akit fasit değil sahihtir. Malını haramdan arındırmak isteyen kişi gasıbın eklediğini çıkarınca geriye kalan helâl olur. Şirketin ana sözleşmesinde faizli işlem yapmayacağı yazıyorsa ve faizden elde edilen gelir veya kârı temizliyorsa bu işlemde kalan malın helâllığı muttefekun aleyhtir. Fakat şirketin hisse senedini alan kişi faizli işlemler yapılacağını bilmektedir. Bundan dolayı yapılan akit fasittir.⁵¹⁷

“Muktezi ve mani’ çatışırsa mani’ tercih edilir” şeklinde bir fıkıh kaidesi bulunmaktadır. Yani icap ettiren ve engel olan çatışırsa engel olan öne geçer. Zerkeşi Mensur’da “İcap ettiren daha büyük olsa da mani olan öne geçer” demektedir. “Der-i mefasid celb-i menafiden evlâdır” şeklinde de meşhur bir fıkıh kaidesi bulunmaktadır.⁵¹⁸ Bu kaidelerin uygulanması konusunda fukaha arasında çok tartışmalar vardır. O yüzden delil getirilmesi doğru değildir.⁵¹⁹

SONUÇ

⁵¹⁶ Umrânî, *el-İstismâr ve 'l-mütâcera*, 21; Hâcîrî, “Hükmü'l-iktitâb ve'l-mütâcera”, 229-230.

⁵¹⁷ Umrânî, *el-İstismâr ve 'l-mütâcera*, 22; Hâcîrî, “Hükmü'l-iktitâb ve'l-mütâcera”, 230.

⁵¹⁸ Umrânî, *el-İstismâr ve 'l-mütâcera*, 23.

⁵¹⁹ Zerkeşi, *el-Menşûr*, c.2, s.253; Zerkâ, *Şerhu'l-kavâ'id-i'l-fıkhiyye*, 235-236; Temîmî, *el-Eshümü'l-muhtelita fi mîzânî's-şerîa*, 79; Hâcîrî, “Hükmü'l-iktitâb ve'l-mütâcera”, 231.

Günümüz finans dünyasında borsa işlemleri büyük bir önem arz etmektedir. Borsa işlemleri içinde de hisse senedi alım-satımı konusu İslâmî finans ilkelerine uygunluk bakımından araştırma konularının başında gelmektedir. Borsada hisse senedi işlemleri konusu uzun zamandır tartışılmış fakat tatminkâr bir çözüme kavuşturulamamıştır. Biz bu çalışmamızda hisse senedi işlemlerini İslâmî finans ilkelerine uygunluğu bakımından inceledik. Öz açısından değerlendirmede bir menkul kıymet olarak alım satımına konu olması bakımından fıkıh kurulları ve alimlerin çoğunluğu hisse senedi işlemlerini mübah kabul etmektedir. Bundan dolayı biz hisse senedi işlemlerinin hükmünü özellikle şirketlerin faaliyet alanları özelinde inceledik. Bu faaliyet alanlarının İslam'a göre meşru olup olmaması değerlendirmedeki ana unsurdur. Çünkü hisse senetleri bir ortaklık belgesini temsil eder. Hisse senedi sahibi, şirketin ortağı olarak bütün ortaklık haklarından faydalandığı gibi o şirketin yapmış olduğu faaliyetlere de ortak olur. Bu sebeple şirketin faaliyet alanının yanında gelir ve giderlerindeki haram kazançların miktarları da incelemeye tabi tutulmuştur. Günümüzde katılım endeksleri için de bu miktarlar önemlidir. Zira katılım endekslerine girecek şirketler için fıkıh kurullarının belirlediği farklı oranlar mevcuttur.

Fıkıh araştırmacılarının görüşleri incelendiğinde hisse senetleriyle muamele yapmanın hükmü konusunda kuvvetli ihtilaflar olduğu görülmüştür. Tarihi süreç içinde çok sayıda ilmî toplantı ve sempozyum yapılmasına rağmen üzerinde ittifak edilen bir görüş ortaya çıkmamıştır.

İslâm hukukuna göre şirketlerin ana faaliyet alanlarının, İslam'ın öngördüğü ilke ve hükümlere uyan veya ters düşen faaliyetlerde bulunmak bakımından üçe ayrıldığı görülmüştür. Bu noktada şirketler faaliyet alanı helâl, faaliyet alanı haram ve faaliyet alanı karışık şirketler olarak gruplandırılmıştır. Karışık şirketler teriminin Türkçe literatürde kullanılmamakla birlikte Arap dünyasında yazılan kitap, tez ve araştırma makalelerinde yaygın şekilde kullanıldığı görülmüştür. Ana faaliyet alanı helâl olmakla birlikte gelirlerine ve/veya giderlerine haram karışan şirketleri karışık şirketler olarak adlandırmak uygun görülmüştür. Faaliyet alanı helâl ve faaliyet alanı haram olan şirketlerin hükümlerinde ittifak varken karışık şirketlerin hükmünde tartışmalar devam etmektedir.

Araştırmamızda öncelikle konuyla ilgili ilmî toplantılar ve sempozyumlar düzenleyen uluslararası ve ulusal fıkıh heyetlerinin yanında günümüz fıkıh araştırmacılarının görüşlerine de yer verilmiştir. Karışık şirketlere cevaz vermeyenlerin ve cevaz verenlerin İslâm hukukunda kabul edilen; Kur'an, sünnet, maslahat, örf, fikhî kaideler gibi aslî ve tâlî delillerin çoğuna başvurdukları görülmüştür.

Kur'ân-ı Kerîm'den getirilen delillerle ilgili açıklamalarda ayetlerdeki lafızların anlamlarına bakıldığında umum ifade eden kelimelerin miktar az da çok da olsa tüm riba çeşitlerini içine aldığı ve umurun delâletinden hareketle faize hiçbir şekilde cevaz verilmemesinin gerektiği ifade edilmiştir. Şirketlerin likidite ihtiyaçları için faizli bankalarda vadesiz mevduat hesaplarında para bulundurmasının hükmü tartışmasında faizle iştigal eden bankaların mallarının haram olduğu, faizle muamele konusunda onlarla yardımlaşıldığı ve onların yaygınlaşmalarına katkıda bulunulduğu gerekçesiyle bunun haram olduğu hükmü birçok araştırmacı tarafından benimsenmiştir. Hadislerde faizin haram kılınmasına dair umumi/genel ifadelerden hareket eden araştırmacılar tarafından yine aynı sonuca ulaşılmıştır. Bu araştırmacılarca, İslamî alternatif ortaya çıktıktan sonra faizli bankalarla muamelede bulunmanın özrü kalmadığı düşünülmüştür.

Faizin mala karışma şüphesi ile ilgili olarak faiz şüphesinin akdi ifsat etmesi tartışılmıştır. Konuyla ilgili hadislerden ve klasik fıkıh kaynaklarından örnekler zikredilmiştir. Akdin sıhhatinin şartı mahallü'l-akdin mübah olmasıdır. Cevaz vermeyenler faizin hisse senetlerinde şayi olduğunu söylerken hisse senetlerindeki ribanın mebîden ayrılmasının mümkün olmayacağını söylemektedirler. Cevaz verenler ise ayetlerden ve hadislerden delillerle Şâri'in onun tamamının haramlığına hükmetmediğini bilakis galip zanna göre haram miktarın çıkarılmasını emrettiğini öne sürdükleri görülmektedir.

Maslahat ilkesi gereği karışık hisse senedi işlemlerine cevaz verenlerin bu şirketlere yatırım yapılmazsa, müslümanların iktisadî hayattan uzaklaşıp piyasalara başkalarının hâkim olacağı, harama bulaşmayan şirketlerin azlığı sebebiyle İslamî finans kuruluşlarının sermayelerine yatırım imkânı bulamayacakları ve sermayelerinin âtıl kalacağı yönünde gerekçeler ileri sürdüğü belirlenmiştir. Bu gerekçe, varlığı kati/kesinleşmiş mefsedetın zanni/tahmini (beklenen) maslahattan önce geleceği iddiasıyla karşılanmıştır. Maslahat delilinin, incelenen mesele hakkında nass olmadığında muteber olacağının malum olduğu ve faizle ilgili nasslar sarıh olduğundan maslahat delilinin geçersiz olacağı ifade edilmiştir. Ayrıca pratikte geline nokta karışık şirketlere cevaz verilmesiyle harama bulaşmayan şirketlerin kurulmasında atâlete düşüldüğü, dolayısıyla maslahat-mefsedet dengesi gözetilirse karışık senetlere cevaz vermemenin maslahata daha uygun olduğunun görüleceği söylenmektedir. Çünkü -bu görüş sahiplerine göre- faaliyet alanları ve gelir/gider kalemlerinde İslâm'ın öngördüğü ilkelere riayet eden şirketlerin çoğalması karışık şirketlere cevaz vermemekle mümkün olabilecektir.

Fıkhi kaidelerden; helâl haram birleştiğinde haram galip gelir kaidesiyle ilgili açıklamalarda karışık şirketlerde mübah işlemlerle gayr-ı meşru işlemler birleştiğinde gayr-ı meşru işlemlerin

galip geleceği klasik fıkıh kaynaklarındaki örneklerle, cevaz vermeyenler tarafından delillendirilmeye çalışılmaktadır. Cevaz verenlerin delil gösterdikleri örneklerde ise liaynihi haram ve liğayrihi haram ayırımından faydalanıp karışık şirketlerde haram kazanç karışan gelirlerin temizlenebileceği ifade edilmektedir.

Umumî (genel) ihtiyaç, özel zaruret derecesine indirilir kaidesi tartışmalarında İslam hukuk tarihinden ve klasik fıkıh kaynaklarının en önemlilerinden örnekler verilerek mesele açıklığa kavuşturulmaya çalışılmıştır. Kaidenin uygulama şartlarının var olmasının gerekli olduğu vurgulanmıştır. Devletin ve yatırımcıların karışık şirketlere yatırım yapmasının zaruret konumunda olduğu söylenmiştir. Buna karşılık cevaz vermeyenler zaruretin tüm insanlara teşmil edilemeyeceğini, haramın ancak zaruret durumunda ve zaruret miktarınca helâle dönüşeceğini vurgulamışlardır. Ayrıca şer'i alternatif olduğu zaman hâcetten dolayı verilmiş hükmün de ortadan kalkacağını ve haram faaliyetlerde bulunmayan şirketlerin karışık hisse senetlerine alternatif olduğunu dile getirmişlerdir.

Umumu'l-belva ve ref'u'l-harac kaidelerinin tartışmalarında şirketlerin sermayesini ve ticari faaliyetlerini arttırması için faizli bankalarla iş yapmaktan kaçınmasının mümkün olmadığı iddia edilmiştir. Ayetlerden ve klasik fıkıh kaynaklarından örnekler sunulmuştur. Buna karşılık çeşitli yatırım alanlarının mevcudiyeti ve faizin haramlığı konusunda nas varken bu kaidenin istişhadda kullanılamayacağı dile getirilmiştir.

Karışık şirketlere cevaz verenlerin dayandığı önemli delillerden biri olan bağımsız halde iken caiz olmayan tabi iken caiz olur kaidesi tartışmalarında kaidenin kaynağı olan hadise atıf yapılmış ve klasik fıkıh kaynaklarından birçok örnek verilmiştir. Aynı şekilde hüküm çoğunluğa göre verilir kaidesi de klasik fıkıh kaynaklarından örneklerle ayrıntılı olarak tartışılmıştır. Cevaz verenlerin klasik kaynaklardaki gabn-ı yesir ve garar-ı yesire cevaz verilmesiyle bunu karışık hisse senetlerindeki haram kazanç miktarına kıyas ettikleri görülmüştür.

Ayrıca tezde haram kazancın temizlenmesi ve fikhî filtrelemeye kullanılan yüzdelik oranın kaynağıyla ilgili ihtimaller ve ulaşılabilen bilgiler derlenerek ifade edilmiştir. Karışık şirketlere cevaz verenlerin üçte birlik ölçü için delil olarak kullandığı vasiyet hadisi ile ilgili tartışmalar ayrıntılı şekilde ele alınmıştır. Katılım endekslerinin finansal izleme kriterlerinde yer alan farklı sınırların belirlenmesinde İslam'ın ana kaynaklarında doğrudan bir dayanak olmaması eleştirilmektedir. Ancak geçmişte İmam Malik gibi bazı fakihlerin farklı meselelerde üçte bir

oranını çokluk-azlık konusunda bir kriter olarak kullandığına cevaz verenler tarafından atıf yapılmıştır. Her ne kadar her iki taraf da fikhî kaidelerle delil getirse de bu konuda fikhî kaidelerle istiṣhat tartışılmıştır.

Şirketlerin faaliyet alanlarının karışık olması sadece faizle ilgili olmamasına rağmen ulaştığımız kaynaklarda faiz konusuna yoğunlaştığı görülmektedir. Karışık şirketler incelenirken faizli kredi ödeme veya faizden getiri oranlarına bakılmakla iktifa edilmemeli, faizli işlemler dışındaki tüm haram muameleler de göz önünde bulundurulmalıdır. Bu noktadan hareketle şirketlerin haram muamelelerle ilgili daha geniş çalışmalar yapılmasına ihtiyaç duyulduğu görülmektedir. İslami bankalar kurulduğu gibi islami sermaye piyasaları da kurulmalıdır.

KAYNAKÇA

Aba, Ali. *İslâm Hukuku'nda Borsa* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Uludağ Üniversitesi 1996.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî "el-Müsned." 241/855 1421/2001.

Akartepe, Batuhan Buğra *Hisse Senedi Şer'i İzleme Kriterlerinin Analizi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi 2022.

Âli Fevâz, Mübarek b. Süleyman *El-Esvâkû'l-mâliyye min manzûr İslâmiyyi*. 1 Baskı. Cidde: Merkezü'n-neşri ilmiyyi câmiati melik abdülaziz, 2010.

Âli Süleyman, Mübarek b. Süleyman *El-İktitâb ve'l-mütâcera bi'l-eshûm mea beyânî hükmi tedâvûli eshûmî's-şerikâti'l müştemileti alâ nugûdi ev duyûni*. Kunûzü İşbiliyya, 2006.

Borsa, (15 Ağustos 2022).

Alrifai, Tariq *Islamic Finance and the New Financial System An Ethical Approach to Preventing Future Financial Crises*. Singapore: John Wiley & Sons Singapore, 2015.

Apaydın, H. Yunus. "Fesad". *TDV İslâm Ansiklopedisi*TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1995.

Aydın, Aytaç. *İslam Hukuku'nda Kıymetli Evrak, Kambiyo Senetleri, Hisse Senedi ve Borsa*. Konya: Burç Yayınevi, 2015.

Ba'î, Ebû'l-Hasen Alâüddîn Alî b. Muhammed b. Alî el- "el-Kavâ'id ve'l-fevâ'idü'l-uşûliyye ve mâ yete'allâku bihâ mine'l-aḥkâmî'l-fer'iyye." 803/1401 1999.

Bâbertî, Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed el-. *el- 'Înâye*. by.: Dâr'ul Fikr, ts.

Bâcî, Ebû'l-Velîd Süleymân b. Halef b. Sa'd et-Tücîbî el-. "el-Müntekâ şerhu'l-muvaṭṭa." Mısır, 474/1081 1332.

Bayındır, Abdülaziz. "Bey' bi'l-vefâ". *TDV İslâm Ansiklopedisi*TDV İslâm Araştırmaları Merkezi,

Bayındır, Abdülaziz. "Menkul Kıymetler Borsası Faizsiz Finansman Yolları". *I. Uluslararası İslâm Ticaret Hukukunun Günümüzdeki Meseleleri Kongresi* Ed. Doç. Dr. Mehmet Bayyigit. 311-336. Konya: Kombad Yayınları, Şubat 1997.

Bayındır, Servet. *Fıkhî ve İktisadi Açından İslamî Finans-2: Para ve Sermaye Piyasaları*. İstanbul: Süleymaniye Vakfı Yayınları, 2015.

Bervârî, Şaban Muhammed İslam. *Bursatü'l-evrâki'l-mâliyye min manzûr İslamiyyi*. 1 Baskı. Dimeşk: Dâru'l-fikr, 2002.

Beşer, Faruk. *Fetvalar*. İzmir: Nil Yayınları, 1991.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-. "es-Sünenü'l-kübrâ." Beyrut, Lübnan, 458/1066 2003.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-. "es-Sünenü'l-kübrâ." Kahire, 458/1066 2011.

Beyye, Abdullah Mahfuz b. "El-Müşâreketü fi şerikâtin aslû neşâtihâ helalün illâ ennehâ teteâmelu bi'l-harâm". *Mecelletü Mecma'i'l-Fıkhî'l-İslâmî* 1/7 (1992): 320-326.

Beyye, Abdullah Mahfuz b. . “Et-Teâmülü me’a şerikâtin tegûmu bi-a’mâlin meşrûatin ve teteâmelu me’a’l-bunûki bi’l-fevâid”. *Mecelletü Mecma’i’l-Fıkhi’l-İslâmî* 1/7 (1992): 327-333.

bi-masrifi’r-râcihî, el-Mecmû’atü’ş-şer’iyye. "Karârâtü’l-hey’eti’ş-şer’iyye bi-masrifi’r-râcihî," (2010).

Birliğı, Türkiye Katılım Bankaları. *Pay Senedi İhracı ve Alım-Satımı*. Türkiye 15.10.2020

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu’fi el-. "el-Câmi’u’l-müsnedü’ş-şahîhu’l-muhtasar min umûri Resûlillâh şallallâhü ‘aleyhi ve sellem ve sünenihî ve eyyâmih, el-Câmi’u’ş-şahîh." b.y., 256/870 h.1422.

Buhûtî, Mansûr b. Yûnus b. Salâhiddîn *Keşşâfü’l-kınâ’ ‘an (metn)i’l-İknâ’*. Dâr’ul Kütübü’l İlmiyye, t.y.

Bûsîrî, Ebû’l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Ebî Bekr b. İsmâîl el- "Mişbâhu’z-zücâce fî zevâ’idi İbn Mâce." Beyrut, 840/1436 h.1403.

Camgöz, Mevlüt. *İslami Hisse Senedi Yatırımı ve İslami Endekslerin Performansının Değerlendirilmesi* Yayınlanmamış Doktora Tezi İstanbul Üniversitesi, 2017.

Cubeyr, Hani b. Abdullah “Tathîru’l-kesbi’l-harâmi fî’l-eshûm”. *Mecelletü’l Hikme* 45 (Mayıs 2012).

Cüveynî, İmâmü’l-Haremeyn Ebû’l-Meâlî Rûknüddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf el-. "el-Burhân fî uşûli’l-fıkıh." Mısır, 478/1085 1418.

Çolak, Mehmet. *Borsa İstanbul’da Yapılan İşlemlerin İslâm Fıkhi Açısından Değerlendirilmesi* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzincan Üniversitesi 2014.

Dârekutnî, Ebû’l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed ed- "es-Sünen." Beyrut, Lübnan, 385/995 1424/2004.

“Dow Jones. Dow Jones Indices: Index Methodology (2021) ”. Erişim: <https://www.spglobal.com/spdji/en/documents/methodologies/methodology-dj-islamic-market-indices.pdf>.

Döndüren, Hamdi. *Ticaret ve İktisat İlmihali*. İstanbul: Erkam Yayınları, 1993.

Dübyân, Ebû Amr *el-Muâmelâtu’l-maliyye asâle ve muâsıra*. 2 Baskı. Riyad: Mektebetü’l melik fahd vataniyye, h.1432.

Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş’as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî "es-Sünen." Beyrut, 275/889.

Ebû Gudde, Abdüssettar “el-İstismâr fî’l-eshûm ve’l-vahdâti’l-istismâriyye”. *Mecelletu mecmai’l-fıkhi’l-İslâmî*. Sayı 9, c. 2. Cidde: 1996.

Ebu Zeyd, Abdülazim. "Hisse Senedi İşlemlerinde Şer’î Problemler." In *II. Uluslararası İslam Ticaret Hukuku Kongresi Günümüzdeki Meseleler*, edited by Murat Şimşek. Konya: Karatay Üniversitesi Yayınları, 2016.

El-Fetâva’l-iktisâdiyye. Beytüt’t-temvîli’l-Kuveytiyyi, 1986.

el-Umrânî, Abdullah b. Muhammed. *el-İstismâr ve’l-mütâcera fî eshûmi’ş-şerikâti’l-muhtelita*, Riyad 2006. Riyad Dâru Kunûzi İşbîliyya, 2006.

“Endeks Kural Kitapçığı”. Erişim: https://tkbb.org.tr/Documents/OnemliBasliklar/ke_kitapcik.pdf.

Ergene, Leyla , Ülev, Salih “Bist Katılım Endeksinin Fıkhi Tarama Metodolojileri Çerçevesinde Değerlendirilmesi ”. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi* 10/1 (30.06.2022): 1-30. <https://doi.org/https://doi.org/10.54429/sevad>.

Gazzâlî, Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-"Şifâ'ü'l-galîl fi beyânî's-şebah ve'l-muḥîl ve mesâlikî't-ta'lîl." Bağdat, 505/1111 1971.

Günenç, Halil. *Günümüz Meselelerine Fetvalar*. İstanbul: Yasin Yayınları, 2012.

Hâcîrî, Hamid Muhammed Câbir. "Hükmü'l-iktitâb ve'l-mütâcera fî eshûmî's-şerikâtî'l müsâheme elletî tümârisü a'mâlen ve enşitatü muhtelita". *Mecelletü câmiatî's-şâriga li'l-ulûmü's-şer'iyyeti ve'l-kânûniyyeti* 5/2 (2008): 201-246.

Halîl, Ahmed b. Muhammed. *El-Eshûm ve's-senedât ve ahkâmühâ fi'l-fikhi'l-İslâmî*. 2 Baskı.: Dâr İbn Cevziyye, 2004.

Hallâl, Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed b. Hârûn *Ahkâmü Ehli'l-Milel Mine'l-Câmi' li-Mesâ'ili'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*. 1 Baskı. Beyrut: Dâru'l Kütübî'l İlmiyye, 1994.

Haslân, Saad b. Türkî *El-Eshûmü'l-câize ve'l-mahzûra* Riyad: Câmiatü İmam Muhammed b. Suud İslâmiyye, 2007

"hayrettinkaraman.net". Erişim: <https://www.hayrettinkaraman.net/yazi/hayat/0467.htm>.

Hemmâm, Abdürrezzâk b. "el-Muşannef." Beyrut, 211/826-827 1983.

Hısnî, Takıyyüddîn Ebû Bekr b. Muhammed b. Abdilmü'min el-Hüseynî "Kifâyetü'l-aḥyâr." Dimaşk, 829/1426 1994.

Htay, Sheila Nu Nu, Abedeen, Zafar, Salman, Syed Ahmed "Towards Standardization of Shari'ah Screening Norms and Practices". *International Journal of Humanities and Social Science Invention* 2/11 (2013): 23–30.

"<https://www.parsoli.com>". Erişim: <https://www.parsoli.com/pie-index.html>.

İbn Abdülberr, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî "et-Temhîd limâ fi'l-Muvaṭṭa' mine'l-me'ânî ve'l-esânîd." Mağrib, 463/1071 ts.

İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dimaşkî *Reddû'l-muḥtâr 'ale'd-Dürri'l-muḥtâr*. 2 Baskı. Beyrut: Dâr'ul Fikr, 1992.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed "Fethû'l-bârî bi-şerḥi Şaḥîḥi'l-Buḥârî." Beyrut, 852/1449 h.1379.

İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürâî ed-Dimaşkî el-Hanbelî. "Ahkâmu ehli'z-zimme." 751/1350 1997.

İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürâî ed-Dimaşkî el-Hanbelî. *Bedâiü'l Fevâid*. Beyrut: Dâr'ul Kitâbi'l Arabiyyi, t.y.

İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürâî ed-Dimaşkî el-Hanbelî "İ'lâmü'l-muvaḥḩî'in 'an rabbi'l-âlemîn." Beyrut, 751/1350 1991.

İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürâî ed-Dimaşkî el-Hanbelî *Zâdü'l-me'âd fî hedyi ḥayri'l-ibâd*. 27 Baskı. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1994.

İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâilî el-Makdisî *el-Muğnî* Mektebetü'l Kahire, 1968.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî. "Sünen-i İbni Mâce Tercemesi ve Şerhi". (1983).

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî "Sünen-i İbn Mâce." 273/887.

İbn Nüceym el-Mısırî , Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısırî. *el-Bahrü'r-râ'ik Şerhu Kenzü'd-dekâ'ik*. 2 Baskı. b.y.: Dâru'l Kitabi'l İslâmî, t.s.

İbn Nüceym, Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısırî *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*. 1 Baskı. Beyrut: Dâr'ul Kütübi'l İlmiyye, 1999.

İbn Receb, Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdurrahmân Receb el-Bağdâdî ed-Dımaşkî. "Câmiu'l-ulûm ve'l-hikem fî şerhi hamsîne hadîsen min cevâmii'l-kilem." Beyrut, 795/1393 2001.

İbn Receb, Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdurrahmân Receb el-Bağdâdî ed-Dımaşkî *El-Kavâ'id fî'l-fıkhi'l-İslâmî* Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, ts.

İbn Rüşd, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Ahmed el-Kurtubî el-Endelüsî. *El-Beyân ve't-Tahsîl*. 2 Baskı. Beyrut: Dâru'l-garbi'l-İslâmî, 1988.

İbn Rüşd, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Ahmed el-Kurtubî el-Endelüsî. "Fetâvâ imam ibn rüşd (en-Nevâzil (el-Mesâ'il, Kitâbü'l-Ecvibe, Cevâbâtü İbn Rüşd)." Beyrut, Lübnan, 520/1126 1971.

İbn Rüşd, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Ahmed el-Kurtubî el-Endelüsî "el-Muḳaddimâtü'l-mümehhidât ", Beyrut, 520/1126 1988.

İbn Rüşd, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî. *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muḳteşid*. Kahire: Dâr'ul Hadîs, 2004.

İbn Teymiyye, Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî *Mecmûu'l Fetâvâ*. Medine: Mecmea Melik Fahd, 1995.

İbnü'l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî. *Aḥkâmü'l-Ḳur'ân*. 3 Baskı. Beyrut: Dâr'ul Kütübi'l İlmiyye, 2003.

İbnü'l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî *Ârizat'ül Ahvezî*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ty.

İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsî el-İskenderî *Fethu'l-kadîr*. b.y.: Dâru'l Fikr, t.y.

İbnü's-Sübkî, Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfî es-Sübkî *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir* 1Baskı. Beyrut: Dâru'l Kütübi'l İlmiyye, 1991.

İkbal, Hurşid Ahmed. *Sukuk'ul-evraki'l-maliyye beyne's-şeriatî'l-islamiyye ve'n-nuzumi'l-vaz'iyye*. Riyad2006.

İmam Mâlik, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî. "el-Muvaṭṭa'." Beyrut, Lübnan, 179/795 1985.

İzzeddin b. Abdüsselâm, Ebû Muhammed İzzüddîn Abdülazîz b. Abdisselâm b. Ebi'l-Kâsım es-Sülemî ed-Dımaşkî "Ḳavâ'idü'l-aḥkâm fî meşâlihi'l-enâm." Kahire, 660/1262 1991.

Kallek, Cengiz. "Muhâkale". *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı,

Karadâğî, Ali Muhyiddin. "El-İstismâr fî'l-eshûm". *Mecelletü Mecma'i'l-fıkhi'l-İslâmî Münazzamatü Mü'temiri'l İslâmiyyi Mecmai'l Fıkh'ıl İslâmî*. 9. sayı, 2. cüz 47-90. Trablus, Libya: , 1996.

Karadâğî, Ali Muhyiddin. *Eserü'd-duyûn ve nugûduş-şerike evi'l-mahfazati alâ hükmî tedâvüli'l-eshûmi ve's-sukûki ve'l-vahadâtî'l-istismâriyye dirâsetü fıkhiyye iktisâdiyye Araştırma No:61*. 1 Baskı. Cidde: El-Banku'l-İslâmiyyü li't-tenmiyeti 2003.

Karadâgî, Ali Muhyiddin “Bahsü'l-esvâki'l-mâliyye fî mîzânî'l-fıkhi'l-islâmî ”. *Mecelletü mecma'î'l-fıkhi'l-İslâmî* <https://al-maktaba.org/book>. Cilt 7, Sayı 7 /34-144. Cidde: Münazzamatü mü'temiri'l-İslâmiyyi mecma'î'l-fıkhi'l-İslâmî, 1992.

Karâfî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdîrrahmân el-Mısırî "ez-Zahîre." Beyrut, 684/1285 1994.

Karâfî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdîrrahmân el-Mısırî el-Karâfî *el-Furûk*. b.y.: Âlimü'l Kütüb, ts.

Karaman, Hayreddin. “Menkul Kıymetler Borsası”. *İslâm Açısından Borsa*. Ensar Neşriyat, 1994.

Karaman, Hayreddin. "Şirketlerin Hisse Senetlerine Yatırım." *Yeni Şafak*, 24 Nisan 2022.

Karaman, Hayreddin, Ali Bardakoğlu, Hacı Yunus Apaydın *Diyanet İlmihali 2*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2006.

Karaman, Hayrettin. *İş ve Ticaret İlmihali* İstanbul: İz Yayıncılık, 2012.

Karaman, Hayrettin *Günlük Hayatımızda Helaller ve Haramlar*. İstanbul: Nesil Yayıncılık, 1999.

Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed *Bedâ'î 'u's-şanâ'î 'fî tertîbi's-şerâ'î* 2Baskı. Beyrut: Dâru'l Kütübî'l İlmiyye, 1986.

“Katılım Endeksleri Temel Kuralları”. Erişim: <https://www.kap.org.tr> > ek-indir.

Keleş, Yunus. “Hisse Senedi Türleri ve Katılım Endeksi Kurallarının Fıkhi Açıdan Değerlendirilmesi”. *Güncel Dinî Meseleler İstişare Toplantısı-X Menkul Kıymetler Borsası ve İslâmî Açıdan Değerlendirilmesi*. Ed. Fatih Mehmet Aydın Mustafa Çakır. 307-359. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020.

Khatkhatay, Mohammed Husain “Shariah Compliant Equity Investments: An Assessment of Current Screening Norms”. *Islamic Economic Studies* 1/15 (2007): 47–76.

Köse, Murtaza. *İslam Hukuku'nda Anonim Ortaklıklar*. İzmir: Yeni Akademi Yayınları, 2006.

Kudûrî, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed "et-Tecrîd." Kahire, 428/1037 2006.

Kur'ân-ı Kerim.

Kurumu, İslâmî Finans Kuruluşları İçin Muhasebe ve Denetleme. "Menkul Kıymetler (Hisse Senetleri ve Tahviller)." edited by AAOIFI. İstanbul: Türkiye Katılım Bankaları Birliği, 2012.

Kuveytiyyi, Beytüt't-temvîl. *Fetâvâ şer'iyye fî'l-mesâili'l-iktisâd*. ts.

Mahfooz, Saeed bin, Ahmed, Habib “Sharī'ah Investment Screening Criteria: A Critical Review”. *Journal of King Abdulaziz University: Islamic Economics* 27/ (Ocak 2014): 3-38.

Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye. Tahran: y.

Mecmai'l-fıkhi'l-İslâmî, Rabîtatü'l-alemi'l-İslami. *Kararatu mecmai'l-fıkhi'l-İslâmî bi Mekketi'l-Mükerreme*. 2 Baskı. Mekke ts.

Mecma'ü'l-fıkhi'l-İslâmî. *Mecelletü Mecma'î'l-fıkhi'l-İslâmî*.

Mecma'ü'l-fıkhi'l-İslâmî karârü bi şe'ni esvâki'l-mâliyye. Mecma'ü'l-fıkhi'l-İslâmî 1992.

Menî', Abdullah b. Süleyman el-. *Buhûs fî'l-iktisadi'l-İslâmî*. 1 Baskı. Mekke-i Mükerreme: El-Mektebü'l-İslâmî, 1996.

Mergînânî, Ebû'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî el- "el-Hidâye fi şerhi bidâyeti'l-mübtedî." 593/1197.

Merkezi, Dubai Finans. In <https://www.dfm.ae/>, edited by Dubai Finansal Piyasası.

Merzûkî, Salih bin Zâbin *Hükmü'l-iktitâb evi'l-mütâcera fî eshümi's-şerikâti'l muhtelita*. 1 Baskı. Riyad: Mektebetü Obekan, 2008.

Mizyânî, Muhammed "Hükmü'l-eshümi ve's-senedât ". *Mecelletü'l-İslâh* 2/8 (Aralık-Şubat 2008).

Mohamed Ali, Elgari. "Shari'ah Foundations of Islamic Equity Investment Criteria and Purification of Investments". *Islamic Capital Markets and Products : Managing Capital and Liquidity Requirements Under Basel III*. Ed. Rifaat Ahmed Abdel Karim Simon Archer. Great Britain: TJ International, 2018.

Münâvî, Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf b. Tâcil'ârifîn b. Nûreddîn Alî el-. *Feyzü'l-kadîr şerhu'l-Câmi 'i's-şagîr*. 1 Baskı. Mısır: el Mektebetü't-ticariyyetü'l Kübrâ, h.1356.

Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. "Şaḥîḥ-i Müslim." Beyrut, 261/875.

Nebhanî, Takiyyüddîn *en-Nizâmü'l-iktisâdiyyü fi'l-İslâm*. Beyrut: Dâr'ul-ümme, 2004.

Nedvî, Ali Ahmed en-. "Hükmü tedâvüli'l-eshümi'l-muhtelita bi'l-unsuri'r-ribeviyyi fî dav'il-kavâidi'l-fikhiyye". *Mecelletü Câmiati'l Melik Abdil Aziz* 25/2 (2012): 3-32. <https://doi.org/10.4197>.

Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî "es-Sünenü'l-kübrâ." Beyrut, 303/915 2001.

Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî "Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn." Beyrut, 676/1277 1991.

Omar, Azmi, Abduh, Muhamad, Sukmana, Raditya *Fundamentals of Islamic Money and Capital Markets*. John Wiley & Sons, 2013.

Rahman, Shafiqur "Ethical Investment in Stock Screening and Zakat on Stocks ". *Journal of Islamic Finance* 4/1 (2015): 39-62.

"Ratings Intelligence". Ratings Intelligence:

Remlî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ahmed b. Hamza er-. *Fetâva'r-Remlî*. by.: el-Mektebetü'l İslâmiyye, ts.

Resolutions of the Shariah Advisory Council of the Securities Commission Malaysia. Kuala Lumpur Malezya: Securities Commission Malaysia, 31 Aralık 2022.

Sââtî, Ahmed b. Abdirrahmân b. Muhammed el-Bennâ *el-Fethu'r-rabbânî li-tertibî Müsnedi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî Bulûgu'l-emânî min esrârî'l-Fethi'r-rabbânî*. 2 Baskı. b.y.: Dâru İhyâi't-Türâsi'l Arabî, ts.

Sakran, İbrahim Ömer. *El-Eshümü'l-muhtelita*. Riyad: Wahj Al Hayat Communications, 2006.

Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed *el-Mebsûṭ*. b.y.: Dâru'l Mârifet, 1993.

Sultan, Salih b. Muhammed b. Süleyman *El-Eshüm hükmühâ ve âsâruha*. Dâru İbn Cevziyye, 2006.

Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfî *el-Eşbâḥ ve'n-nezâ'ir*. 1 Baskı. b.y.: Dâr'ul Kütüb'il İlmiyye, 1990.

- Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-. "el-Üm." Beyrut 204/820 h.1393.
- Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-. "Neylû'l-evtâr şerhu Münteķa'l-aḥbâr." Mısır, 1250/1834 1993.
- Şiblî, Yusuf b. Abdullah b. Salih. *El-Hıdemâtü'l-istismâriyye fi'l-masârif ve ahkâmühâ fi'l-fikhi'l-İslâmî*. 1 Baskı.: Dâru İbni'l-Cevzî, 2005.
- Şiblî, Yusuf b. Abdullah eş-. *Ebhâs fi kadâyâ maliyye muâsıra* 1Baskı. Riyad: Dâr Almainan, Bank Albilad, 2020
- TASIS. "Handbook on Investments in Shariah Tolerant Stocks."
- Temîmî, Salih b. Mukbil et-. *el-Eshümü'l-muhtelita fi mîzânî 'ş-şerîa*. 2 Baskı. b.y.2006.
- "Thomson Reuters Ideal Ratings Islamic Indices ". In <https://www.thomsonreuters.com/>.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre (Yezîd) *Sünenü't-Tirmizî*. Nşr. Beşşar Avvâd. Beyrut: Dâru'l Garbi'l İslâmiyyi, 1998.
- Umrânî, Abdullah b. Muhammed. *el-İstismâr ve'l-mütâcera fi eshümi 'ş-şerikâti'l-muhtelita*. Riyad: Dâru Kunûzi İşbiliyya, 2006.
- Ünal, Halit "Arâyâ (11.08.2022).". *TDV İslâm Ansiklopedisi*TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1992.
- Yeniçeri, Celal. "Müzâbene". *TDV İslâm Ansiklopedisi*Türkiye Diyanet Vakfı,
- Zerkâ, Mustafâ b. Ahmed b. Muhammed *Şerhu'l-kavâ'id fi'l-fikhiyye*. 2 Baskı. Dımeşk: Dâr'ul Kalem, 1989.
- Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısırî el-Minhâcî eş-Şâfiî *el-Menşûr fi'l-kavâ'id*. 2 Baskı. b.y.: Vizâratü Evgâfi'l Kuveytiyye, 1985.
- Zuhayli, Vehbe bin Mustafa. *El-fikhü'l-İslami ve edilletuhu* 4Baskı. Suriye Dımeşk: Dâru'l Fikr.